

ตำนานหอพระสมุด

หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธสาสนสังคหะ

แลหอสมุดสำหรับพระนคร

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
สภานายก กับกรรมการ แลเจ้าพนักงานหอพระสมุด
เรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวาย

เมื่อเสด็จเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร
ณวันเสาร์ที่ ๒ มกราคม ปีมโรง พ.ศ. ๒๔๕๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ห้องสมุดพระที่นั่งเกล้าฯ

ตำนานหอพระสมุด

หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ หอพุทธสาสนสังคหะ

แลหอสมุดสำหรับพระนคร

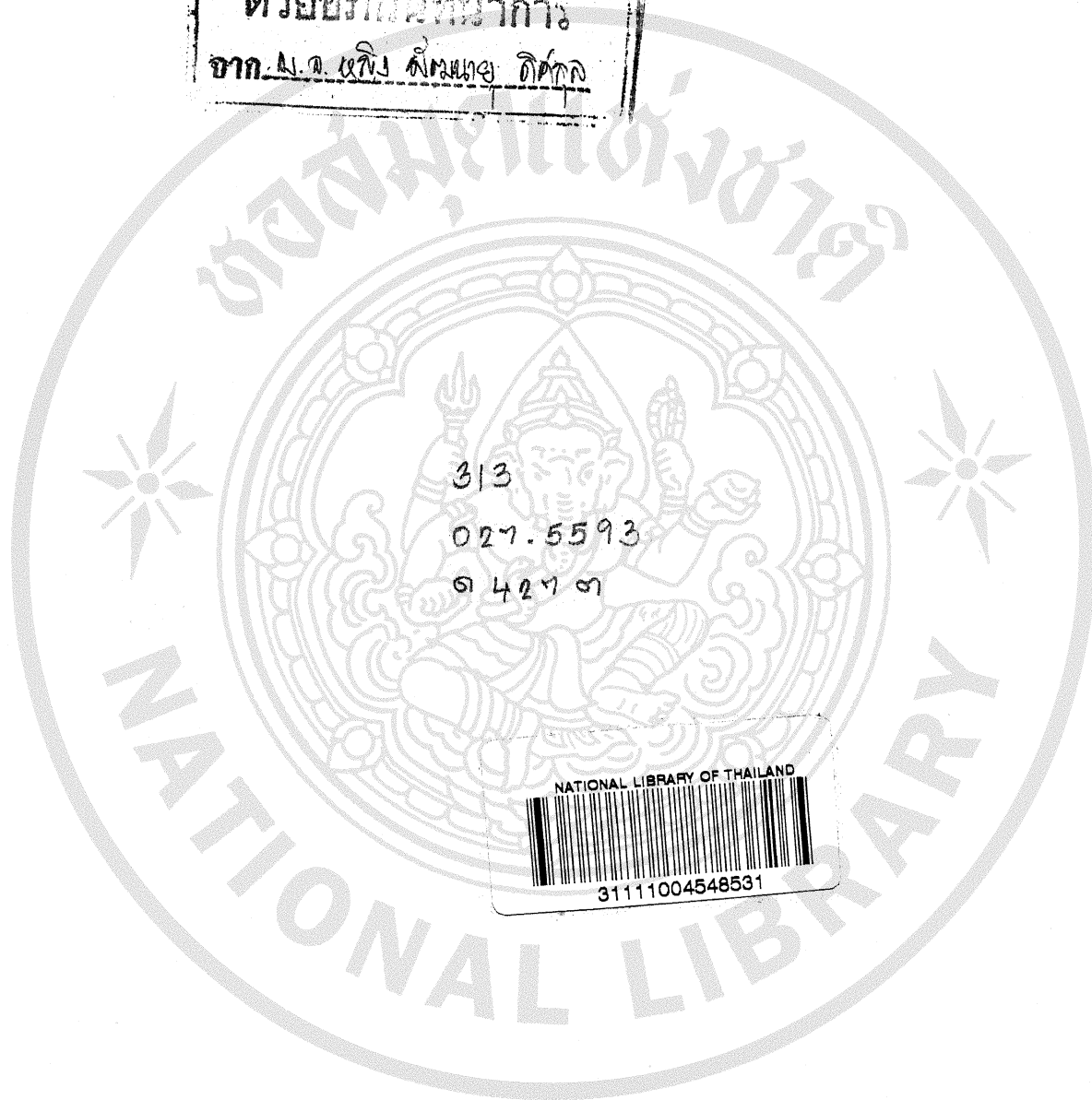
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
สภานายก กับกรรมการ แลเจ้าพนักงานหอพระสมุด
เรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย

เมื่อเสด็จเปิดหอพระสมุดสำหรับพระนคร
ณวันเสาร์ที่ ๒ มกราคม ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ด้วยอภินิหาร
จาก ม.อ. ภูเก็ต วิทยาลัย

สารบัญ

มูลเหตุที่ตั้งหอพระสมุทสำหรับพระนคร	หน้า	๑
ตำนานหอพระมณเฑียรธรรม	„	๒
ตำนานหนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวง	„	๔
พระไตรปิฎกครั้งกรุงธนบุรี	„	๔
สังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๑	„	๕
พระไตรปิฎกทรงสร้างในรัชกาลที่ ๑	„	๖
พระไตรปิฎกทรงสร้างในรัชกาลที่ ๒	„	๘
พระไตรปิฎกทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓	„	๘
พระไตรปิฎกทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔	„	๑๒
พระไตรปิฎกทรงสร้างในรัชกาลที่ ๕	„	๑๒
ชื่อพระไตรปิฎกทุกรัชกาลที่มีอยู่	„	๑๔
หนังสือมณเฑียรธรรม	„	๑๕
ตำนานหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๑๖
มูลเหตุที่ตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๑๖
พระตำราห์แรกตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๒๐
แรกทรงตั้งกรรมการหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๒๒
วิธีเลือกกรรมการหอพระสมุทวชิรญาณ	หน้า ๒๓—๓๑	
พระนามสภานายกหอพระสมุทวชิรญาณ	หน้า	๒๔
พระนามอุปนายกหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๒๕
เบ็ดหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๒๗
ประเภทสมาชิกหอพระสมุทวชิรญาณ	„	๒๘

(๒)

หนังสือพิมพ์ชีวิตรมณ	หน้า ๒๘—๓๐—๓๑—๓๒—๓๕—๔๐
ย้ายหอพระสมุท ๑ ครั้งที่ ๑	หน้า ๓๒
เลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสมณนายก	,, ๓๓
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕	
ทรงรับการแทนสมณนายก	,, ๓๔
ทรงอุททมนหอพระสมุท ๑ เป็นการพิเศษ	,, ๓๕
งานฉลองหอพระสมุทชีวิตรมณ	,, ๓๗
ย้ายหอพระสมุทชีวิตรมณครั้งที่ ๒	,, ๔๐
ตำนานหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๓
มูลเหตุที่ตั้งหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๓
กำหนดของที่จะมีในหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๓
กรรมการหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๖
ประวัติหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๗
หนังสือชุดใหญ่ในหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๗
จำนวนหนังสือหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๔๘
สิ่งของถวายในหอพุทธศาสนสังคหะ	,, ๕๓
ตำนานหอพระสมุทสำหรับพระนคร	,, ๕๔
กรรมการแรกของหอพระสมุท ๑	,, ๕๔
ความคิดที่จะจัดการในหอพระสมุท ๑	,, ๕๕
ว่าด้วยที่ตั้งหอพระสมุท ๑	,, ๕๕
ว่าด้วยพนักงานประจำหอพระสมุท ๑	,, ๕๖

(๓)

ว่าด้วยจ่ายเงินในการหอพระสมุด ฯ	หน้า	๕๘
ว่าด้วยจัดหนังสือในหอพระสมุด ฯ	,,	๕๘
ว่าด้วยแก้ไขเอกสารในหอพระสมุด ฯ	,,	๖๐
ว่าด้วยการหาหนังสือเพิ่มเติม ฯ	,,	๖๑
ว่าด้วยตู้ที่จะใส่หนังสือ	,,	๖๓
ว่าด้วยการพิมพ์หนังสือ	,,	๖๔
รายงานการหอพระสมุด ฯ ระหว่างเวลา ๑๑ ปี	,,	๖๕
กรรมการ	,,	๖๖
พนักงานประจำหอพระสมุด ฯ	,,	๖๗
เงินรับแลกจ่าย	,,	๗๐
บัญชีเงินรับจ่ายประจำปี	,,	๗๑
การหาหนังสือในเมืองไทย	,,	๗๒
หนังสือไทยพวกใหญ่ที่หอพระสมุด ฯ ได้มา	,,	๗๔
วิธีซื้อหนังสือ	,,	๗๕
การหาหนังสือต่างประเทศ	,,	๗๖
ข้อสมาคมต่างประเทศที่หอพระสมุด ฯ แลกหนังสือ	,,	๗๗
การหาตัวหนังสือ	,,	๗๘
จัดหนังสือในหอพระสมุด ฯ	,,	๗๙
วิธีแบ่งหมวดหนังสือในหอพระสมุด ฯ	,,	๘๐
การทำบัญชีหนังสือ	,,	๘๑
บัญชีหนังสือในหอพระสมุด ฯ	,,	๘๒

(๔)

การชำระหนังสือ	หน้า ๑๐๘
การพิมพ์หนังสือ	„ ๑๐๘
บัญชีเรื่องหนังสือซึ่งพิมพ์ถวายขอพระสมุท ฯ	„ ๑๑๓
จัดแผนกจดหมายเหตุ	„ ๑๒๗
ห้องอ่านหนังสือ	„ ๑๒๘
ราชการเกี่ยวแก่ขอพระสมุท ฯ	„ ๑๓๐
การย้ายขอพระสมุท ฯ	„ ๑๓๔

เรื่องตั้งหอพระสมุทคำสำหรับพระนคร

เมื่อณวันที่ ๑๘ ตุลาคม ปีมโรงฉศก รัตนโกสินทรศก ๑๒๓
พ. ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนารอด พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอภิลักขิตสมัยเมื่อจำนวนขึ้นนับแต่
พระบรมราชสมภพครบร้อยปี มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนากการ
อันเป็นถาวรประโยชน์ เสด็จพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนารอด
ทรงพระราชดำริเห็นว่า มหานครอันรุ่งเรืองในนานาประเทศย่อมมี
หอสมุทคำสำหรับเมือง เป็นที่ล่ำสมแลเก็บรักษาบรรดาหนังสือ ซึ่งเป็น
วิทยาสมบัติสำหรับชนชาตินั้น ๆ นับเป็นสิ่งสำคัญในรัฐบาลอย่าง ๑
แลหอสมุทเช่นนั้นยังหาได้จัดขึ้นในสยามประเทศนี้ไม่ หอสมุทที่มี
อยู่แล้ว ๓ หอ คือ หอพระสมุทวชิรญาณซึ่งพระราชโอรสธิดาใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พร้อมกันทรงจัดตั้งขึ้น
เสด็จพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนารอดนั้นกิต หอพระมณเฑียร
ธรรม แลหอพุทธสาสนสังคหะ อันเป็นหอหลวงทั้ง ๒ หอ นั้นกิต
ล้วนเป็นแต่หอสมุทขนาดเล็ก ด้วยกำลังไม่พอจะจัดทนายบำรุงการให้

ใหญ่โตยิ่งขึ้นได้ ถ้ารวมหอสมุดทั้ง ๓ นั้นเข้าเป็นหอสมุดใหญ่สำหรับ
พระนคร แลให้อยู่ในความปกครองอุดหนุนของรัฐบาลโดยตรง
หอสมุดนี้จะเป็นคุณเกิดประโยชน์ แลเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง
สมควรจะเป็นสิ่งซึ่งจักเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมชนกนาถ
ในโอกาสที่สมัยได้ด้วยประการทั้งปวง มีพระราชดำรัสปลุก
กระแสพระราชดำริห์ทั้งนี้ แก่บรรดาพระราชโอรสธิดาในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เห็นชอบโดยพระราชบริหาร จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศกระแสพระบรมราชโองการ
เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม ปีมะเสงสัปตศก รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔
พ.ศ. ๒๔๔๘ โปรดเกล้าฯ ให้รวมหอสมุด ซึ่งมีแยกกันอยู่เป็น ๓ หอ
ในเวลานั้น คือ หอพระมณเฑียรธรรม ๑ หอพระสมุดวชิรญาณ ๑ แล
หอพุทธสาสนสังคหะ ๑ จัดตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร คง
เรียกนามว่า “หอพระสมุดวชิรญาณ” ตามพระสมณนามาภิไธย
แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา

แลหอสมุดทั้ง ๓ ซึ่งได้รวมกันเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร
นั้น มีตำนานเหตุที่จัดตั้งแลประวัติต่าง ๆ กัน ควรจะแสดงไว้ให้
ปรากฏ จึงได้เก็บเนื้อความเรียบเรียงเป็นตำนานไว้ต่อไปนี้

ตำนานหอพระมณเฑียรธรรม

หอพระมณเฑียรธรรม สร้างตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ คราวเดียวกับ
สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อขุดสระเบญจศก พ.ศ. ๒๓๒๐
หอพระมณเฑียรธรรมหลังแรกสร้างกลางสระ อยู่ตรงที่ตั่งพระมณฑป

๓
ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกวันนี้ สร้างขึ้นเป็นที่เก็บพระไตรปิฎก
ของหลวง ครั้นเมื่อออกสัมฤทธิศก พ. ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกทั่วมหา
ธาตุ แลทรงสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวงตามที่สังคายนาสำเร็จแล้ว
ให้พระไตรปิฎกนั้นเข้ามาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม มีการมหรศพ
สมโภช ในคืนวันสมโภชนั้น เวลาชุกคอกไม้เพลิง ลูกพลับลิ่ว
ไปตกลงบนหลังคาหอพระมณเฑียรธรรมเกิดไฟไหม้ จนพระไตรปิฎก
ออกไ้ทั้งนั้น แต่ไฟไหม้หอพระมณเฑียรธรรมเต็มหมดทั้งหลัง จึง
โปรดให้ถมสระสร้างพระมณฑปขึ้นตรงนั้น เป็นที่ไว้พระไตรปิฎกแทน
หอพระมณเฑียรธรรมเดิม แต่พระมณฑปไม่พอจะไว้พระไตรปิฎก
ของหลวงได้หมดทุกฉบับ สมเด็จพระอนาธิราชกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาท จึงทรงรับอาสาให้ช่างวังนํามาสมทบทำหอพระ
มณเฑียรธรรมถวายใหม่อีกหลัง ๑ ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
ตรงมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือทุกวันนี้ หอพระมณเฑียรธรรมนั้น
นอกจากเป็นที่เก็บพระไตรปิฎกของหลวง ใช้เป็นที่ประชุมลูกขุน
ณศาลาจากพระราชสาสน์ที่มีไปต่างประเทศ แลเป็นที่แปลพระราช
สาสน์ที่ต่างประเทศมีมา แทนหอพระราชสาสน์ครั้งกรุงเก่า แลเป็น
ที่ทำพิธีจากพระสุพรรณบัตรเจ้านายต่างกรม ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑
ตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ แต่การพิทักษ์รักษาอยู่ในหน้าที่กรมราช
บัณฑิต ๗ เป็นพนักงานรักษาหนังสือในหอพระมณเฑียรธรรมมาตั้ง
แต่รัชกาลที่ ๑

หนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่เก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียร
ธรรมมี ๑๔ ฉบับด้วยกัน หนังสือพระไตรปิฎกเหล่านี้ ปรากฏตำนาน
การสร้างโดยลำดับรัชกาลแต่ก่อนมาดังนี้ คือ

ตำนานพระไตรปิฎกฉบับหลวง

จำเดิมแต่เมื่อกรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึก ครั้นนั้นวัดทองบ้าน
เรือนถกข้าศึกเผายบเย็นไปทุกแห่ง หนังสือพระไตรปิฎกแลหนังสือ
อื่น ๆ จึงเป็นอันตรายหายสูญไปเสียเป็นอันมาก เมื่อชนหลวงตากตั้ง
เมืองธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว จึงมีรับสั่งให้เสาะหาหนังสือต่าง ๆ มี
คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นต้น มารวบรวมตั้งหอหลวงขึ้นใหม่ ความ
ปรากฏในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เมื่อปลายเชษฐกษ พ.ศ. ๒๓๑๒
พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ตั้งยกทัพหลวงลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรมราช
เมื่อได้เมืองพม่าคัมภีร์พระไตรปิฎกยังมีอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชมาก
ด้วยคราวเมื่อเสียกรุงเก่า พม่าหาได้ยกลงไปตีถึงเมืองนครศรีธรรม
ราชไม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้ยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมือง
นครศรีธรรมราชขนเข้ามายังกรุงธนบุรี แลต่อมาโปรดให้พระราช
คณะไปเที่ยวหาหนังสือซึ่งยังขาดต้นฉบับ ถึงกรุงก็มีพินิจแลเมือง
อื่น ๆ อีก หนังสือพระไตรปิฎกซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีเสาะหารวบรวมได้
จากที่ทั้งปวงในครั้งนั้น เห็นจะยังไม่ได้จำลองสร้างเป็นฉบับหอหลวง
ขึ้นใหม่ ถ้าจะได้ลงมือสร้างก็เห็นจะสร้างได้น้อยทีเดียว ด้วยความ
ปรากฏในประกาศครั้งสังคายนาว่า พึงโปรดให้สร้างพระไตรปิฎก

ฉบับหอหลวงขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ครั้นเมื่อสร้าง
ขึ้นแล้ว จมื่นไวยวรนาถกราบบังคมทูลว่า “พระไตรปิฎกซึ่งทรง
พระราชศรีทาสสร้างไว้ทุกวันนี้ อีกยวบยัญญณะตกวิปลาอยู่แต่
ฉบับเดิมมา หากผู้ทำนุบำรุงขึ้นมิได้ ครั้นได้ทรงฟังแล้วก็ทรง
พระปวโรภาสไปว่า พระอิตถกถาภิภาษาไฟพระไตรปิฎกทุกวันนี้ เมื่อแล
ผิดเพี้ยนอยู่เป็นอันมาก จะเป็นคัมภีรปฏิบัติปฏิเวธศาสนานี้มิได้
อนึ่งท่านผู้รักษาพระไตรปิฎกทุกวันนี้ก็น้อยนัก ถ้าสิ้นท่านเหล่านั้นแล้ว
เห็นพระปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา ปฏิเวธศาสนาจะสาบสูญเป็นอัน
เรื้อนนัก สัตว์โลกทั้งปวงจะหาที่พึ่งมิได้ ในอนาคตกาล ควรจะ
ทำนุบำรุงบรรพตศาสนาสมเด็จพระมหากรุณาไว้ ให้เป็นประโยชน์
ไปแก่เทพามนุษย์ทั้งปวง จึงจะเป็นทางพระบรมโพธิญาณขารม” จึง
ทรงพระราชดำริให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๑
ประชุมพระสงฆ์ทรงพระปริยัติธรรม เลือกไว้ในเวลานั้น ๒๑๘ รูป
มีสมเด็จพระสังฆราช (สี) เป็นประธาน กับราชบัณฑิตอีก ๓๐ นาย
แบ่งกันเป็น ๔ กอง สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดระฆัง เป็นแม่
กองชำระพระสุตตันตปิฎก พระวันรัต (สุก) วัดมหาธาตุ เป็นแม่
กองชำระพระวินัยปิฎก พระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน เป็นแม่
กองชำระพระอุกฤษมปิฎก พระพุฒาจารย์ (เข่า) วัดบางยี่เรือใต้
เป็นแม่กองชำระพระลัทธิวิเสส แลพระธรรมไตรโลก (ชื่น) วัดหงษ์
เป็นผู้ช่วยอีกองค์ ๑ แยกกองกันตรวจชำระพระไตรปิฎกที่พระอุโบสถ
กอง ๑ พระวิหารกอง ๑ พระมณฑปกอง ๑ การเปรียบเทียบของ ๑

ลงมือทำสังคายนาเมื่อวันพฤษภาคม ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ขวดยกสัมฤทธิ์
 จุลศักราช ๑๑๕๐ พ.ศ. ๒๓๓๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 แลสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรง
 พระราชอุสาหรเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตรา ไปยังที่ประชุมในวันแรก
 แลต่อมาเวลาเช้าเสด็จไปทรงประเคนอาหารบิณฑบาต แลยังพระ
 ทพระระเบียง เวลาเย็นเสด็จไปถวายเครื่องอุปัชฌาย แลถวาย
 เทียนหนึ่งลือทุกวัน ทำสังคายนาอยู่ ๕ เดือนจึงสำเร็จเมื่อเดือน ๕
 ประภา พ.ศ. ๒๓๓๓

การสังคายนาคราวนั้น เอาหนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวง
 ซึ่งสร้างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ออกตรวจแก้ ด้วยเหตุนี้ หนังสือพระ
 ไตรปิฎกฉบับนั้นจึงมีชื่อเรียกกันว่า “ฉบับสังคายนา” แลต่อมา
 เรียกอีกชื่อ ๑ ว่าฉบับ “ครูเดิม” จำนวนหนังสือฉบับครูเดิมนับ
 จกหมายเหตุปรากฏว่า เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ มีพระวินัย ๔๐ คัมภีร์
 พระสูตร ๑๕๗ คัมภีร์ พระปฐมคัมภีร์ ๕๖ คัมภีร์ สัททวารโสธ ๓๕ คัมภีร์
 รวมเป็น ๒๘๘ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓๕๖๘ ผูก

เมื่อสังคายนาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 มีรับสั่งให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นตามที่สังคายนาตรวจแก้เห็นว่าถูก
 ค้องนั้น อีกฉบับ ๑ ฉบับนี้เดิมเรียกในกรมราชบัณฑิตว่า “ฉบับทอง”
 ฤ “ฉบับทองทิพย์” เพราะมีคทองทั้งตัว ต่อมาในรัชกาลหลัง ๆ
 ทรงสร้างคัมภีร์ขัตทองขึ้นอีก จึงเรียกฉบับทองทิพย์ครั้งรัชกาลที่ ๑ ว่า
 “ฉบับทองใหญ่” จำนวนหนังสือฉบับทองใหญ่นี้ เมื่อทรงสร้าง

ปรากฏว่า มีพระวินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ พระ
ปรมัตถ์ ๖๑ คัมภีร์ สัทททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ รวมเป็น ๓๕๔ คัมภีร์
เป็นหนึ่งในสี่ใบลาน ๓๖๘๖ ผูก คัมภีร์ฉบับทองใหญ่นี้ คือฉบับที่ได้
มีการฉลองเมื่อคราวไฟไหม้หอพระมณฑปธรรมในรัชกาลที่ ๑

หนึ่งในรัชกาลที่ ๑ นั้น ปรากฏว่าได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎก
อีก ๒๒๖๑ ฉบับ สำหรับใช้ในการสวดไล่พระปริยัติธรรม พระไตร
ปิฎกฉบับนี้ปรากฏชื่อเรียกในกรมราชบัณฑิตว่า “ฉบับรองทรง”
เพราะรองจากฉบับทองใหญ่ แต่เรียกอีกอย่าง ๑ ว่า “ฉบับข้าง
ลาย” เพราะมีลายเขียนข้าง ๆ ญาณซึ่งเดิมปรากฏว่ามีพระวินัย
๔๒ คัมภีร์ พระสูตร ๑๕๘ คัมภีร์ พระปรมัตถ์ ๖๕ คัมภีร์ สัททา
วิเสส ๔๐ คัมภีร์ รวม ๓๐๕ คัมภีร์ เป็นหนึ่งในสี่ใบลาน ๓๖๔๘ ผูก
พระไตรปิฎกสร้างในรัชกาลที่ ๑ ฉบับทองใหญ่ กับฉบับรองทรง ๒๒๖๑
ที่กล่าวมานี้เป็นชุดใหญ่ ยังมีชุดเล็กอีกฉบับ ๑ เรียกในญาณซึ่งเดิม
ว่า “ฉบับทองชุบ” เพราะใช้เขียนชุบด้วยเส้นหมึก เป็นอักษรขอม
ย่อตามแบบโบราณ หนึ่งในสี่ฉบับนี้ในญาณซึ่งเดิมมีแต่พระวินัย ๓๔
คัมภีร์ สัทททาวิเสส ๑๑ คัมภีร์ รวม ๔๕ คัมภีร์ ดูเหมือนจะเป็นของ
สร้างขึ้นสำหรับคัมภีร์ ว่าของโบราณมออย่างนั้น ก็ทำได้เหมือนกัน

นอกจากพระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นสำหรับหอหลวง ๓ ฉบับที่กล่าว
แล้ว ปรากฏว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกพระ
ราชทานตามพระอารามหลวงอีกทุกพระอาราม เพราะหนังสือตามวัด
กระจัดกระจายหายสูญแต่ครั้งเสียกรุงเก่า พระสงฆ์ไม่มีพระไตรปิฎก

ที่จะเล่าเรียน เมื่อทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่ จึงพระราชทานหนังสือ
ฉบับหลวงให้จำลองไป ลักษณะที่จำลองพระไตรปิฎกฉบับหลวงไปไว้
สำหรับวัดในครั้งนั้น สันนิษฐานว่าคงจะทำเป็น ๒ อย่าง คือ สร้าง
เป็นหนังสือหลวงพระราชทานอย่าง ๑ พระราชทานอนุญาตให้พระภิกษุ
หนังสือฉบับหลวงไปคัดงานเอาเองตามวัดอย่าง ๑

ในรัชกาลที่ ๒ มีจดหมายเหตุปรากฏว่า ได้โปรดให้ตรวจ
หนังสือพระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรม ได้ความว่าพระไตรปิฎก
ขาดขาดสูญไปมากข้างน้อยบ้าง ทั้งฉบับครูเดิม ฉบับทองใหญ่ แล
ฉบับรองทรง ที่หนังสือขาดครั้งนั้น น่าจะเป็นเพราะเหตุที่ทำให้
ฉบับหลวงไปคัดตามวัดเมื่อในรัชกาลที่ ๑ เจ้าพนักงานหลงลืมเสีย
ไม่ได้เรียกฉบับกลับมาให้ครบ ในรัชกาลที่ ๒ จึงทรงสร้างหนังสือ
แต่ใช้ฉบับของเดิมที่ขาดขาดสูญไปโดยมาก ที่ได้สร้างขึ้นใหม่สำหรับ
หอหลวงในครั้งรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่าสร้างจบเดียว เรียกในกรม
ราชบัณฑิตว่า “ฉบับรตน้ำแดง” เพราะลานใบปกเขียนลายรดน้ำ
พื้นแดง แต่หนังสือฉบับนี้เห็นจะสร้างไม่ทันแล้ว ก็สิ้นรัชกาลที่ ๒
ด้วยมีหนังสือลายรดน้ำแดง สร้างเพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๓ แลรัชกาล
ที่ ๔ อยู่นานอันมาก แต่จะมีจำนวนหนังสือเท่าใด ไม่พยายาขึ้นเดิม
ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระไตรปิฎกสำหรับหอหลวง ๕ ฉบับ
จะสร้างฉบับใดเมื่อใด แลขยายเดิมจะมีหนังสือฉบับใดเท่าใดยัง
ไม่ทราบ ทราบได้แต่ฉบับหนังสือที่ทรงสร้าง คือ

๘
๑. “ลบบรรณาน้ำเอก” ลบบัน ฝีมือสร้างประติมากรรมว่าพระไตร
ปิฎกบรรณาน้ำเอก ลบบัน ประจงทำตั้งแต่เลือกใบลาน ฝีมืองาน ฝีมือ
เขียน ลายบรรณาน้ำเอก ปักทำกรอบคัมภีร์ ข่ายซอคัมภีร์ ตลอดจน
เลือกหาผ้าห่อคัมภีร์ ล้วนเป็นของบรรจงทำด้วยฝีมืออันวิจิตร ทราบ
ว่าหนังสือลบบันนี้เดิมเก็บรักษาไว้ในหอพระเจ้า ภายในพระบรมมหา
ราชวัง ภายหลังฝนร่ำฤดูปลวกขึ้นหนังสือเลยไปข้าง จึงโปรดให้ชน
มารักษาไว้ที่หอพระมณฑปบรมมตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ฤาเมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ ทราบไม่ได้แน่

๒. “ลบบรรณาน้ำโท” ทรงสร้างสำหรับหอหลวง ใช้ในการ
สอยไล่พระปริยัติธรรม หนังสือลบบันนี้สร้างลักษณะเดียวกับลบบัน
รตนาน้ำเอก แต่ฝีมือที่ทำประณีตไม่ถึงกัน จึงเรียกว่า “ลบบรรณาน้ำโท”

๓. “ลบบันทองน้อย” ลบบันนี้ได้ความว่า เป็นฝีมือช่างผู้หญิง
ซึ่งหัดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ งานที่ตำหนักแพ ตัวคัมภีร์ปักทองทาบอย่าง
ลบบันทองใหญ่ จึงเรียกว่า “ลบบันทองน้อย”

อนึ่งมีจดหมายเหตุปรากฏว่า สมเด็จพระศรีสุลาไลย ทรง
สร้างพระไตรปิฎกจบ ๑ พอสถ้างแล้วก็สวรรคต เห็นจะเป็นลบบัน
รตนาน้ำโท ฤามีคนนั้นก็ลบบันทองน้อยที่กล่าวมานี้

๔. “ลบบันชยุย่อ” ลบบันนี้เขียนชุบตัวหนังสือเป็นอักษรขอม
ย่ออย่างลบบันรัชกาลที่ ๑ ผิดกันแต่ลานเล็กกว่า และมีใบปกบรรณ
น้ำเฝ้าเห็นว่าเห็นจะทรงสร้างเพิ่มเติมลบบันรัชกาลที่ ๑ มิใช่ลบบันมากคัมภีร์นัก

๕. “ฉบบัอักษรรามัญ” ฉบบันี้เห็นจะจำลองจากพระไตรปิฎก ซึ่งพระมอญหาได้ในเมืองรามัญเอามาถวาย หนึ่งคือฉบบันี้ทราบว่า สร้างในรัชกาลที่ ๓ ไม่สู้มากนัก โดยมากสร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระไตรปิฎกขบใหญ่พระราชทานสำหรับ พระอารามหลวงอีก ๒ ฉบบั ฉบบั ๑ เรียกว่า “ฉบบัเทพชุมนุม” เพราะใบปกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปเทพชุมนุม พระราชทานไปไว้ วัดพระเชตุพน หนึ่งคือฉบบันี้ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงสร้างเพิ่มเติมอีก แต่เมื่อรักษาไว้ ทวัดพระเชตุพนถูกฝนแล่นปลวก หนึ่งคือเป็นอันตราย เสียมาก จึงโปรดให้ขนเข้ามารักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม เมื่อในรัชกาลที่ ๕

พระไตรปิฎกรัชกาลที่ ๓ อีกฉบบั ๑ เรียกว่า “ฉบบัลายก้ามระลอ” เพราะใบปกเขียนลายก้ามระลอ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างแต่ยังเป็นกรม พระราชทานไปไว้สำหรับวัดราชโอรส หนึ่งคือฉบบันี้ไม่ปรากฏเรื่องราวต่อมา ครั้นเมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับ พระนคร กรรมการให้พระยาปริยัติธรรมธาดาไปตรวจ ได้ความว่า เป็นอันตรายสูญไปเสียแล้วทั้งจบ

หนึ่งคือพระไตรปิฎกที่สร้างในรัชกาลที่ ๓ วิเศษกว่าหนึ่งคือ สร้างในรัชกาลก่อนๆ มาโดยเหตุอย่าง ๑ คือบัวเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล ได้เฝ้าเป็นพระราชพิธีสอบสวนหนึ่งคือพระไตรปิฎก ทรงทราบว่า พระไตรปิฎกที่มีอยู่ในประเทศนี้ยังไม่ครบบริบูรณ์ แลบางคัมภีร์ทรง

สงไสยในฉบับที่มีว่าจะไม่ถูกต้องอยู่บ้าง จึงทูลแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าควรจะหาพระไตรปิฎกฉบับประเทศอื่นมาเพิ่มเติม แลสอบกับหนังสือที่มีอยู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงโปรดให้สมณทูตออกไปลังกาทวีป ๒ ครั้ง ไปเมื่อปีชวดจัตวาศก พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้ง ๑ ไปเมื่อปีมะโรงศก พ.ศ. ๒๓๘๗ ครั้ง ๑ สืบหาพระไตรปิฎกฉบับลังกาเข้ามาได้มาก คัมภีร์ใดที่ลังกาไม่มีก็จัดพระราชทานไปแลกเปลี่ยนกันก็ตลอด แลโปรดให้พระมอญช่วยกันหาพระไตรปิฎกทางรามัญประเทศด้วยอีกทาง ๑ จึงได้หนังสือพระไตรปิฎกฉบับต่างประเทศเข้ามาเมื่อในรัชกาลที่ ๓ มาก อีกประการ ๑ ได้ทราบว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้นมีพระราชประสงค์จะให้แปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย โปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ที่ถวายเป็นเทศน์เวร ให้เทศน์เรื่องโดยลำดับพระไตรปิฎก ราชบัณฑิตส่งหนังสือฉบับหลวงไปพร้อมกัฎฐา ให้พระผู้จะเทศน์แปลแต่งเป็นภาษาไทยสำหรับถวายเป็นเทศน์ด้วยเหตุนี้ หนังสือแปลร้อยที่มีอยู่ทุกวันนี้ จึงสังเกตสำนวนได้ว่าโดยมากเป็นหนังสือแปลครั้งรัชกาลที่ ๓ แต่ในครั้งนั้นทราบว่าหนังสือหลวงในหอพระมณเฑียรธรรมขาดไป ด้วยเรื่องราชบัณฑิตลืมเรียกค้นฉบับคืนอย่างเมื่อในรัชกาลที่ ๑ อีกครั้ง ๑ เมื่อครั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร หนังสือที่ได้นำจากตามวัด ยังพบหนังสือหลวงปะปนอยู่เนือง ๆ

ในรัชกาลที่ ๔ เข้าใจว่า ได้โปรดให้ตรวหนังสือในหอพระ
มณเฑียรธรรมอีก แลปรากฏว่าหนังสือหลวงชาคยาญชีไปมาก
เหมือนเมื่อตรวครั้งรัชกาลที่ ๒ ด้วยหนังสือพระไตรปิฎกในหอพระ
มณเฑียรธรรมมีหนังสือสร้างไซ้เมื่อในรัชกาลที่ ๔ แทบจะทุกฉบับ รู้
ได้ด้วยหนังสือสร้างในรัชกาลที่ ๔ มักเขียนตราแผ่นดินไว้เป็นสำคัญ
คือที่ใบปกเขียนตราพระมหามงกุฎวง ๓ ถ้าหนังสือที่สร้างใหม่
สร้างแทนหนังสือรัชกาลไหนก็เขียนตรารัชกาลนั้นไว้อีกวง ๓ เช่น
หนังสือฉบับร่อนน้ำแดง มักมีตราพระมหามงกุฎกับตราครุฑพาหุอยู่คู่กัน
หนังสือพระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นใหม่สำหรับหอหลวง เมื่อใน
รัชกาลที่ ๔ มีฉบับ ๓ เรียกว่า “ฉบับล่องชาค” เพราะข้าง ๆ ปีกทอง
แลสลัยชาค

ในรัชกาลที่ ๕ ทราบว่า ทรงสร้างพระไตรปิฎกคัมภีร์ลาน
สำหรับหอหลวงจบ ๓ เรียกว่า “ฉบับทองทิพย์” เพราะปีกทองทิพย์
เหมือนกับฉบับทองใหญ่แลทองน้อย ต่อมาเมื่อรัชกาล รัตนโกสินทร
ศก ๑๐๗ พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเห็นว่า การสร้างหนังสือพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ใบลาน
ได้หนังสือเพิ่มขึ้นแต่จืดเคี้ยว ไม่เป็นประโยชน์แพร่หลาย ถ้าพิมพ์
พระไตรปิฎกลงกระดาษเย็บเป็นเล่มสมุท ถึงการที่ต้องทำจะมากกว่า
และต้องลงทุนมากกว่าหนังสือใบลาน ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่า
กันมาก จึงโปรดให้อาราธนาพระบรมวงษานุวงษ์ซึ่งทรงผนวช แล
พระราชาคณะ ถาตานุกรม เปரியัญ ผู้รู้พระปริยัติธรรม มีสมเด็จพระ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังคงพระยศ
เป็นกรมหมื่น แลสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) วัตรราชประภัสสร
แต่ยังเป็นທີ່สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นประธาน ประชุมพร้อม
กันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จออกสู่ที่สงฆ์สามัคคี
มีพระราชดำรัสชี้แจงพระราชประสงค์ พระสงฆ์ทั้งปวงถวายอนุโมทนา
พระราชบริหาร แล้วยกแบ่งหน้าที่กันตรวจต้นฉบับ สอบฉบับอักษรขอม
ฉบับอักษรสิงห์ ฉบับอักษรรามัญ ซึ่งมีอยู่ให้ถูกต้อง ส่วนการ
พิมพ์นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็น
แม่กองจัดการพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทยเฉพาะบาฬีรวม ๓๐๐๐ จบ
จบละ ๓๘ เล่ม รวมเป็นสมุด ๓๘,๐๐๐ เล่ม สำเร็จเมื่อขอมระแสง
รัตนโกสินทรศก ๑๓๒ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ทดลองในงานพระราชพิธีราชา
ภิเษก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จราชย์ได้
ครบ ๒๕ ปี พระไตรปิฎกชุดนี้พระราชทานไปไว้ตามพระอารามหลวง
วัดละแวก นอกจากนั้นพระราชทานตอบแทนแก่พระสงฆ์แลคฤหัสถ์
ที่ไต่เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสร้างพระไตรปิฎกด้วย ครั้นเมื่อข่าวปรากฏว่า
มีพระไตรปิฎกพิมพ์ขึ้นในกรุงสยามเป็นครั้งแรก รัฐบาลแลผู้อำนวย
การศึกษาสถานต่างๆ ในนานาประเทศ ต่างขอมาขอพระราชทาน
พระไตรปิฎกไปไว้สำหรับศึกษาสถานแลประเทศนั้นๆ ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดพระราชทานไปตามประสงค์ พระไตรปิฎกที่สร้างใน
รัชกาลที่ ๕ จึงมีแพร่หลายทั่วไปในโลก แลเป็นหลักสำหรับนักเรียน

ในนานาประเทศสอบสวนอยู่จนทุกวันนี้ พระไตรปิฎกพิมพ์ที่เหลือจาก
พระราชทานดังกล่าวมาแล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
จำหน่ายพอสมควรราคา มีผู้นิยมกันซื้อไปไว้ตามพระอารามแลสถาน
ศึกษาที่ต่าง ๆ เป็นอันมาก ตั้งแต่พิมพ์แล้วภายใน ๒ ปีก็หมดฉบับ
สำหรับจำหน่าย คงแต่ฉบับสำหรับรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม
พระไตรปิฎกฉบับหลวง ซึ่งรักษาอยู่ในหอพระมณเฑียรธรรม
จึงมี ๓๔ ฉบับด้วยกัน คือ

- ๑ ฉบับครุฑเดิม สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๒ ฉบับทองใหญ่ สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๓ ฉบับรองทรง สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๔ ฉบับทองضب สร้างในรัชกาลที่ ๑
- ๕ ฉบับรดน้ำแดง สร้างในรัชกาลที่ ๒
- ๖ ฉบับรดน้ำเอก สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๗ ฉบับรดน้ำโท สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๘ ฉบับทองน้อย สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๙ ฉบับเทพชุมนุม สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๑๐ ฉบับชบย่อ สร้างในรัชกาลที่ ๓
- ๑๑ ฉบับอักษรวิมลัญ สร้างในรัชกาลที่ ๓ แลต่อมาในรัชกาลที่ ๔
- ๑๒ ฉบับล่องชาด สร้างในรัชกาลที่ ๔
- ๑๓ ฉบับทองทิพย์ สร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๕
- ๑๔ ฉบับพิมพ์ สร้างเมื่อในรัชกาลที่ ๕

หนังสือพระไตรปิฎกคัมภีร์ไบเบิลทั้ง ๓๓ ฉบับนี้ จำนวนเรื่อง
หนังสือไม่เท่ากันมาแต่แรกสร้างทุกฉบับ หนังสือที่สร้างแล้ว ก็ยังมี
เหตุขาดหาย ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวมาแล้ว แลด้วยเหตุอื่นในชั้นหลัง
แม้ปรากฏว่าได้สร้างขึ้นมาในรัชกาลก่อน ๆ ก็ไม่มีฉบับใดที่เหลือ
อยู่ครบตามบัญญัติเดิมสักฉบับเดียว

นอกจากหนังสือพระไตรปิฎก ๑๔ ฉบับที่กล่าวมา ในหอพระ
มณฑลธรรมยังมีหนังสือเบ็ดเตล็ดอีก เป็นหนังสืออัตถ์บ้าง แปล
ร้อยบ้าง ที่สำคัญคือหนังสือแปลนามศัพท์ ซึ่งทำเมื่อคราวสังคายนา
ในรัชกาลที่ ๑ ในบาณชีเคิมปรากฏว่ามี ๕๖ คัมภีร์ หนังสือเรื่อง
บรรยายว่า ขาดบาณชีไปเสียมาก ด้วยพระสงฆ์พอใจที่จะมีมคธออกมา
คงจะมีตกค้างอยู่ตามวัด ยังจะต้องสืบหาต่อไป หนังสือแปลร้อย
ที่ ๆ ก็มีในหอพระมณฑลธรรมหลายเรื่อง ด้วยบรรดาคัมภีร์
หนังสือซึ่งหาได้ในรัชกาลก่อน ๆ เมื่อหามาได้เป็นของหลวงแล้ว
ถ้าเป็นหนังสือไบเบิล ก็ส่งไปรักษาไว้ที่หอพระมณฑลธรรมทั้งนั้น

อนึ่งเมื่อหม่อมเจ้าประภากร ในสมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราศนโรดม เป็นอธิบดีกรมราชบัณฑิตเมื่อใน
รัชกาลที่ ๕ ได้ชักชวนพวกราชบัณฑิตช่วยกันคิดเรื่องหนังสือซึ่งเห็น
ว่าเป็นประโยชน์ในทางความรู้ รวมพิมพ์เป็นสมุด เรียกว่า “หนังสือ
มณฑลธรรม” ออกจำหน่ายเมื่อปลาย รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้กำหนดว่าจะพิมพ์ทีละภาค ๕ ภาครวมเป็นเล่ม ๓
แต่หนังสือมณฑลธรรมนั้น พิมพ์ออกจำหน่ายได้เพียง ๒ ภาค

ในเวลากำลังรวบรวมเรื่องจะพิมพ์ภาคที่ ๓ หม่อมเจ้าประภากร
 กสินชุกกัษเฐย หนังสือมณฑลยรรวมก็เลิกไม่ได้พิมพ์ต่อมา
 ทำนานหอพระมณฑลยรรวมในข้อความถึงพระนามานัน

ตำนานหอพระสมุทวชิรญาณ

หอพระสมุทวชิรญาณเดิมนี้ พระราชโอรสธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเป็นประธาน ทรงพระดำริห์ตั้งขึ้น เมื่อมะเสงตรศก
 พ.ศ. ๒๔๒๔ เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุที่จะตั้งหอพระสมุทวชิรญาณมีมา
 ดังนี้ คือ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์
 แต่ยังเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ที่สมุทกระลาโหม กรวยยังคมทูล
 ถวายที่ดินของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงษ์ผู้บิดาแปลง ๑
 อยู่ริมแม่น้ำน้ำวัดประยูรวงษ์วาศ ยาวตามลำน้ำ ๑๔ วา ๒ ศอก
 ยื่นขึ้นไป ๒ เส้น ๑๔ วา ๒ ศอก ที่ตรงนี้ฝรั่งเคยเช่าเป็นห้างที่ไว้สินค้า
 มาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ นับว่าเป็นที่ทำเลดีสำหรับการค้าขาย ด้วย
 ในเวลานั้นยังไม่ได้ตัดถนนออกไปนอกพระนคร การไปมาค้าขาย
 ใช้แต่ทางเรือเป็นพื้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรับ
 ที่ดินรายนั้นแล้ว พระราชทานเงินพระคลังข้างที่ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยา
 บรมมหาศรีสุริยวงษ์ ไปสร้างตึก ๓ หลัง สำหรับให้เช่าเป็นที่ไว้
 สินค้า ๒ หลัง เป็นที่สำหรับผู้ศการอยู่หลัง ๑ มีกำแพงล้อมรอบ
 ทนที่พระคลังข้างที่ออกไปครั้งแรกเป็นเงิน ๑๗,๖๐๐ บาท เมื่อสร้าง

แล้วทราบบว่า พระยาพิสดมภ์สมัยขัตติยบริบูรณ์ (ข่ม) แต่ยังเป็น
 พระยาภิรมย์สมัยขัตติยบริบูรณ์เข้า แต่จะเก็บเงินค่าเช่าเท่าใด ใครเป็นผู้เก็บ
 แลเก็บเงินนั้นส่งที่ไหน หาปรากฏไม่
 ตักน้าวักประยูรวงษ์นี้ เดิมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะพระราชทานแก่บรรดาพระราชโอรส
 ธิดา ให้มีส่วนเป็นเจ้าของแลได้รับส่วนผลประโยชน์จากค่าเช่าเสมอ
 กัน ได้ร่างพระราชประสงค์ลงไว้ในสมุดคำ แต่ยังคงค้างอยู่ไม่จบ
 จะเป็นด้วยต่อมาทรงพระราชดำริเป็นอย่างอื่น ฤๅด้วยเหตุใดหา
 ทราบบไม่ แต่สมุดร่างพระราชประสงค์นั้นชุกซ่อนอยู่ในหนังสือห้อง
 อาลักษณ์ ไม่มีผู้ใดตรวจได้ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสวยราชย์มาได้ ๗ ปี ถึงขุณยุตปีตศก พ.ศ. ๒๔๓๘ สมเด็จ
 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ กราบบังคมทูลว่า ตักซึ่งพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างที่น้าวักประยูรวงษ์นั้น
 ตั้งแต่พระยาพิสดมภ์สมัยขัตติยบริบูรณ์ ผู้เข้าเดิมขอกิน ทั้งข้าวต
 ชุติโหมอยู่ ห้างมเลอ์ไมสเนอ์จะขอเช่า ถ้าจะให้เช่าจะต้องลงทุน
 ซ่อมแซมอีก จะโปรดประการใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ดำรัสสั่งให้สอยสวนเรืองเดิม จึงไปค้นพบร่างหนังสือ
 พระราชดำริห์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเรื่องตัก
 ราชนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า
 ที่ตักน้าวักประยูรวงษ์นั้น ถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถ ยังมีได้

พระราชทานแก่พระราชโอรสธิดา แต่เมื่อปรากฏพระราชดำริห์มีอยู่
ก็จะทรงจัดการให้เป็นไปตามพระราชดำริห์ ให้บรรดาพระราชโอรส
ธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นเจ้าของ แลได้
รับผลประโยชน์เสมอกันทุกพระองค์ แต่ส่วนหนึ่งที่จะต้องลงไป
ค่าซ่อมแซมเป็นเงิน ๔๘๐๐ บาทนั้น ถ้าจะเฉลี่ยเรียกจากเจ้านาย
ก็รำคาญพระราชฤทัยอยู่ ด้วยเจ้านายเหล่านั้นยังไม่ได้เคยรับ
ผลประโยชน์ แลไม่เคยทรงทราบว่าจะได้เป็นเจ้าของ พอได้ทรง
ทราบก็จะต้องเสียเงินไปก่อน ตูเป็นท่อนาถพระไทย พระองค์เป็น
ประธานในพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จะทรงรับลงทุนด้วยเงินพระคลังข้างที่แต่พระองค์เดียว ซ่อมแซม
ตึกนั้นเสียก่อน เมื่อเก็บเงินค่าเช่าหักใช้พระคลังข้างที่แล้ว มีส่วน
ผลประโยชน์ที่จะแบ่งเมื่อใด ก็พระราชทานหนังสือสำหรับที่พร้อม
กับส่วนแบ่ง แก่บรรดาพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้จ่ายเงินพระคลังข้างที่ไปซ่อมแซมตึกนั้นจนแล้ว
แลให้ห้างมูเลอร์ไมสเนอร์เช่าต่อมา

ถึงยี่สิบสามฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๑ เก็บเงินค่าเช่าใช้พระคลัง
ข้างที่ครบแล้ว แลมีเงินเหลืออยู่ในนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ทำหนังสือ พระราชทาน
กรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ ๕๘ ส่วน เท่าจำนวนพระราชโอรสธิดา ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระองค์อยู่ในเวลานั้น

เงินค่าเช่าก็แบ่งเป็น ๕๘ ส่วน ครั้นณวันศุกร์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ตรงกับวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นวัน
 เชิญพระบรมอัฐิเสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ
 ประจักษ์ เมื่อพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานหนังสือประกาศ
 พระราชกำหนด แลหนังสือกรรมสิทธิแก่บรรดาเจ้านาย ซึ่งจะ
 ได้มีส่วนเป็นเจ้าของต่อหน้าพระที่นั่งพระบรมอัฐิ ส่วนของพระองค์
 ก็ทรงมีด้วยส่วน ๑ แต่พระราชทานส่วนนั้นแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าพามาหาชัยรุตหิต แต่เดิมมา เมื่อขึ้นปีใหม่ถึงกลางเดือน ๑๑
 ในวันทำบุญพระบรมอัฐิ ก็โปรดให้เจ้าพนักงานนำค่าเช่าตึกแบ่งเป็น
 ส่วนเสมอกัน มาพระราชทานแก่เจ้านายผู้เป็นเจ้าของตึก ต่อหน้า
 พระที่นั่งพระบรมอัฐิทุกปี

ตั้งแต่เจ้านายได้รับพระราชทานหนังสือกรรมสิทธิเป็นเจ้าของ
 ตึกหน้าวัดประยุรวงษ์ แลได้รับพระราชทานเงินส่วนแบ่ง ความรู้ลึก
 ได้มีในบรรดาพระราชโอรสธิดา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมาแต่แรก ว่าผลประโยชน์ที่ได้รับพระราชทานในเรื่องตึก
 หน้าวัดประยุรวงษ์รายนี้ ได้ด้วยพระมหากรุณาในสมเด็จพระบรม
 ชนกนารถ แลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ปกครอง
 ตระกูลวงศ์สนองพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมา
 เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว เป็นผลประโยชน์อันกอปรด้วย

ศิริมิงคล จะเอาไปใช้สอยในอาณัติประโยชน์ส่วนพระองค์ให้หมด
สิ้นสูญไปเปล่าหาควรไม่ ควรจะรวมเงินผลประโยชน์นั้นประกอบ
การซึ่งเป็นคุณเป็นประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่อย่าให้ใคร
พระดำริที่จะทำการอย่างใดไม่ จนถึงปีมโรงโทศก พ.ศ. ๒๔๒๓
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร
สมเด็จพระยาเทววงษ์โรประการ ทั้ง ๓ พระองค์นี้ ทรงปรึกษา
กันทำจดหมายประทานบรรดาเจ้านายเจ้าของตักนำวัดพระยวงษ์ ทรง
แนะนำว่า ซึ่งเจ้านายมีพระประสงค์จะทรงจ่ายใช้เงินค่าเช่าในการ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกอบด้วยประโยชน์อันสมควรนั้น ทรงพระ
ดำริเห็นว่า ควรจะเข้าทูลกันจัดตั้งหอสมุดสำหรับราชตระกูลชน
เฉลิมพระเกียรติยศ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์
ทรงกระรายการที่จะจัดหอสมุดมาปรึกษาเป็นเนื้อความดังนี้

๑. จะจัดตั้งหอสมุดขึ้นที่พระราชวังสราญรมย์ ด้วยเวลานั้น
วังบูรพาภิรมย์ยังไม่แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
ประทับอยู่ที่พระราชวังสราญรมย์ จะทรงจัดห้องให้ตั้งหอสมุด
และทรงรับเป็นพระธุระดูแลรักษา

๒. บรรดาพระราชโอรสธิดา และพระราชนัดดา ในพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เข้าทูลตั้งหอสมุดนี้ เป็นสมาชิก
เจ้าของหอสมุดด้วยกัน เงินทุนที่จะลงนั้น จะประทานค่าเช่าตัก
นำวัดพระยวงษ์ทั้งหมด ฤๅเท่าใดก็ได้ แต่กำหนดไม่ต่ำกว่า
ปีละ ๘ บาท

๓. พนักงานที่จะอำนวยความสะดวกนั้น สมาชิกฝ่ายนำควร
เลือกกันเป็นสภานายก ๑ อุปนายก ๑ เลขานุการ ๑ กรรมการ
ปาติก ๔ มีกำหนดเปลี่ยนทุก ๆ ปี ส่วนพนักงานประจำจะหาจ้าง
เสมือนพนักงานสำหรับหอสมุด ให้มีพอสมควร

๔. หนังสือซึ่งจะรวบรวมสะสมในหอสมุดนั้น จะซื้อหนังสือ
ไทยที่พิมพ์แล้วอย่าง ๑ หนังสือเรื่องใดที่ยังไม่ได้พิมพ์ จะหา
ลอกคัดไว้ในหอสมุด ส่วนหนังสือต่างประเทศนั้น จะซื้อหาบรรดา
หนังสือซึ่งเป็นประโยชน์ทางความรู้ที่ต้องการในเมืองไทย แล
ที่สุดจะให้หนังสือพิมพ์ของหอสมุดออก ๘ วันครั้ง ๑

๕. หนังสือในหอสมุด ยอมให้สมาชิกยืมไปอ่าน แต่ผู้ใด
มิได้เป็นสมาชิกจะยืมหนังสือไปอ่านก็ได้ ถ้าจะเข้ามาอ่านหนังสือ
ในหอสมุดก็ได้ ต้องให้เสียค่าธรรมเนียมตามสมควร

เมื่อวันเจ้านายประชุมกันในงานทำบุญพระบรมอัฐิ พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกลางเดือน ๑๑ ปีมะโรงโตศกนั้น
ได้ไปถูกษาเห็นชอบพร้อมกันตามความทศมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎพระยาภาณุ
พันธุวงษ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร แลสมเด็จพระยา
เทววงษ์วโรปการุ ทรงแนะนำนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานนามหอสมุด ให้เรียกว่า “หอพระสมุด
วชิรญาณ” ตามพระสมณนามาภิไธยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว แลทรงรับจะพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยพระบรม
ราชานุญาตในการตั้งปวง ที่จะให้สำเร็จประโยชน์ตามพระประสงค์
ของเจ้านายที่ทรงพระดำริห์กนนั้นด้วย

ถึงยมเสงตวิศก พ.ศ. ๒๔๒๔

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา

ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช กรมหลวงพิชิตปรีชากร แลสมเด็จพระกรมพระยา
เทววงษ์วโรปการ พร้อมกันทำจดหมายชี้แจงแก่บรรดาสมาชิกว่า
ตั้งแต่ได้ยัดยักจัดตั้งหอสมุด สมาชิกได้ส่งเงินทุนไปแล้วโดยมาก
แต่มีการที่จะต้องเปลี่ยนแปลงเรื่องสถานที่ตั้งหอสมุด ถ้าตั้งที่พระราช
วังสราญรมย์ เห็นว่าเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์
วรเดช ย้ายไปประทับวังบวรพิมลารมย์แล้ว การที่จะจัดแลรักษาหอสมุด
ที่นั่นลำบากอยู่ คุ้มอยู่ห่างที่พระบรมวงษานุวงศ์ประชุมกัน แลมี
ราชการที่ต้องใช้พระราชวังสราญรมย์บางครั้ง เช่นรับแขกเมือง
 เป็นต้น ไม่เหมาะแก่การจัดตั้งหอสมุดที่นั่น ได้ทรงนำความขึ้นกราบ
บังคมทูลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตึกซึ่งสร้างใหม่
ในพระบรมมหาราชวัง อยู่ระหว่างประตูพิมานไชยศรี กับพระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาทนั้น ให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ตึกนั้น
กำลังสร้างอยู่ยังไม่แล้ว คงจะแล้วในมกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ ทั้ง
๓ พระองค์ทรงพระดำริเห็นว่า ควรจะเลือกกรมสามัญที่ใกล้เคียงก่อน
จะได้ลงมือตระเตรียมการ คือ สร้างเครื่องใช้ เป็นต้น ให้แล้วทันตัก
ที่จะตั้งเป็นหอพระสมุด สมาชิกเห็นชอบด้วยตามพระดำรินั้น
เมื่อวันประชุมทำบุญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กลางเดือน ๓๑ ยมเสง สมาชิกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน จึงพร้อมกันเลือก
กรรมการ ตกกลงได้กรรมการสภารับแรก ของหอพระสมุดวชิรญาณ
ดังนี้ คือ

สภานายก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
 อุปนายก กรมหลวงพิชิตปรีชากร
 เลขาธิการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
 กรมหมื่นปาติก กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์
 กรมหมื่นปาติก กรมพระตำรงราชานุภาพ
 กรมหมื่นปาติก พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
 กรมหมื่นปาติก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
 เมื่อสมาชิกเลือกกรรมการแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งกรรมการทั้ง ๗ นั้น แลทรงตั้งอย่างนี้เป็นประเพณีต่อมาทุกปี

แต่การเลือกกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณต่อมาได้แก้ไขเป็นยุคดังนี้ คือ ตำแหน่งอุปนายก เปลี่ยนเป็นให้สมาชิกฝ่ายในเลือกสมาชิกฝ่ายในด้วยกันเองเป็นอุปนายก กรรมการฝ่ายนำต่อมาเลือกแต่สภานายกกับเลขาธิการ ภายหลังจึงเลือกแต่สภานายกตำแหน่งเดียว เลขาธิการแลกรมหมื่นปาติกนั้น สภานายกเป็นผู้เลือกนำที่กรมหมื่นปาติกทั้ง ๔ ต่อมาได้กำหนดเป็นเหรียญกษาปณ์พนักงานขายเงิน ๑ สาราณียกร พนักงานจดหมายแลหนังสือพิมพ์ ๑ บรรณารักษ์ พนักงานรักษาสมุด ๑ ปฏิคม พนักงานรับแขก ๑ แลให้เพิ่มกรมหมื่นปาติกเป็นผู้ช่วยอีกตำแหน่งละคน ๑ เป็นกรมหมื่นปาติก ๘ คน รวมกรรมการเบ็ดเสร็จ ๑๑ คน เจ้านายที่ได้รับเลือก

เป็นสภานายก แลอุปนายก ตั้งแต่ปีมะเสงตรศก พ.ศ. ๒๔๒๔
จนหอพระสมุดวชิรญาณเดิม โอนมาเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร
เมื่อปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๔๘ รวม ๒๕ ปี มีรายพระนามตามบัญชี
ต่อไปนี้

สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ

๑. สมเด็จพระเจ้าพ่ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช ปีมะเสง
จุลศักราช ๑๒๔๓ พ.ศ. ๒๔๒๔ (กลางเดือน ๑๑ จนถึงกลางเดือน ๑๑
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕)
๒. กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕
๓. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้งที่ ๑ ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖
๔. สมเด็จพระเจ้าพ่ากรมพระยาเทวะวงษ์วโรปการ บวช พ.ศ. ๒๔๒๗
๕. กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้งที่ ๒ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๒๘
๖. กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป ปีจอ พ.ศ. ๒๔๒๙
๗. กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ครั้งที่ ๑ ปีถุศ พ.ศ. ๒๔๓๐
๘. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ปีชวด
รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ พ.ศ. ๒๔๓๑
๙. กรมพระดำรงราชานุภาพ ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒
๑๐. สมเด็จพระเจ้าพ่ากรมพระนครรัตนวงษ์ ปีชลา พ.ศ. ๒๔๓๓
๑๑. กรมหมื่นนราธิปประพนธ์พงษ์ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๔

๑๒. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา บ่มะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕
 ๑๓. กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย บ่มะเสง พ.ศ. ๒๔๓๖
 ๑๔. กรมพระจันทบุรีนฤนาถ บ่มะเมย พ.ศ. ๒๔๓๗
 ๑๕. กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ บ่มะแม พ.ศ. ๒๔๓๘
 ๑๖. กรมหลวงปราจิณกิติบดี บวอก พ.ศ. ๒๔๓๙
 ๑๗. กรมหมื่นวิจิตรวรณบริชา บระกา พ.ศ. ๒๔๔๐
 ๑๘. กรมหลวงสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ บจือ พ.ศ. ๒๔๔๑
 ๑๙. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม บัญ พ.ศ. ๒๔๔๒
 ๒๐. กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร บชวค, บฉล พ.ศ. ๒๔๔๓—๒๔๔๔
 ๒๑. กรมพระสัสมตอมรพันธุ์ ครังท ๒ บชาล พ.ศ. ๒๔๔๕
 ๒๒. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัตยุบัน เมื่อยัง
 ทรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ครังท ๓ บเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖
 ๒๓. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์
 วรพินิต บ่มะโรง, บ่มะเสง, พ.ศ. ๒๔๔๗—๒๔๔๘

อุปนายทหารหลวงพระสมุทวชิรญาณ

๑. กรมหลวงพิชิตปรีชากร บ่มะเสง พ.ศ. ๒๔๒๔
 ๒. กรมหลวงสมรรัตนศิริไชย ครังท ๑ บ่มะเมย พ.ศ. ๒๔๒๕
 ๓. ว่าง
 ๔. พระองค์เจ้าประภาศร์ บวอก พ.ศ. ๒๔๒๗

๕. พระองค์เจ้าภักตวรพมลพรรณ ครองท ๑ ประภา พ.ศ. ๒๔๒๘
๖. พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ ครองท ๑ บจอ พ.ศ. ๒๔๒๘
๗. พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา ครองท ๑ ปกญ พ.ศ. ๒๔๓๐
๘. พระองค์เจ้าณภพรประภา บชวท พ.ศ. ๒๔๓๑
๙. พระองค์เจ้าบรรจบเบญจมา บฉล พ.ศ. ๒๔๓๒
๑๐. พระนางเจ้าพระราชเทวี บชาล พ.ศ. ๒๔๓๓
๑๑. พระองค์เจ้านารีรัตน บเกาะ พ.ศ. ๒๔๓๔
๑๒. พระองค์เจ้าอรฉวติ บมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕
๑๓. พระองค์เจ้าไชยไศยว บมะเสง พ.ศ. ๒๔๓๖
๑๔. พระองค์เจ้าวณรตนกัญญา บมะเมย พ.ศ. ๒๔๓๗
๑๕. พระองค์เจ้าประดานศรีไธ บมะแม พ.ศ. ๒๔๓๘
๑๖. พระองค์เจ้าประติษฐาสาริ บวอก พ.ศ. ๒๔๓๘
๑๗. พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง บระกา พ.ศ. ๒๔๔๐
๑๘. พระองค์เจ้ากาญจนากร บจอ พ.ศ. ๒๔๔๑
๑๙. พระองค์เจ้าบษบณบวณ บกญ พ.ศ. ๒๔๔๒
๒๐. กรมหลวงสุมรัตนศิริเชฐ ครองท ๒ บชวท, บฉล
พ.ศ. ๒๔๔๓—๒๔๔๔

๒๑. พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา ครองท ๒ บชาล พ.ศ. ๒๔๔๕
๒๒. พระองค์เจ้าภักตวรพมลพรรณ ครองท ๒ บเกาะ พ.ศ. ๒๔๔๖
๒๓. พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ ครองท ๒ บมะโรง, บมะเสง

ในปีมะเมียจัตวาศก พ.ศ. ๒๔๒๕ ได้เปลี่ยนกรรมการใหม่
 แต่ยังไม่ได้เปิดหอพระสมุด ฯ เพราะตกที่พระราชทานให้ตั้งหอพระ
 สมุด ฯ เมื่อจนแล้วปรากฏว่าทำรากอ่อนไป ตกชด ต้องแก้ตก
 นั้นใหม่ การตั้งหอพระสมุด ฯ จึงต้องรออยู่ตลอดปี ครั้นปีมะแม
 เบญจศก พ.ศ. ๒๔๒๖ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเป็นสภานายก
 กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตยืมห้องมขกระสัน
 ชั้นต่ำ ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทข้างตะวันตก เพื่อจะจัดตั้งหอ
 พระสมุด ฯ ไปพลาง ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต จึงได้ลงมือ
 จัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ ที่ห้องชั้นต่ำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
 ในเวลากำลังจัดเตรียมการอยู่นั้น กรมหลวงพิชิตปรีชากร
 สภานายก มีราชการต้องเสด็จไปเป็นข้าหลวงเมืองนครเชียงใหม่
 กรมหมื่นทิพากรวงศ์ประวดี สารานุกร ได้ทรงรับสมมติในการมการ
 เป็นตำแหน่งผู้แทนสภานายกต่อมา ในชั้นนี้ได้มีพิธีเปิดหอ
 พระสมุด ฯ เมื่อณวันอาทิตย์เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ เป็นวันเถลิง
 บวออกศก จุลศักราช ๑๒๔๖ พ.ศ. ๒๔๒๗ มีการประชุมสมาชิก
 ร่วมกันทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลเชิญเสด็จพระบรมวงษานุวงศ์ ที่ยัง
 มิได้เป็นสมาชิกร่วมประชุมด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุด ฯ ด้วยพระองค์เอง
 หอพระสมุด ฯ เมื่อแรกเปิดปรากฏว่า มีสมุดหนังสือไทยซึ่ง
 เป็นหนังสือพิมพ์ขาย หาซื้อได้ในเวลานั้น ๑๒๕ เล่ม หนังสือฝรั่ง
 มี ๑๔๔ เล่ม โดยมากเป็นหนังสือซึ่งสมาชิกแบ่งประทานมาจาก
 ห้องสมุดในส่วนพระองค์

เมื่อเปิดหอพระสมุด ฯ แล้ว กรรมการก็ได้จัดวางการขึ้นเป็น
โครงของการหอพระสมุดวชิรญาณที่ได้จัดต่อมาหลายอย่าง คือ

๑. ตั้งข้อบังคับหอพระสมุด ฯ ข้อบังคับนี้กรรมการได้ทูลขอ
ให้สมเด็จพระมหาพรหมยาเถระวงษ์วโรปการ ทรงร่าง

๒. รับสมาชิกเพิ่มเติม สมาชิกหอพระสมุด ฯ ในชั้นนั้น
กำหนดเป็นวิสามัญสมาชิกอย่าง ๑ สามัญสมาชิกอย่าง ๑ วิสามัญ
สมาชิคนั้น เพื่อจะเชิญผู้ที่มีเกียรติยศแลคุณวิเศษ หมายความว่า
พระบรมวงษานุวงศ์ที่ทรงผนวช แลพระราชาคณะผู้ใหญ่ เป็นสมาชิก
โดยกิตติมศักดิ์ได้รับประโยชน์ทั้งปวงเป็นเครื่องบูชา สามัญสมาชิคนั้น
คือ สมาชิกคฤหัสถ์ทั่วไป กำหนดเป็น ๓ พวก คือ ภาคีสมาชิก
ผู้เสียเงินบำรุงหอพระสมุด ฯ บ้างหนึ่งกำหนด ๒๐ บาทเป็นอย่างต่ำ
สมาชิกรวมนี้ได้รับประโยชน์จากหอพระสมุด ฯ ทุกอย่าง ตั้งแต่
มีอำนาจในการปกครองหรือการหอพระสมุด ฯ มีการเลือกสมาชิก
เป็นต้น ตลอดจนยืมหนังสือไปอ่านได้ อภาคีสมาชิก คือ สมาชิก
ที่มีประสงค์เพียงจะมาอ่านหนังสือได้ในหอพระสมุด ฯ พวกนี้เมื่อได้
รับเลือกเป็นสมาชิกแล้ว ไม่ต้องเสียเงินบำรุง แต่ไม่ได้ประโยชน์
อย่างอื่น อากมสมาชิก คือ ผู้ที่อยู่ทางไกล จะไปมายังหอ
พระสมุด ฯ ไม่ได้เหมือนสมาชิกรวม เมื่อได้รับเลือกแล้ว ได้รับ
ประโยชน์เท่าอภาคีสมาชิก เพียงเวลาที่เข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่
อภาคีสมาชิก แลอากมสมาชิก ๒ พวกนี้ ต่อมาได้เลิกเสียมิได้มี

ห้องสมุดพระมกุฎเกล้าฯ

๒๕

๓. ออกหนังสือพิมพ์วิจารณ์ การรวมการช่วยกันหาเรื่อง ซึ่งกอบด้วยสารประโยชน์ ทั้งเป็นเรื่องเก่าแลเรื่องแต่งใหม่ สั่งลง พิมพ์ออกแจกแก่สมาชิกเดือนละ ๒ ครั้ง คือ ขึ้นค่ำ ๑ ครั้ง ๑ แรม ค่ำ ๑ ครั้ง ๑ หนังสือวิจารณ์ฉบับแรกออกเมื่อวันศุกร์เดือน ๕ แรม ค่ำ ๑ บวดยังเป็นเบญจศก แจกเมื่อวันเปิดหอพระสมุด ฯ

ถึงกลางเดือน ๑๑ บวดยศก พ. ศ. ๒๔๒๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ญพัฒน์ ทรงรับเลือกเป็นสภานายกกรรมการชุดที่ ๔ ในเวลากรรมการนี้ ได้แก้ไขจัดการออกหนังสือพิมพ์วิจารณ์ให้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. หนังสือวิจารณ์พิเศษ เป็นหนังสือบอกข่าวออกวันอาทิตย์ครั้ง ๑ วันพฤหัสบดีครั้ง ๑ หนังสือกรรมการช่วยกันเรียบเรียงบอกข่าวราชการในราชสำนัก

๒. หนังสือวิจารณ์ปัญหา คือ ปัญหาเรื่องใด ๆ ที่สมาชิกถามความรู้ แลคำอธิบายของสมาชิกซึ่งแก้ปัญหานั้น ๆ พิมพ์แจกเป็นคราว ๆ ไม่มีกำหนด

๓. หนังสือวิจารณ์รายเดือน คือ แก่หนังสือวิจารณ์ที่ออกเดือนละ ๒ ครั้งอยู่แต่ก่อน มาพิมพ์เป็นเล่มสมุดออกเดือนละเล่ม หนังสือพิมพ์วิจารณ์ทั้ง ๓ อย่างนี้ หนังสือวิจารณ์พิเศษ ออกอยู่ได้เพียง ๔ เดือนต้องหยุด ด้วยกระต่ายในโรงพิมพ์หลวงซึ่งพิมพ์หนังสือนี้ไม่พอการ ทั้งกรรมการตีตราต่าง ๆ จะรับภาระการเรียบเรียงไม่ไหว หนังสือวิจารณ์ปัญหา ต่อมาไม่มีปัญหาที่ส่งมา หนังสืออื่นก็ไป คงออกอยู่แต่หนังสือวิจารณ์รายเดือน

นอกจากแก้ไขในเรื่องหนังสือพิมพ์ชีวิตนิรันดร์ กรรมการนี้
ได้รวบรวมหนังสือทั้งที่พิมพ์แล้วยังไม่ได้พิมพ์ได้อีกมาก จนถึงต้อง
มีพนักงานสำหรับคัดลอกหนังสือ ซึ่งสมาชิกได้ให้ต้นฉบับไว้สำหรับ
หอพระสมุด ฯ แต่ขึ้นมา

ถึงกลางเดือน ๓๑ ปีระกาปีตศก พ. ศ. ๒๔๒๘ กรมหลวง
พิชิตปรีชากรได้รับเลือกเป็นสภานายกเป็นครั้งที่ ๒ ด้วยเมื่อเป็น
สภานายกครั้งแรกไม่ได้ทรงทำการตลอด เพราะต้องไปเป็นข้าหลวง
เมืองนครเชียงใหม่ ถึงกระนั้นได้ทรงชวนช่วยจนได้เข้าหอพระสมุด ฯ
หาใครยเหตุนี้ เมื่อเสด็จกลับลงมากองเทพ ฯ สมาชิกจึงได้เลือก
เป็นสภานายกอีกครั้ง ๑ กรรมการที่ ๕ ซึ่งกรมหลวงพิชิตปรีชากร
เป็นสภานายกครั้งที่ ๒ ได้จัดการแก้ไขเรื่องออกหนังสือพิมพ์ชีวิตนิรันดร์
ประสงค์จะรวมหนังสือพิมพ์ชีวิตนิรันดร์พิเศษ กับชีวิตนิรันดร์เป็น
หนังสือพิมพ์อันเดียวกัน ออกวันพระทุก ๗ วันอย่าง ๑ กับคงออก
หนังสือชีวิตนิรันดร์รายเดือน ดังกรรมการก่อนได้ออกมานั้นด้วย
อย่าง ๑

ในการออกหนังสือพิมพ์ชีวิตนิรันดร์พิเศษ ๗ วันครั้ง ๑ นั้น ให้
กรรมการผลัดกันเป็นนายเวรเวรละคน ขีดลากแบ่งสมาชิกออกเป็น
เป็น ๑๐ หมู่เท่าจำนวนเวร ขอแรงให้สมาชิกทุก ๆ คนช่วยหาหนังสือ
เรื่องเก่าใหม่ตามแต่จะหาได้ ส่งมายังกรมสมัปาติกรณ์เป็นนายเวร
ให้พอที่จะลงในหนังสือชีวิตนิรันดร์ของเวรนั้น ๆ วิธีเกณฑ์อย่างนี้เป็น
เหตุให้ได้นั่งสอทั้งเรื่องเก่าใหม่มาเข้าหอพระสมุด ฯ ในคราวนั้นเป็น

อันมาก แต่การที่เกณฑ์ให้สมาชิกเป็นเวรให้หาหนังสือส่ง เกณฑ์
 อยู่แต่ในบรรดาสัปตศกนั้นทีเดียว ต่อมาเป็นแต่ชักชวนผู้ซึ่งมีความ
 สามารถให้ช่วยกันแต่งบ้าง ทั้งราคาเบี้ยเห็นชอบเรื่องที่ส่งมาลงพิมพ์
 บ้าง ให้ออกหนังสือพิมพ์วิจารณ์อย่างออก ๑ วันครั้ง ๑ ตั้งแต่ปี
 พ.ศ. ๒๔๒๘ นั้น เป็นแบบต่อมาอีกหลายปี แต่ส่วนหนังสือวิจารณ์
 รายเดือนนั้น เป็นตัวการที่ต้องทำในเรื่องหนังสือวิจารณ์ราย ๑ วัน
 เดิมมีกรรมการสัมปาทิกจำต้องงด หนังสือวิจารณ์รายเดือนซึ่งออก
 คราวแรก จึงให้ออกอยู่แต่ในคราวกรรมการที่ ๔ ปีเดียว

ถึงขงอัฐศก พ.ศ. ๒๔๒๘ กรมพระนครสวรรค์วฤทธิเสด็จกลับ
 จากยุโรปได้รับเลือกเป็นสภานายกครั้งที่ ๒ แต่ไม่ทรงรับ ผู้ที่ได้
 รับคะแนนรองลงมา คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิ
 รุณหิศยังทรงพระเยาว์ กรมหมื่นพงศาภิศรมหิปลขาธิการใน
 กรรมการที่ ๕ ซึ่งมีจำนวนคะแนนเลือกเป็น ๓ จึงได้ทรงรับ
 เป็นสภานายกกรรมการที่ ๖ กรรมการนั้นก็จัดการหลายอย่าง คือ

๑. แก้อับยังค้ำหอพระสมุค ฯ ในเรื่องเลือกกรรมการ คง
 ให้สมาชิกผ่านนำเลือกแต่สภานายก สมาชิกผ่านในเลือกอุปนายก
 ส่วนเลขาธิการให้สภานายกเลือกเหมือนกักรรมการสัมปาทิก อีก
 ประการ ๑ วิธีเลือกสมาชิกแต่ก่อนมา บรรดาสมาชิกเป็นผู้เลือก
 ทั้งหมด มีสมาชิกเอาใจใส่ในเรื่องเลือกน้อย จึงเปลี่ยนการเลือก
 สมาชิก ให้อยู่ในอำนาจแผนที่ของกรรมการเท่านั้น

๒. เรื่องหนังสือพิมพ์พรวชิรญาณ เงินทุนของหอพระสมุดฯ ไม่พอจะออกหนังสือพิมพ์ได้ทั้ง ๒ อย่างคงกระไร จึงตกลงไม่ออก หนังสือพรวชิรญาณรายเดือน คงออกแต่หนังสือพรวชิรญาณพิเศษ ซึ่งออก ๗ วันครั้ง ๑ แต่เลิกวิธีเกณฑ์สมาชิกให้หาเรื่องหนังสือ ตกลง กรรมการรับผิดชอบการเอง

๓. ได้สำรวจหนังสือในหอพระสมุดฯ ได้บัญชีหนังสือ ไทยมีอยู่ในเวลานั้น ๖๕๗ เรื่อง เป็นหนังสือ ๗๗๗ เล่ม ๘๗ ฉบับ จำนวนสมาชิก มีวิสามัญสมาชิก ๑๔ สามัญสมาชิก ๒๘๖ รวมสมาชิกของหอพระสมุดฯ ทั้งสิ้น ๓๐๐

๔. เรื่องตักทพระราชทานให้เป็นหอพระสมุดฯ ซึ่งยังจะต้อง แก่ไขรากนั้น การค้างมาหลายปี กรรมการเห็นพร้อมกันว่า กรรมการจะต้องชวนช่วยแลรับผิดชอบในการสร้างเอง ตกลงจึงจะสำเร็จ ได้เร็ว ได้้นำความทูลขึ้นกราบบังคมทูลฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต แลพระราชทานเงิน ๓๘๒๐๐ บาท ตามประมาณการที่จะก่อสร้างให้สำเร็จแก่กรรมการ กรรมการที่ ๖ ได้ตั้งแลกรสร้างตึกหอพระสมุดฯ ต่อมาจนแล้ว

ขุณนพศก พ.ศ. ๒๔๓๐ กรมพระสมมตอมรินทร์ได้รับเลือกเป็นสภานายกกรรมการที่ ๗ ได้ย้ายหอพระสมุดฯ จากห้องชั้นต่ำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมาอยู่ตึกใหม่ ระหว่างพระมหาปราสาทกับประตูพิมานไชยศรี ได้เปิดหอพระสมุดฯ ใหม่เมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้นค่ำ ๑ ขุณน พ.ศ. ๒๔๓๐ แต่การ

เปิดไม่ได้มีพิธี เพราะคอกหอพระสมุท ๑ ใหม่มักว่างขวาง เครื่อง
แต่งหอพระสมุท ๑ ที่มีอยู่ไม่พอ จะสร้างเพิ่มเติมทุนหอพระสมุท ๑
ก็ไม่พอ ต้องปิดห้องที่ว่างเสียบ้าง แต่ห้องประชุมกรรมการใน
หอพระสมุท ๑ ใหม่ได้ใช้เป็นที่ประชุมเสนายักษ์ในเวลาประชุมลับหลัง
พระที่นั่ง แลเป็นที่ประชุมกรรมการที่สำคัญในราชการต่าง ๆ
ด้วยต่อมา

ถึงเดือน ๑๑ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก พ.ศ. ๒๔๓๑ กำหนดเลือก
กรรมการใหม่ ขึ้นสมาชิกโดยมาก เรียกได้ว่าพร้อมกันเลือก
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ เป็นสภานายก
ที่จริงการเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายก
สมาชิกได้มีความประสงค์มาหลายปีแล้ว แต่ทราบบว่า ไม่พอพระ
ราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรง
พระราชดำริเห็นว่า ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นสมาชิก
ไทยก็ทรงเป็นเจ้าของส่วนตึกनावัตประยวงษ์ ซึ่งเป็นส่วนพระองค์
พระราชทานเหมือนกับพระเจ้าน้องยาเธอฯจริง แต่สมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชยังทรงพระเยาว์นัก เลือกเป็นสภานายกก็เหมือนเลือก
เล่น สมาชิกจึงไม่กล้าเลือกในปีก่อน ๆ ถึงกระนั้นก็ยังมิจะแน
นเลือกสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นสภานายก มากขึ้นน้อยขึ้น
ทุกปี มาในปีขึ้นสมาชิกโดยมากเห็นว่า การหอพระสมุท ๑
มีความขัดข้อง ด้วยย้ายไปตั้งที่ตึกใหม่เครื่องใช้เครื่องแต่งไม่พอ

จะสร้างเพิ่มเติมทวนรอบที่จะใช้สอยก็ซัดซัง ด้วยเก็บเงินบำรุงไม่
ใครได้หมด ยิ่งการที่ควรจะทำให้เจริญยิ่งขึ้นก็ติดขัดอยู่หลายอย่าง
ความซัดซังทั้งปวงเห็นระลวงไปได้ แต่ด้วยพระบรมเดชานุภาพ
ทรงออกหนุน สมาชิกเห็นด้วยกันอย่างนี้โดยมาก ในบั้นจึงเลือก
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบเหตุปรารภของสมาชิก ทรงพระราช
ดำริเห็นว่า จะเป็นประโยชน์แก่การหอบพระสมุท ๖ จริ่ง จึง
พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ รับตำแหน่งสภานายก แลพระองค์ทรงรับ
จะบัญชาการแทนในที่สภานายกด้วยพระองค์เอง เพราะฉะนั้น สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ จึงได้ทรงเป็นสภานายก
กรรมการนับเป็นที่ ๘

ในรัชกาล สัมฤทธิศกนี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้อำไศรยพระ
บรมเดชานุภาพทรงออกหนุนแก้ไขความซัดซัง แลเพิ่มเติมการ
ที่ยังบกพร่องให้บริบูรณ์ทุกอย่าง นับว่าเป็นปีที่หอพระสมุดวชิรญาณ
เจริญยิ่งกว่าใด ๆ แต่ได้ตั้งหอพระสมุท ๖ มา ถ้าจะว่าได้ถึง
ความเจริญเป็นอย่างสูงสุดในบัดนี้ก็ได้ การต่าง ๆ ที่ได้จัด
ในหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อรัชกาลสัมฤทธิศก ว่าโดยเนื้อความ
มีดังนี้

๑. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินพระคลัง
ข้างที่ประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท ให้จัดสร้างเครื่องแต่งเครื่องใช้

สำหรับหอพระสมุด ฯ ซึ่งยังขาดอยู่ให้ครบครันทุกอย่าง จัดหอพระสมุด ฯ เป็นทั้งที่เก็บรักษาแลอ่านหนังสือ แลทั้งเป็นที่ประชุมสมาชิก ประชุมกรรมการหอพระสมุด ฯ แลกรรมการราชการอย่างอื่น มีการประชุมเสนาบดีลับหลังพระที่นั่งเป็นต้น ให้มาหาใคร่ประชุมในห้องประชุมหอพระสมุด ฯ ได้ อีกประการ ๑ ให้หอพระสมุด ฯ เป็นสโมสรของสมาชิก มีโต๊ะบิลเลียดแลห้องที่นั่งพักตามสมควรแก่สโมสรบริบูรณ์ทุกอย่าง

๒. ได้สำรวจบัญชีเงินบำรุงที่ยังเกี่ยวข้องติดค้างอยู่ในปีก่อน ๆ เรียบรวมไว้เต็มบัญชี ทั้งสำรวจทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุด ฯ ให้เรียบร้อย

๓. หนังสือพิมพ์ชีวญาณคงออก ๘ วันครั้ง ๑ ตั้งแต่ก่อน แต่วิธีหาเรื่องจัดระเบียบใหม่ คือ กรรมการประชุมกันกระเรื่องว่า จะต้องการเรื่องอะไร ๆ บ้าง แล้วเชิญสมาชิกผู้ชำนาญ แล้วแต่ผู้ใดจะรับแต่งเรื่องใดตามถนัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงรับทรงพระราชนิพนธ์ คือ เรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน อันเป็นเรื่องแต่งยากแลยาวกว่าเรื่องอื่น ๆ เป็นเยี่ยงอย่างแก่สมาชิกในชั้นนี้สมาชิกรับแต่งหนังสือกันมาก หนังสือชีวญาณบ่งชัด บ่งลุ่มมีแต่เรื่องใหม่ ซึ่งประชุมผู้ชำนาญแต่งทั้งนั้น

๔. เนื่องต่อการแต่งหนังสือส่งลงพิมพ์หนังสือชีวญาณนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดวชิรญาณ ควรจะเป็นธุระในเรื่องบำรุงการแต่งหนังสือไทย

ต่อไปในภายหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญ
 วชิรญาณ เป็นเหรียญทองสำริด มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทั้ง ๒ พระองค์ขึ้นไว้ สำหรับรางวัลแก่ผู้แต่งหนังสือดี แลได้ตรา
 พระราชบัญญัติไว้เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นใจ
 ความว่า ถ้ากรรมการหอพระสมุดฯ พิจารณาเห็นว่าหนังสือ
 เรื่องใด ผู้ใดแต่งดีสมควรได้รับพระราชทานรางวัล ให้นำความ
 ขนกราบบังคมทูลฯ เมื่อทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยแล้ว จะพระ
 ราชทานเหรียญวชิรญาณ พร้อมด้วยประกาศนียบัตรแก่ผู้นั้นเฉพาะ
 เรื่องหนังสือที่แต่ง ถ้าผู้นั้นแต่งหนังสือเรื่องอื่นอีก เป็นหนังสือ
 ควรได้รับพระราชทานเหรียญวชิรญาณ ก็จะได้รับพระราชทาน
 ประกาศนียบัตรทุกครั้งไป แต่ส่วนตัวเหรียญนั้นคนหนึ่งจะรับได้แต่
 ครั้งเดียว

๕. ในคราวนั้น เมื่อมีผู้ชำนาญได้ช่วยกันแต่งหนังสือเรื่อง
 ใหม่ ๆ ลงพิมพ์หนังสือวชิรญาณมาก ความปรากฏว่า มีผู้อื่น
 จะคัดเรื่อง ในหนังสือวชิรญาณไปพิมพ์ทางหาประโยชน์แข่งหนังสือ
 วชิรญาณ ทรงพระราชดำริเห็นว่าไม่เป็นธรรม จึงโปรดให้ประกาศ
 ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๓๓ พ.ศ. ๒๔๓๕
 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด เอาหนังสือซึ่งแต่งลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ
 ไปพิมพ์ โดยมิได้รับอนุญาตจากกรมธรรม์ปาติก่อน

๖. สมาชิกหอพระสมุท ฯ แต่ก่อนมา ได้รับแต่ผู้ชายเป็นสมาชิก แต่ผู้หญิงที่เป็นสมาชิก ยังมีแต่พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเจ้าของตึกนำวิกประยูรวงษ์ ความปรากฏว่า พระบรมวงษานุวงศ์ แลข้าราชการฝ่ายใน ก็ผู้หญิงที่มียศศักดิ์ก็ จะใคร่เป็นสมาชิกนี้มาก ในปัจจุบันจึงโปรดให้รับภานี้สมาชิกขึ้นอีกพวก ๑

๗. ในปัจจุบันหอพระสมุท ฯ ได้รับการบำรุงอันเป็นการพิเศษอีกหลายอย่างมาก มีสมาชิกให้สิ่งของมีราคาเป็นเครื่องแต่งหอพระสมุท ฯ บ้าง ให้เงินช่วยบ้าง ให้หนังสือบ้าง รับช่วยเหลือในการต่าง ๆ บ้าง เป็นการรักพร้อม จนถึงพระสงฆ์ซึ่งเป็นวิสามนัญสมาชิก ก็ได้แสดงความปรารถนายังกรรมการว่า ซึ่งหอพระสมุทวชิรญาณได้เลือกท่านเป็นวิสามนัญสมาชิก แลถวายประโยชน์ต่าง ๆ อย่างสมาชิกทั้งปวงทั่วไปนั้น ท่านยังไม่มีโอกาสที่จะได้ตอบแทนของหอพระสมุท ฯ อยากทราบว่า จะทำการอย่างไร ให้แก่หอพระสมุท ฯ ได้บ้าง กรรมการปรึกษากัน เห็นว่าควรอาราธนาช่วยในการแต่งหนังสือในทางแสดงธรรม ที่จะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณ อันนี้เป็นเหตุที่ได้คิดเรื่องบำเพ็ญสาธารณวิจิตรียเผด็จวิสามนัญสมาชิกขอให้แก้ปัญหานี้ ได้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเล่มที่ ๕ ประจำปี ๙ ร.ศ. ๑๐๘ พ.ศ. ๒๔๓๒

๘. เมื่อจัดการหอพระสมุท ฯ บริบูรณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุทวชิรญาณตั้งแต่ตั้งมา ยังไม่ได้มีพิธีการฉลอง บัดนี้หอพระสมุท ฯ ก็บริบูรณ์

ทุกอย่างแล้ว ควรจะมีการฉลองกลางเดือน ๖ อันเป็นวันอภิสิทธิ์
สมัยตรงกับวันบรมราชาภิเษก ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว สมาชิกทั้งปวงเห็นชอบโดยพระราชบริหาร จึงได้โปรด
ให้มีการฉลองหอพระสมุทวชิรญาณในบัดนี้

การฉลองหอพระสมุทฯ คราวนั้น ขอแรงสมาชิกฝ่ายใน
ร้อยกอกไม้สด มาแต่งภายในหอพระสมุทฯ ประภคณีย์ กรม
การศาสนามีรางวัลเป็น ๓ ชั้น ขอแรงสมาชิกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน
ออกบ้านขายเครื่องบริโภคน้ำดื่มของต่าง ๆ ที่เป็นฝีมือทำในเมือง
ไทย ตั้งร้านรายตลอดลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ขอแรง
สมาชิกที่มณฑลพายัพ จัดมณฑลพายัพมาประชุม แลบรรเลงการ
มหรศพ ได้พิณพาทย์ ๑๓ วง แลสมาชิกทหารบกมารับเล่นละครพูด
ในงานมหรศพด้วย ตั้งโรงละครในสนามหน้าพระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาท ส่วนการเลี้ยงพระ เป็นของกรรมการจัดสำรับ

ครั้นวันที่ ๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ ตรงกับ
วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวดเอกศก พ.ศ. ๒๔๓๒ เวลาบ่าย โปรดให้
เชิญพระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงสร้างแต่ยังทรงผนวช แลประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น แห่โดยกระบวนคู่แหม่เครื่องสูงกลอง
ชนะ มาประดิษฐานเป็นพระประธานในการพิธีฉลองหอพระสมุทฯ
พร้อมด้วยพระไชยวัฒน์รัชกาลที่ ๔ พระสุวรรณลีหังค์ แลพระ
นิรันตราย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง เวลา

เป็นเชิญสมาชิกทุกพวกมาพร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เสด็จประพาศในบริเวณ มีรับสั่งให้เปิดร้านแล้ว เสด็จขึ้น
 ประทับหอพระสมุท ๖ นิมนต์พระสงฆ์สามเณรสมาชิกรูป ๑๓ รูป
 มีสมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังไม่ทรง
 พระยศเป็นกรมหมื่น เป็นประธาน เจริญพระพุทธมนต์ในเวลาค่ำวันนั้น
 แล้วพระราชทานหนังสือวชิรญาณสุภาสิตแก่สมาชิกทั่วกัน หนังสือ
 พิมพ์จากสมุท ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้เชิญบรรดาสมาชิกของหอ
 พระสมุท ๖ แสดงภาสิตเขียนไว้เป็นทิวแถวในงานฉลองหอพระสมุท ๖ นั้น
 ครั้นพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้ว มีมหรศพลีลาส่งพิณพาทย์ ผลัดกัน
 ทั้ง ๑๓ วง สมาชิกเที่ยวตามร้านต่อไปจนคึกคักจึงเลิก

ณวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ตรงวันวิสาขะกลางเดือน ๖ เวลาเช้า
 เสด็จออกเลี้ยงพระ เวลาค่ำเปิดร้านเหมือนวันก่อน สมาชิกทหารบก
 เล่นละครพูด ครั้นละครเลิกแล้วจึงมีการเลี้ยงเครื่องว่าง แลประพาศ
 ร้านต่อไปอีกคึกคักหนึ่ง เป็นเสร็จการฉลองหอพระสมุทวชิรญาณ

กลางเดือน ๑๑ ปีฉลูเอกศก พ.ศ. ๒๔๓๒ กรมพระกำแพงราช
 านุภาพได้รับเลือกเป็นสภานายกกรมการที่ ๘ กรมพระตำรวจ ๖ ได้
 ทรงรับตำแหน่งเลขาธิการมาในกรมการที่ ๘ ในปีนั้นพระบาทสมเด็จพระ
 จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงรับตำแหน่งเหรียญกษาปณ์
 กรมการอีกปี ๑ การหอพระสมุท ๖ ในปีนั้นก็ติดตามบรรดาคณะที่ทรง
 จัดไว้ในรัชชวคสมัยฤทธิศกต่อมา

กรรมการต่อมาในตอนนี้ ได้รับขอพระสมุทฯ เมื่อบริบูรณ์แล้ว
 การที่จะจัดอะไรใหม่ไม่มี มีแต่ที่จะรักษาการให้คงที่อยู่ ไม่ให้
 เสื่อมทรมาน การเปลี่ยนแปลงที่นับว่าเป็นการสำคัญมามีเมื่อในรัช
 รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ พ.ศ. ๒๔๓๔ ในขั้นนั้นได้โปรดให้ย้ายพิพิธภัณฑ
 ไปตั้งที่พระราชวังบวรฯ คือพิพิธภัณฑที่เก่าซึ่งอยู่นอกประตูพิมาน
 ไชยศรี หลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้นว่างอยู่ เป็นตึก
 ใหญ่กว้างขวาง แลหมู่ที่ควรตั้งหอพระสมุทวชิรญาณณที่นั้น จึงทรง
 พระกรุณาโปรดพระราชทานตึกนั้น ให้เป็นหอพระสมุทวชิรญาณ
 แลโปรดให้แก้ไขซ่อมแซมตึกหอพระสมุทเก่า เป็นตำหนักสมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งทรงผนวชเป็นสามเณร
 แล้วจะเสด็จออกมาอยู่ข้างหน้า ในขั้นนี้กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์
 เป็นสภานายกกรรมการที่ ๑๑ ได้ทรงจัดการย้ายหอพระสมุทฯ
 มาอยู่ที่ใหม่ เมื่อปีมะโรงจัตวา พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีการพิธีเชิญ
 สมาชิกประชุมที่หอพระสมุทฯ ใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาเปิดหอพระสมุทฯ เมื่อฉวันที่ ๑
 ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๑ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕

หอพระสมุทฯ เมื่อย้ายออกมาตั้งอยู่ข้างนอกแล้ว การ
 ทั้งปวงก็จัดทำระเบียบเก็บ คือเป็นหอพระสมุทฯ แลเป็นสโมสร
 สำหรับสมาชิกต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงซึ่งควรจะกล่าวเป็นพิเศษ
 แต่เรื่องหนังสือวชิรญาณ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๗ กรมหมื่นมหิศร
 ราชหฤทัย เป็นสภานายกกรรมการที่ ๑๓ ปรากฏกันเห็นว่า หนังสือ

วชิรญาณวิเศษซึ่งออก ๗ วันครั้ง ๑ นั้น เป็นภาระแก่กรรมสัมปทาติก
 หนักนัก ด้วยผู้ที่จะรับแต่งเรื่องใหม่ ๆ มาส่งลงพิมพ์ก็น้อยลง เรื่อง
 หนังสือเก่ามีอยู่ในหอพระสมุด ฯ เช่นพระราชนิพนธ์เป็นต้น อันควร
 จะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณได้ ก็ได้พิมพ์ไปแล้วเกือบหมด หา
 เรื่องอันสมควรจะลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณยากเข้าทุกที จึงตกลง
 เลิกหนังสือวชิรญาณวิเศษซึ่งออก ๗ วันครั้ง ๑ แลออกหนังสือวชิร
 ญาณเย็บเป็นเล่มสมุทเดือนละเล่ม อย่างกรรมการที่ ๔ ได้ชักออกอยู่
 ปี ๑ นั้นต่อมาอีก ๑ ปีจนหอพระสมุดวชิรญาณเดิมรวมเข้าในหอพระสมุท
 สำหรับพระนคร เพราะฉะนั้น หนังสือพิมพ์วชิรญาณตั้งแต่ได้ชักออกมา
 ตลอดเวลา ๒๑ ปี ตอนแรกเป็นหนังสือออกเดือนละ ๘ ครั้งเล่ม ๑
 เป็นพิเศษไม่มีกำหนดเล่ม ๑ ออก ๗ วันครั้ง ๑ เย็บเล่มละปี
 รวม ๘ เล่ม ออกเป็นเล่มสมุทเดือนละครั้ง ๑ เย็บเล่มละ ๖ เดือน
 รวม ๒๒ เล่ม

การหอพระสมุดวชิรญาณเดิมได้เจริญถึงที่สุดในคราวกรรม
 การที่ ๘ เมื่อประชาชนสมุทศึกษากดง่ามาแล้ว ต่อมาแม่เมื่อย้าย
 หอพระสมุด ฯ ออกมาอยู่ข้างนอกประตูพินานไชยศรี มีตึกใหญ่
 โตขึ้นกว่าเก่า แลมีกรรมการที่ได้พยายามทำนุบำรุงต่อมา การก็
 ไม่เจริญขึ้นกว่านั้นได้อีก ด้วยเหตุความขัดข้องมีอยู่หลายประการ คือ

๑. เงินสำหรับใช้จ่ายในการหอบพระสมุท ฯ ได้จากเงินบำรุงของสมาชิกรซึ่งมีจำนวนเงินจำกัด เมื่อการหอบพระสมุท ฯ เจริญขึ้นถึงที่สุดกำลังเงินที่มีใช้ ไม่มีเงินเพิ่มเติม การก็จำต้องหยุดอยู่เพียงนั้น

๒. กรรมการหอบพระสมุท ฯ ล้วนเป็นผู้มีตำแหน่งต้องรับราชการในหน้าที่เต็มเวลา มาทำการให้หอบพระสมุท ฯ ได้แต่เวลาว่างอย่างทำการกุศล แลยังเปลี่ยนกันทุกปี ผู้เป็นกรรมการไม่มีเวลาที่ระศึกษาการหอบพระสมุท ฯ ได้ ยืดยาว แลไม่มีเวลาจะตรวจตราการหอบพระสมุท ฯ ได้ถนัด การหอบพระสมุท ฯ จำต้องตกอยู่ในมือพนักงานประจำซึ่งเป็นอย่างลูกจ้าง เพราะหอบพระสมุท ฯ เป็นสมาคม ผู้ที่ทำการไม่นับในตำแหน่งข้าราชการ ถ้าถูกคนที่ไทยกเหยกบางที่ก็พาการหอบพระสมุท ฯ เลื่อมทวมไปได้นาน ๆ กว่าความนั้นจะรู้ถึงกรรมการ

ด้วยเหตุเหล่านี้การหอบพระสมุท ฯ จึงเป็นแต่ทรงเสมออยู่หลายปี ปรากฏแก่สมาชิกรทั่วไประยะ ไม่มีทางที่จะบำรุงให้เจริญกว่านั้นได้ อันนี้เป็นเหตุให้ทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจะรวมเข้าเป็นหอบพระสมุท ฯ สำหรับพระนคร

หอบพระสมุทวชิรญาณได้ทำให้เกิดประโยชน์สำคัญแก่บ้านเมือง ๒ อย่าง คือ รวบรวมหนังสือไทยเข้าไว้ในที่แห่งเดียวกันได้มากกว่าบรรณานุกรมในที่ไหน ๆ ในเวลานั้นประการ ๑ ได้พิมพ์เรื่อง

หนังสือไทยทั้งเก่าใหม่ให้ความรู้แพร่หลาย แลรักษาเรื่องหนังสือ
นั้น ๆ ให้ถาวรเป็นประโยชน์มาจนทุกวันนี้ประการ ๑ ทั้ง ๒ ประการนี้
เป็นประโยชน์สำคัญที่ได้เกิดจากหอพระสมุดวชิรญาณ

ตำนานหอพุทธศาสนสังคหะ

หอพุทธศาสนสังคหะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้ประกาศตั้ง เมื่อณวันที่ ๑๓ กรกฎาคม
ปีชวด รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ พ.ศ. ๒๔๔๓ ด้วยเดิมมีพระราชประสงค์
จะทรงตั้งหอธรรมชั้นที่ในวัดเบญจมบพิตร เพื่อจะเก็บรวบรวมพระ
ไตรปิฎก แลหนังสือทั้งปวง บรรดาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทุก
ภาษา กระหมวกสิ่งของที่รวบรวมในหอธรรมนั้นเป็น ๒๔ หมวก คือ
๑ จะรวมบาฬีพระไตรปิฎกงานอักษรขอมบนใบลาน ซึ่งมี
ผู้ศรัทธาสร้างไว้แต่ก่อนไม่ว่าครั้งใดคราวใดให้ไต่รับหนึ่ง ต่อฉบับ
ใดขาดจึงจะสร้างเพิ่มเติม

๒ คัมภีร์พระอรรถกถาฎีกาโยชนา ฤาหนังสือเกร็ดทั้งปวง
ถ้าได้ฉบับเก่าก็จะใช้ฉบับเก่า ถ้าไม่มีฉบับเก่าก็จะลอกคัดขึ้นใหม่
ถ้าผู้ใดให้ ยืมต้นฉบับก็เป็นอันพอพระราชประสงค์

๓ หนังสือต่าง ๆ ที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้นไว้ เช่นไตรภูมิ
โลกสันฐาน อนาคตวงศ์ เป็นต้น ถ้าได้ฉบับเดิมยิ่งดี ไม่ได้ฉบับเดิม
ก็จะต้องลอกคัดขึ้นใหม่

๔ หนังสือสัตทาวีเสส แขนยเรณภาษามคธ มัตถกนที
แลพาลปโทธิเป็นต้นที่เป็นภาษามคธ

๕ หนังสือแบบเรียนที่ผู้ตัวกระเลี่ยน เช่นมูลกัจจายน แล
อาคมโกศลธรรมบทเป็นต้น

๖ หนังสือแปลร้อย มีแปลชาตก เช่นมโหสถ แลเวส
สันตรชาตกเป็นต้น แลหนังสือแต่ง

๗ หนังสือเทศนาที่สำหรับถวายเทศน์วิเศษ แลเทศน์เวรเป็น
หนังสือแปลร้อย

๘ หนังสือที่แปลภาษามคธเป็นไทยเป็นตัวเขียน เช่นมงคล
ที่ปณี มหาวงษ์เป็นต้น

๙ หนังสือที่ลงพิมพ์ตัวหนังสือไทย ในเรื่องพระพุทธานุสาสนา
ที่เป็นภาษามคธ เช่นธรรมบทเป็นต้นแลแบบเรียนด้วย กับที่เป็น
ภาษาไทย เช่นธรรมจักขุ แลบุพพสิกขา นวโกวาทเป็นต้น ตลอด
จนหนังสือซึ่งแต่งเป็นคำสั่งสอนสัปปุริส เช่นสมเด็จพะวันรัต วัด
โสมนัสแต่งเป็นต้น

๑๐ ชาตกซึ่งผู้เป็นคำฉันท์ คำโคลง คำกลอนหนังสือสวด
ซึ่งอ้างว่าเป็นเรื่องพระพุทธานุสาสนา ตั้งแต่มหาชาติคำหลวงลงมา จน
สุริยการ จันทรการ เป็นที่สุด หนังสือทั้งนี้ถ้าได้ขบะเฒ่า เป็นที่
ต้องการมากกว่าที่จะคัดลอกใหม่

๑๑ หนังสือลาวบรรดาที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องพระพุทธานุสาสนาตลอดจน
พงษาวดาร เช่นพงษาวดารศรีบุญไชยเป็นต้น

๑๒ หนังสือมอญ หนังสือพม่า ทั้งบาฬีอรรถกถา แลหนังสือ
ซึ่งมีผู้แต่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธานุสาสนา

๑๓ หนังสือลังกา ทั้งบาฬีและอิตถกถา หนังสือซึ่งมีผู้แต่ง
บรรดาที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตลอดจนสมุทว่าด้วยเจตีย์สถาน
ในลังกาทั่วไป

๑๔ พระไตรปิฎกจีนยูน ซึ่งเป้นพุทธศาสนาฝ่ายเหนือ
ตลอดจนหนังสือทั้งปวงซึ่งกล่าวด้วยพระพุทธศาสนา

๑๕ พระไตรปิฎกแลหนังสือทั้งปวงที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
อันพิมพ์ไว้เป็นอักษรเทวนาครี เป็นภาษาสันสกฤต

๑๖ พระไตรปิฎก ทั้งบาฬีอิตถกถาฎีกาอันพิมพ์ด้วยตัวโรมัน

๑๗ พระไตรปิฎก ภาษาสันสกฤตฤทฎาภาษามคธ ซึ่งได้พิมพ์
ด้วยตัวโรมัน

๑๘ แปลพระสูตรต่าง ๆ ลงเป็นภาษาต่างประเทศ ซึ่งได้
ลงพิมพ์ไว้แล้ว

๑๙ หนังสือซึ่งแต่งว่าด้วยพระพุทธศาสนา นอกจากที่เป็น
คำกัศิกัน เช่นไลตอพอเอเซีย ซึ่งเซอเอตวินอาโนลท์ เป็นผู้แต่ง
เป็นต้น

๒๐ หนังสือซึ่งเกี่ยวกับการค้นคว้า ในประเทศอินเดีย เช่น
เขอนัลของรือแบลอาเซย์เอติกไซไซเอติ เป็นต้น

๒๑ พระพุทธโอวาทที่เขียนลงบนลานทองแดงลงรักปัดทอง
ฤฎานลงบนแผ่นงาแผ่นศิลา ฤฎาคำจารึกอันหนึ่งอันใด ซึ่งเกี่ยวข้อง
ด้วยพระพุทธศาสนา ถ้าเก็บตัวเต็มได้ก็ดี ถ้าไม่ได้ของเต็มเพียง
แต่รูปจำลองฤฎารูปถ่ายก็ได้

๒๒ ตู้หนังสือของเก่าซึ่งทำอย่างวิจิตรงดงาม หีบแลกรอ
พระคัมภีร์ กากะเย็บ ผ้าห่อ สายรัด หูหนังสือ ซึ่งเป็นของเก่า
แลทำงานดี ฤ็มีเจ้าของซึ่งเป็นผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมฤ็มี
บันทาคักกิใหญ่ ถึงชำรุดยังก็ไ้

๒๓ ลานใบปกลายรอน้ำ พระธรรมที่มีรูปเขียน ฤ็หนังสือ
สวดซึ่งมีรูปเขียนชาดคำรุดก็ไ้

๒๔ รูปเจดีย์สถาน แลทซึ่งเกยวข้องในพระพุทธศาสนา ที่
เป็นรูปถ่ายรูปเขียนแลรูปพิมพ์ต่าง ๆ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรรมการสำหรับคึกอ่านจัดการ
หอธรรมนั้น คือ

กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นนายก

กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เป็นอุปนายก

สมเด็จพระบรมพรยาเทววงษ์วโรปการ

กรมพระดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์

เจ้าพระยาภาสกรวงษ์

เจ้าพระยาวิชิทวงศ์วุฒิไกร แต่ยังเป็นพระยาวิจิตรการยติ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี แต่ยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

พระยามหาอำมาตยาธิบดี แต่ยังเป็นพระยาศรีสทเทพ

พระยาเพ็ชรพิไชย แต่ยังเป็นพระยาบำเรอภักดิ์

พระยาประชาภิจักรจักร (แหม่ม ขุนนาค)

รวมกรรมการ ๓๓ คนด้วยกัน

เมื่อคนทั้งหลายได้ทราบประกาศแล้ว ก็พากันมีความยินดี
อนโมทนาในพระราชดำริห์ มีทั้งพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าทูลลออง
ธุลีพระบาท แลพระสงฆ์ทั้งหลาย ถวายหนังสือแลสิ่งของต่าง ๆ
สำหรับหอพุทธศาสนสังคหะมาก นอกจากของถวาย เป็นของพระราช
ทานก็มี ทั้งด้วยทุนของหอพุทธศาสนสังคหะก็มี จะพิจารณา
ในที่นี้แต่โดยสังเขป คือ

หนังสือหอพุทธศาสนสังคหะมีหนังสืออักษรหลายอย่างแลหลาย
ภาษา ดังจะปรากฏต่อไปในบัญชีข้างหน้า แต่โดยมากเป็นหนังสือ
พระไตรปิฎกภาษามคธ เป็นคัมภีร์โบราณงานอักษรขอมเป็นพื้น
นอกจากนั้น เป็นคัมภีร์ลานแลสมุท อักษรไทย อักษรลาว อักษร
พม่ารามัญ อักษรสิงห์พหุ แลอักษรโรมัน มีอย่างละมาก
อย่างน้อยบ้าง ถ้าว่าโดยส่วนเรื่อง เป็นหนังสือเหมือนกับที่มีในหอพระ
มณฑิยธรรมแล้วแทบทั้งนั้น ไม่ใคร่มีเรื่องแปลก แลยังมีซ้ำ
ฉนั้นเรื่องละหลาย ๆ ขบ ก็หลายเรื่อง ด้วยหนังสือที่ถวายมาในหอ
พุทธศาสนสังคหะ มักเป็นหนังสือพระไตรปิฎกซึ่งสร้างกันในการ
กุศลเป็นสามัญ แลเป็นหนังสือหอไตร สำหรับตัวพระราชาคณะองค์
ใดองค์หนึ่ง แต่ถ้าจะว่าโดยตัวฉบับ มีหนังสือคัมภีร์หลายฉบับ
ในพวกหนังสืออักษรขอมซึ่งเป็นฉบับคัมภีร์ ปรากฏชื่อเจ้าของเดิมอันควร
จะยกชกกล่าวเป็นพิเศษมีอยู่ ๔ ฉบับ คือ

๑ หนังสือของพระองค์เจ้าปฐมวงษ์ ในกรมพระราชวังหลัง
ซึ่งทรงผนวชอยู่วัดอรุณราชวราราม หม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพุม
จารย์ (ทัก) นำถวาย ราช ๑

๒ หนังสือของสมเด็จพระสังฆราช (นาก) วัดราชบูรณะ
สมเด็จพะพุฒโฆษาจารย์ (แสง) นำถวาย ราช ๑

๓ หนังสือของสมเด็จพระวันรัต (แคง) วัดสุทัศน์เทพวรา
ราม ราช ๑

๔ หนังสือของพระพิมลธรรม (อัน) วัดพระเชตุพน พระ
มณฑลพิพณ (มุ่ย) แต่ยังเป็นพระครูวิสุทธิสมโพธิ นำถวาย ราช ๑

หนังสือชุดใหญ่มีนอกจากที่กล่าวมาอีกหลายราย แต่ทราบ
ไม่ได้ว่าเดิมเป็นของผู้ใด

หนังสือพระไตรปิฎกฉบับอักษรอื่น ๆ นอกจากอักษรขอมที่
กล่าวมา ยังมีฉบับที่อีกหลายฉบับ ที่ควรยกขึ้นกล่าวโดยเฉพาะ คือ

๑ ฉบับอักษรพม่า หนังสือฉบับนี้ได้ออให้รัฐบาลอังกฤษ
จำลองจากพระไตรปิฎกที่มในเมืองพม่า ได้มา ๑๑๖ คัมภีร์

๒ ฉบับอักษรสิงห์พมัพเป็นสมุด ได้มาจากลังกา เป็น
หนังสือ ๑๗ เล่ม

๓ ฉบับอักษรรามัญ พิมพ์เป็นสมุด ได้มาจากเมืองมะ
ละเล็ง (มรแมน) ๒๔๔ เล่ม

๔ ฉบับอักษรลาว เจ้านายมณฑลพายัพถวายบ้าง พระ
ถวายบ้าง รวม ๕๗ คัมภีร์ ๒๓ ผูก ๑ เล่ม

313

021.5593

0421 ๓

๔๘

หนังสือพระไตรปิฎกในหอพุทธศาสนสังคหะ มีหนังสือแปลก
ซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองไทยอีก ๒ ฉบับ คือ

๑ พระไตรปิฎกภาษายูนัน พิมพ์ด้วยอักษรจีน พรตยบัน
ถวายเป็นหนังสือ ๒๐ เรื่อง รวมสมุด ๒๓๔๓ เล่ม

๒ พระไตรปิฎกภาษายูนัน พิมพ์ด้วยอักษรยูนัน พรตยบัน
ถวายเป็นหนังสือ ๒๒ เรื่อง รวมสมุด ๔๒๓ เล่ม

นอกจากพระไตรปิฎกที่กล่าวมา ในหอพุทธศาสนสังคหะ
มีหนังสือต่างภาษา ซึ่งเป็นเรื่องเกยวเนื่องในพระพุทธศาสนาอีกหลาย
อย่าง แต่ไม่มีหนังสือเรื่องทศแปดปลาดึงสมควรระยกขึ้น
กล่าวโดยเฉพาะ ได้รวมบาญชีหนังสือในหอพุทธศาสนสังคหะจำแนก
เป็นหมวดตามภาษาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ พอให้ทราบจำนวน ว่าหนังสือ
ในหอพุทธศาสนสังคหะมีมากน้อยเท่าใด

หนังสือภาษามคธ

อักษรขอม	คัมภีร์ไบเบิล	คัมภีร์ ๑๘๒๘	คัมภีร์ ๗๘	ผูก	ที่เป็นสมุด	๓๓	เล่ม
อักษรไทย	,,	—	,,	—	,,	,,	๒๐๕ ,,
อักษรลาว	,,	๑๓๐	,,	๔๓	,,	,,	๓ ,,
อักษรสิงห์	,,	๗๓	,,	—	,,	,,	๑๒ ,,
อักษรรามัญ	,,	๓๓๐	,,	๘	,,	,,	๓๗ ,,
อักษรโรมัน	,,	—	,,	—	,,	,,	๒๘ ,,
รวม	,,	๒๓๔๒	,,	๑๒๘	,,	,,	๒๘๘ ,,

หนังสือภาษาไทย (แดลาว)

อักษรขอม	คัมภีร์ไบลาน	๙๐	คัมภีร์	๘	ผูก	ที่เป็นสมุด	๔	เล่ม
อักษรไทย	,,	—	,,	—	,,	,,	๓๖๑	,,
อักษรลาว	,,	๒๖	,,	๕๓	,,	,,	๒	,,
อักษรโรมัน	,,	—	,,	—	,,	,,	๒	,,
รวม	,,	๑๑๖	,,	๖๒	,,	,,	๓๖๙	,,

หนังสือต่างประเทศ

หนังสือภาษารามัญ	๑๙	คัมภีร์	๘	ผูก	ที่เป็นสมุด	๑	เล่ม
หนังสือภาษาพม่า	๒๔	—	๑	—	—	๒๔๕	—
หนังสือภาษาสิงห์	๑	—	—	—	—	๕๓	—
หนังสือภาษาเขมร	—	—	—	—	—	๒๒	—
หนังสือภาษาสันสกฤต	—	—	—	—	—	๑๕	—
หนังสือภาษายวน	—	—	—	—	—	๒๗๖๗	—
หนังสือภาษาอังกฤษ	—	—	—	—	—	๑๐๙	—
หนังสือภาษาฝรั่งเศส	—	—	—	—	—	๓	—
หนังสือภาษาฮอลันดา	—	—	—	—	—	๒	—
หนังสือภาษามกาว	—	—	—	—	—	๖	—
หนังสือภาษาเบงกาลี	—	—	—	—	—	๑	—
รวม	๔๔	—	๙	—	—	๒๘๐๑	—
รวมทั้งสิ้น	๒๔๕๘	—	๒๖๐	—	—	๓๗๙๑	—

ส่วนสิ่งของต่าง ๆ ที่มีผู้ถวายไว้ในหอพุทธศาสนสังคหะมี
 ๔ ประเภท คือ หนังสือแปลก ๆ ประเภท ๑ เครื่องใช้ในการรักษา
 หนังสือประเภท ๑ รูปต่าง ๆ ประเภท ๑ บริหารประเภท ๑
 หนังสือแปลก ๆ นั้น คือหนังสือเขียนลานงา หนังสือ
 ทอด้วยไหม หนังสือไตรภูมิมีรูปภาพเขียนแต่โบราณ แลสำเนา
 จากฤๅเป็นต้น

เครื่องใช้ในการรักษาหนังสือ มีกรอบหนังสือประดับมุกบ้าง
 ทำด้วยงาช้าง ด้วยโลหะบ้าง กาชะเอียบ กระดาษขนวน มีร่อง
 หนังสือ หีบใส่หนังสือซึ่งเป็นเครื่องงาช้าง ประดับมุกบ้าง แลตู้ใส่
 หนังสือประดับมุก ๖ ใบ ตู้ลายรดน้ำแลตู้สลักไม้ทองก็อีกหลายใบ

รูปต่าง ๆ มีรูปสถานที่เป็นต้น

บริวาร ที่เป็นของแปลกในพวกนี้ มีพิตรองตำมงานของ
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครึ่งทรงผนวชเป็นสามเณร
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทานพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชเป็นสามเณร แล้วจึงพระราช
 ทานมาไว้ในหอพุทธศาสนสังคหะ แลยังมีของบริวารนอกจากนี้อีก
 บางอย่าง

เมื่อประกาศตั้งหอพุทธศาสนสังคหะนั้น หอธรรมที่วัด
 เสนีย์มณีนพมิตรสร้างยังไม่แล้ว จึงโปรดให้เก็บรักษาหนังสือ แลสิ่ง
 ของสำหรับหอพุทธศาสนสังคหะไว้ในตึกซึ่งตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ
 อยู่หน้าประตูพินามไชยศรี ด้วยมีที่ว่างอยู่มาก มีเจ้าพนักงานประจำ

ทำการเป็นแผนก ๓ ตั้งแต่คัมภีร์ ๖ ไปไปถึงไว้ที่พระที่นั่งทรงธรรม
วัดเบญจมบพิตร ในเวลาระหว่างนี้ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรง
อำนวยการหอพุทธศาสนสังคหะ ทรงจัดให้ทำบัญชีหนังสือแลสิ่งของ
ที่ได้รับมาเก็บรักษาไว้ แลได้เริ่มการพิมพ์หนังสือเก่าจำหน่ายใน
การกุศล ตั้งต้นด้วยพิมพ์หนังสือเรื่องสวคมนต์ เมื่อขุด พ.ศ. ๒๔๔๔
(ร.ศ. ๑๒๐) เมื่อคนทั้งหลายได้ทราบความประสงค์ของกรรมการ
หอพุทธศาสนสังคหะที่จะพิมพ์หนังสือเก่า ก็มีศรัทธารับพิมพ์เป็น
ของแจกในงานศพแลงานต่าง ๆ ต่อมาอีกหลายเรื่อง หนังสือซึ่ง
กรรมการหอพุทธศาสนสังคหะจัดการพิมพ์ ทั้งรายนามผู้ที่ได้รับ
พิมพ์แจ้งอยู่ในบัญชีต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)

๑ เรื่องสวคมนต์ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิป พิมพ์ถวาย
พระนางเจ้าสุมาลมารศรี ช่วยในงานศพเจ้าคุณจอมมารคาลาล
พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)

๒ เรื่องสวคมนต์ หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์จำหน่าย
๕๐๐๐ เล่ม

๓ เรื่องทำเนียบสมณศักดิ์ หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์
จำหน่าย ๑๐๐๐ เล่ม

๔ เรื่องเตมียชาดก หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์จำหน่าย
๕๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๔๖ (ว.ศ. ๑๒๒)

- ๕ เรื่องเทศนาพระปฐมสมโพธิ กรมพระตำรงราชานุภาพ
พิมพ์ในงานศพหม่อมเจอย พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม
- ๖ เรื่องมหาชนกชาตก กรมพระตำรงราชานุภาพ พิมพ์ใน
งานศพหม่อมเจอย พิมพ์ ๒๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๔๗ (ว.ศ. ๑๒๓)

- ๗ เรื่องสุวรรณสามชาตก กรมหลวงปราจิณกิติบดี พิมพ์
ประทาน หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์ ๗๐๐ เล่ม
- ๘ เรื่องเนมิราชชาตก กรมพระสมมตอมรพันธุ์ พิมพ์
ประทาน หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์ ๒๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๔๔๘ (ว.ศ. ๑๒๔)

- ๙ เรื่องภูริทัตชาตก พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พิมพ์
ประทาน หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์ ๒๐๐ เล่ม
- ๑๐ เรื่องจันทกัมมารชาตก ท่านน้อย พระยาราชนกุล (ชวย
เปาโรหิตย์) พิมพ์ให้หอพุทธศาสนสังคหะ พิมพ์ ๑๐๐๐ เล่ม
- รวม ๑๐ ราย หนังสือ ๘ เรื่อง จำนวนสมุดที่พิมพ์ ๑๓,๒๐๐ เล่ม
วิธีพิมพ์หนังสือแจกในการกุศลที่นิยมกันมากในบัดนี้ นับว่า
ตั้งต้นมาด้วยหอพุทธศาสนสังคหะเป็นเดิม
- เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภ
จะตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงพระราชดำริห์ว่า หนังสือ

ได้มาไว้ในหอพุทธศาสนสังคหะ มีมากมายเกินกว่าความต้องการ
สำหรับพระภิกษุสามเณรเล่าเรียนในวัดเบญจมบพิตร อีกประการ ๓
สิ่งของประเภทต่าง ๆ ซึ่งได้กระไว้ว่าจะมีในหอพุทธศาสนสังคหะนั้น
โดยมาก พ้องกับของที่ควรมีในหอสมุดสำหรับพระนคร ถ้าวรรวไว้ใน
หอพระสมุดสำหรับพระนคร จะเป็นประโยชน์ยิ่งกว่าแยกไปไว้ที่อื่น
ต่างหาก จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดหนังสือพระไตรปิฎก ส่งไปไว้ใน
หอธรรมวัดเบญจมบพิตรสำหรับ ๓ ให้พอสำหรับพระภิกษุสามเณรจะ
ได้เล่าเรียน หนังสือแลสิ่งของในหอพุทธศาสนสังคหะเดิมนอกจากนั้น
โปรดให้รวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนครแต่นั้นมา เพราะฉะนั้น
หอพุทธศาสนสังคหะได้ตั้งอยู่โดยลำพังตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ จน พ.ศ. ๒๔๔๘
เป็นเวลา ๖ ปี ก็รวมเข้าในหอพระสมุดสำหรับพระนคร

ตำนานหอพระสมุดสำหรับพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราช
โองการดำรัสสั่งให้ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรพระบรมวงษานุวงษ์
แลข้าราชการ ซึ่งทรงพระราชดำริห์เลือกสรรให้เป็นกรรมการสำหรับ
จัดการหอพระสมุดฯ ตามพระราชประสงค์ คือ พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังมีเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช เป็นสภานายก มีกรมสัมปตาทิก ๔ คือ กรมพระ
สมมตอมรินทร์ ๑ กรมพระดำรงราชานุภาพ ๑ พระยาประชา

กิจการจักร (แหม่ม ขุนนาค) ๑ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เทชะคุปต์) ๑ รวมทั้ง ๕ นี้ เป็นกรรมการสำหรับแรกของหอพระสมุด สำหรับพระนคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับเป็น ประธานในที่ประชุมกรรมการ ทรงปรึกษาการต่าง ๆ ซึ่งสมควรจะ จัดให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นคุณประโยชน์ กรรมการ เห็นพร้อมกันว่า การต่าง ๆ ที่สมควรจะจัดมีอยู่มาก แต่ไม่ใช่จะ จัดทำให้สำเร็จได้รวดเร็ว จำต้องมีเวลาแลทำตามกำลังทุนให้การ เจริญขึ้นโดยลำดับไป ในขั้นต้นควรระคิดการวางลงเป็นกำหนด ก่อน ว่าจะลงมือจัดการอย่างไรบ้าง และจัดการนั้น ๆ อย่างไร เมื่อใดที่จะวางการลงเป็นกำหนดแล้ว กำหนดนั้นจะได้เป็นขั้นตักทาง ที่จะจัดการหอพระสมุด ฯ ต่อไป กรรมการจึงได้ปรึกษาวางกำหนด ความคิดที่จะจัดการหอพระสมุด ฯ ไว้ดังนี้แสดงต่อไปนี้

ความคิดที่จะจัดการในหอพระสมุด ฯ

ว่าด้วยที่ตั้งหอพระสมุด ฯ

หนังสือต่าง ๆ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมจัดเข้า เป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร เก็บเก็บรักษาไว้ในที่ ๒ แห่ง หนังสือหอพระสมุดควรชื้อด้วยกับหนังสือหอพุทธศาสนสังคหะ เก็บ รักษาไว้ในตึกใหญ่หน้าประตูพิฆาตไชยศรี หนังสือคัมภีร์ลานหอพระ มณเฑียรธรรมอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรรมการปรึกษากัน

เห็นว่า ที่ทั้ง ๒ แห่งนี้ หอพระมณฑิยธรรมเล็ก แต่เก็บหนังสือ
คัมภีร์ใบลานก็เต็มหอเสียแล้ว ตึกใหญ่น่าประตูปิมาณไชยศรีนั้น
ที่จริงก็ไม่เหมาะแก่ที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร แลเมื่อได้จัดการ
ไปไม่ช้า ก็จะไม่พอไว้หนังสือเหมือนกัน แต่ยังไม่แลเห็นว่าที่อื่น
จะมีเหมาะที่ไหนในเวลานั้น จึงได้ตกลงจัดตั้งหอพระสมุดสำหรับ
พระนครที่ตึกใหญ่น่าประตูปิมาณไชยศรี ให้ชั้นหนังสือคัมภีร์ใบลานที่
หอพระมณฑิยธรรมมารักษาไว้ที่ตึกใหญ่ คงให้เก็บรักษาไว้ที่
หอพระมณฑิยธรรมแต่ ๒ ชั้น คือชั้นครูเดิมกับชั้นห้องใหญ่
แลให้จัดเลือกหนังสือคัมภีร์ใบลานของหอพุทธสาสนสังคหะ สำหรับ
ส่งไปไว้สำหรับวัดเบญจมบพิตรตามพระราชประสงค์

ว่าด้วยพนักงานประจำหอพระสมุด ฯ

หอสมุดเดิมทั้ง ๓ ซึ่งรวมกันเข้าเป็นหอพระสมุดสำหรับพระ
นคร ต่างมีพนักงานประจำทำการอยู่ทุกแห่ง คือ หอพระมณฑิย
ธรรมอยู่ในท่าราชบัณฑิตรักษา แยกเดิมแบ่งกันเป็นค้ำ เข้าใจ
ว่า คือตู้หนังสือตั้งอยู่ในหอพระมณฑิยธรรมค้ำไหน กำหนดค้ำ
นั้นเป็นแผนก ๑ จึงเรียกว่าค้ำ ๑ เจ้ากรมฤๅปลัดกรมประจำค้ำใด
เป็นผู้ถือกุญแจรักษาหนังสือในค้ำของตน ราชบัณฑิตขึ้นอยู่ใน
กระทรวงธรรมการ รับเงินเดือนอยู่ในกระทรวงนั้น หอพระสมุด
วชิรญาณ มีพนักงานอีกชุด ๑ พนักงานชุดนี้แต่เดิมเป็นอย่างลูกจ้าง
ของกรรมการหอพระสมุด ฯ ไม่ได้สังกัดขึ้นในกระทรวงใด ผู้ที่เป็น
หัวหน้ามักเป็นข้าราชการซึ่งมาจากกระทรวงอื่น คงสังกัดอยู่ใน

กระทรวงเดิม เป็นแต่มาทำการแลรับผลประโยชน์ในหอพระสมุด ฯ
 พนักงานหอพุทธศาสนสังคหะมีอีกชุด ๑ ผู้ที่เป็นหัวหน้า กรมพระ
 สมมตอมรพันธุ์ทรงเลือกข้าราชการมาจากต่างกระทรวง เช่นกรมพระ
 อาลักษณ์ ชั้นผู้น้อยก็เรียกหาตามแต่จะได้ เมื่อรวมหอสมุดทั้ง ๓
 ตั้งเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรมการปกครองนั้นเห็นว่า
 พนักงานที่มีอยู่ถ้าจะรวมมาทำการในหอสมุดเดียว ว่าโดยจำนวน
 คนมีมากเกินไปกว่าที่ต้องการ แต่ถ้าจะเลือกโดยความสามารถให้พอ
 แก่การหอพระสมุดสำหรับพระนครที่จะจัดต่อไป มีตัวน้อยเต็มที
 ด้วยพนักงานหอสมุดแต่เดิม ส่วนกรมราชบัณฑิตเป็นเปรียญโดย
 มากก็จริง แต่ที่หนังสือก็ยังมีน้อยตัว แลแก่ชราเสียก็มาก การ
 หอพระสมุดสำหรับพระนคร หนังสือภาษาบาฬีเป็นแต่แผนก ๑ ใน
 สามสี่แผนก มีผู้รู้ภาษาบาฬีที่จริง ๆ สัก ๒ คน ๓ คนก็พอ
 แลกรมราชบัณฑิตนั้น กระทรวงธรรมการก็ยังมีผลประโยชน์
 ที่จะจัดให้เป็นพนักงานสอบวิชาแลแต่งตำราในกวรศึกษายอยู่ จึงเห็น
 ว่าควรขอแต่ผู้ชำนาญภาษาบาฬีมาแต่สองสามคน ส่วนพนักงาน
 หอพระสมุดวชิรญาณเดิม แลพนักงานหอพุทธศาสนสังคหะนั้น
 เพราะเหตุแต่เดิมมีวิธีการเป็นทำนองจ้าง ตั้งแต่ผู้เป็นหัวหน้าลงไป
 จนถึงผู้น้อย ผู้ที่มีความรู้ความสามารถจริง ๆ ไม่ใคร่มีใครสมัครมาอยู่
 ด้วยคนเช่นนั้นย่อมมีประโยชน์ที่จะทำราชการให้ได้มีผลแลตำแหน่ง
 ที่สูง ตำแหน่งในพนักงานหอสมุด ไม่มีทางที่จะได้ยศศักดิ์

ปราถนา จึงหาได้แต่ผู้มีทางที่จะไต่ยศศักดิ์ในกระทรวงอื่นน้อยแล้ว จึงสมัครมาทำการหอสมุด การหอพระสมุดสำหรับพระนครที่จะจัดต่อไป จำต้องมีผู้ซึ่งมีความรู้จริง ๆ สำหรับการทุก ๆ แผนก จำต้องมีทางที่จะไต่เลื่อนยศศักดิ์เหมือนข้าราชการกระทรวงอื่น ๆ แต่จะตั้งเป็นกระทรวง ๑ ต่างหากหาควรไม่ ควรขอสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการ แต่ส่วนตัวพนักงานที่มีอยู่แล้ว ถึงคุณวุฒิจะไม่พอ จะคัดออกเสีย เพราะกิจการใหม่ก็ไม่ใช่เป็นธรรม แลไม่มีความจำเป็น ด้วยการหอพระสมุด ฯ ไม่ใช่จะจัดเปลี่ยนแปลงไปไ้รวดเร็ว ควรให้พนักงานเดิมทำการต่อไปก่อน เมื่อว่างลงด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดจึงจัดเข้ารูปใหม่

ว่าด้วยจ่ายเงินในการหอพระสมุด ฯ

เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีเงินคงคลังของหอพระสมุดวชิรญาณเดิม กับเงินคงคลังของหอพุทธสาสนสังคหะ รวมทั้ง ๒ รายเป็นเงิน ๓๓,๐๐๐ บาท โยมมาเป็นเงินคงคลังของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ส่วนเงินที่จะใช้จ่ายสำหรับการหอพระสมุดสำหรับพระนครนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จ่ายเงินแผ่นดินสำหรับใช้ ในการหอพระสมุด ฯ มีกำหนดปีละ ๒๕,๐๐๐ บาท แล้วแต่กรรมการจะจัดใช้อย่างไร มิให้เกินเงินขอนั้น ถ้ามีเงินเหลือให้ชักไปใช้ในภายหลังต่อไปได้ แลเงินบำรุงซึ่งเรียกจากสมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณเดิมนั้น กรรมการเห็นว่าหอพระสมุดสำหรับพระนครจัดเป็นการสาธารณะไม่เฉพาะให้ประโยชน์

แต่สมาชิกตั้งแต่ก่อน จึงให้คงไม่เรียกเงินบำรุงจากสมาชิกต่อไป
กรรมการได้กะประมาณการที่จะใช้เงินเป็นยุติแล้ว ขอให้พระคลัง
ข้างที่รับชำระทำการเป็นธนาคารของหอพระสมุด ฯ เพื่อจะป้องกัน
มิให้การจ่ายเงินยุ่งเหยิง

ว่าด้วยจัดหนังสือในหอพระสมุด ฯ

หนังสือที่มีอยู่แล้ว ยุติว่าจะเป็น ๓ แผนก ตามกระแส
รับสั่งในประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร คือ (๑) แผนก
หนังสือคัมภีร์พระพุทธศาสนา เก็บไว้ในห้องหอพระสมุด ฯ ข้างตะวัน
ออก (๒) หนังสือต่างประเทศจัดเก็บไว้ในห้องกลาง (๓) หนังสือ
ไทยจัดเก็บไว้ในห้องข้างตะวันตก

ได้ตรวจหนังสือที่รวมมา ตรวจอย่างหยาบ ๆ พอทราบจำนวน
ในชั้นต้น ได้ทราบความว่าหนังสือคัมภีร์พระไตรปิฎกหอพระมณเฑียร
ธรรมขาดหายมากบ้างน้อยบ้างทุกฉบับ ไม่มีฉบับใดที่จะบริบูรณ์
เป็นด้วยการที่ราชบัณฑิตรักษามาแต่ก่อน ไม่ระวังรักษาให้ดี ส่วน
หนังสือหอพระสมุดวชิรญาณไคมนั้น ไม่ใคร่ขาดขาดชิ้นนัก ถึงที่ขาด
เรื่องก็ไม่ใคร่สูญ ด้วยได้พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณโดยมาก
เสียหายแต่หนังสือฉบับใด เช่นหนังสือที่พิมพ์ครั้งแรก ถูกสับเปลี่ยน
ไปเสียมาก ได้ความว่ามีผู้ยืมไปอ่านแล้วจำหน่ายหาย หาดู
ที่พิมพ์ขึ้นหลัง ๆ มาใช้ เสียหนังสือฉบับใดไปด้วยอย่างนี้เป็นอันมาก
ขึ้นเป็นเหตุให้กรรมการเห็นว่า การที่ให้ยืมหนังสือไปอ่านนอก

หอพระสมุด ฯ ถึงไม่หายสูญ ก็เป็นทางที่จะให้เสียหนังสือฉบับที่
จำจะต้องประหยัการให้ ยืมหนังสือให้กวัดขึ้น หนังสือหอพุทธ
ศาสนสังคหะยังอยู่บริบูรณ์กว่าหนังสือพวกอื่น เช่นแต่การเก็บอยู่ข้าง
จะปะปน จะเลือกหยิบให้ถูกเรื่องให้อยู่ข้างยาก ได้ให้รวมหนังสือ
ทั้ง ๓ หอแยกเก็บตามประเภทหนังสือซึ่งได้กำหนดดังกล่าวนั้นแล้ว

ว่าด้วยระเบียบการในหอพระสมุด ฯ

ประโยชน์อย่างใดที่มหาชนเคยได้รับไปจากหอสมุดทั้ง ๓ ซึ่ง
มารวมเป็นหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการมีความประสงค์
จะให้ประโยชน์นั้น ๆ คงอยู่ทุกอย่าง แก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่ที่จำเป็น
แต่การที่จำเป็นต้องแก้ไขมีอยู่อย่างอย่าง คือ

(๑) การสโมสรซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของหอพระสมุดวชิรญาณ
เดิม เช่นมีโต๊ะบิลเลียดสำหรับสมาชิกเล่นเป็นต้นนั้น ที่จริงก็
ร่วงโรยอยู่แล้ว จึงให้เลิกส่วนการเล่นทิ้งไปเสียอย่าง ๑

(๒) การให้ยืมหนังสือ ความปรากฏเมื่อตรวจหนังสือ
ในหอพระสมุด ฯ ว่าหนังสือสูญหายไปทั้งกล่าวนั้นแล้ว จึงสั่งให้
ไม่ยอมให้ยืมหนังสือซึ่งหาฉบับยาก คือหนังสือเขียนเป็นต้นอีกต่อไป
คงให้ยืมแต่หนังสือซึ่งมีขายในท้องตลาด แต่ยอมให้ผู้ที่มีประสงค์
จะอ่านหนังสือ จะสอบหนังสือ มาอ่านได้ในหอพระสมุด ฯ ทั้ง
หนังสือเก่าใหม่ทั่วไป

(๓) ห้องอ่านหนังสือซึ่งมีมาในหอพระสมุดวชิรญาณเดิม
เคยขอหาหนังสือพิมพ์ข่าว ทั้งในเมืองไทยแลเมืองต่างประเทศมา

ไว้ให้สมาชิกอ่าน เห็นว่าเป็นประโยชน์อยู่ จึงให้คงมีห้องอ่าน
หนังสืออยู่ตามเดิม

ว่าด้วยการหาหนังสือเพิ่มเติม

ประกาศตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร โปรดให้กำหนด
หนังสือในหอพระสมุด ฯ เป็น ๓ แผนก คือ แผนกพระพุทธรูป
แผนก ๑ แผนกหนังสือไทยแผนก ๑ แผนกหนังสือต่างประเทศ
แผนก ๑ ในการที่จะหาหนังสือมาเพิ่มเติมทั้ง ๓ แผนกนี้ กรรมการ
เห็นว่าหนังสือในแผนกพระพุทธรูป และหนังสือในแผนกภาษาไทย
สองแผนกนี้ หนังสือเก่าซึ่งยังไม่ได้พิมพ์อยู่ในเมืองไทยเป็น
อันมาก หนังสือเหล่านี้กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป เป็นอันตรายน้อยหรือ
ลงไปตกที่ ด้วยไฟไหม้บ้าง ถูกฝนผุบ้าง ปลวกกัดบ้าง มีผู้ขอ
หาพาไปเสียต่างประเทศบ้าง หนังสือเหล่านี้เป็นสมบัติสำคัญของชาติ
และหาที่อื่นไม่ได้ นอกจากในเมืองไทย ควรรวบรวมรวบรวม
หนังสืออันเป็นสมบัติของชาติไทย มารักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับ
พระนครก่อนหนังสือจำพวกอื่น กรรมการจึงประกาศให้ความปรากฏ
แก่คนทั้งหลายว่า หอพระสมุดซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้น
สำหรับพระนคร ประสงค์จะรวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์
แปลร้อย แลสมุดหนังสือไทยเรื่องทั้งปวง ถ้าผู้ใดมีหนังสือเหล่านั้น
และมีแก่ใจให้แก่หอพระสมุด ฯ ก็ดี ฤๅจะให้ ยืมมาคัดลอกก็ดี
ฤๅจะขายให้ก็ดี กรรมการจะยินดีและขอบคุณแก่ผู้ทั้งสองประการ
นั้น ประกาศอนันได้ขอให้เทศบาลฯ แจ้งความประสงค์ของกรรมการ

ให้ทราบทั่วไปค้ำหัวเมืองด้วย แลกรรมการไต่เต่งให้ราชบัณฑิต
มีพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปริยัญ) เป็นต้น
เที่ยวชี้แจงตรวจหาหนังสือด้วยอีกส่วน ๑

ส่วนแผนกหนังสือต่างประเทศนั้น กรรมการเห็นว่า เป็นของ
ที่หาจะซื้อได้ โดยมาก แลทางที่จะเลือกหากก็กว้างขวาง สำคัญ
แก่ทุนเป็นใหญ่ ข้อพิเคราะห์มีอยู่เพียงว่า จะจัดการเพียงใดให้พอ
แก่ทุนของหอพระสมุด ฯ จะทำได้ ข้อนี้กรรมการไต่ตกลงว่าควร
จัดการเป็น ๒ สถาน คือ สถานที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบว่ หนังสือจดหมายเหตุต่างประเทศที่
หอพงษาวดารเมืองไทยแต่ครั้งกรุงเก่ามา ยังมีอยู่ในยุโรปมาก
หนังสือพวกนี้ไม่ได้ตีพิมพ์ เพราะเก็บรักษาไว้ในหอหนังสือของรัฐบาล
ถ้าหากจะขออนุญาตจากรัฐบาลนั้น ๆ คัดมาก็คงจะได้ ยังมีหนังสือ
เรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยเมืองไทย แม้ตีพิมพ์แล้วในหอพระสมุด ฯ ก็ยัง
ไม่มีครบ ควรจะสืบหาหนังสือต่างประเทศบรรดาเรื่องเกี่ยวข้องกับ
พงษาวดารไทยแลกรุงสยามก่อนอย่างอื่น อีกสถาน ๑ นั้น หนังสือ
ภาษาต่างประเทศ นอกจากที่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องพงษาวดารเมืองไทย
กรรมการเห็นว่า ควรหาหนังสือที่ควรใช้ในราชการบ้านเมืองก่อน
คือหนังสืออภินิหารภาษาต่าง ๆ แลตำหรับตำราซึ่งกระทรวงต่าง ๆ
จะต้องการปลูกษาแลสอบสวนสำหรับราชการในกระทรวงนั้น ๆ ควร
จะแจ้งความไปยังกระทรวงต่าง ๆ ขอให้แนะนำมาว่า หอพระสมุด ฯ
ควรมีหนังสือต่างประเทศเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่

ราชการกระทรวงนั้น แต่ส่วนภาษานั้นเพราะภาษาอังกฤษซึ่งเป็น
ภาษาต่างประเทศที่เข้าใจกันทางทวนออกนี้แพร่หลายยิ่งกว่าภาษาอื่น
จึงกำหนดว่าหนังสือเรื่องใดถ้าจะหาได้ในภาษาอังกฤษ จะเอาฉบับ
ภาษาอังกฤษ ต่อเรื่องใดจะหาในภาษาอังกฤษไม่ได้ จึงจะขอฉบับ
ภาษาอื่น

การหาหนังสือต่างประเทศทั้ง ๒ สถานที่กล่าวมานี้ กรรมการ
เห็นว่า ทูลในหอพระสมุด ฯ ที่มีอยู่จะไม่พอ ได้นำความขึ้น
กราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินเพิ่มขึ้นอีกยี่สิบ ๑๓,๐๐๐ บาท

ว่าด้วยตู้ที่จะใส่หนังสือ

สำหรับจะเก็บรักษาสมุดที่มีอยู่ในหอสมุดเดิมไม่พออยู่แล้ว
ทั้ง ๓ หอ กรรมการเห็นว่า หอพระสมุดสำหรับพระนครคงจะต้องการ
ตู้หนังสืออีกมาก ถ้าจะสร้างใหม่ให้คงงามสมควรแก่หอพระสมุด ฯ
ก็จะเป็นเงินมากอยู่ กรรมการปรึกษากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งหอพุทธศาสนสังคหะ ได้ทรง
พระราชดำริไว้ว่า ตู้หนังสือในหอพุทธศาสนสังคหะจะใช้ตู้ไทย
ของเก่า คือตู้ประดับมุก แลตู้ปิดทองรดน้ำ ซึ่งมีผู้ศรัทธาสร้างไว้
แต่ก่อน ผู้ที่ได้ทราบพระราชประสงค์ทั้งพระแลลฤทธิสัจ ได้นำตู้
ของเก่ามาถวายไว้หลายใบ ที่เป็นตู้ประดับมุก โปรดให้ตั้งไว้ที่
พระที่นั่งทรงธรรม ในวัดเบญจมบพิตร ที่เป็นตู้ทองอยู่ในหอพุทธ
ศาสนสังคหะบ้าง ส่งไปซ่อมแซมอยู่ที่กรมวังก็มีบ้าง กรรมการ

เห็นพร้อมกันว่า พระราชดำรินั้นเป็นการสมควรยิ่งนัก ด้วยตู้ไทย
ของโบราณมีผู้ศรัทธาสร้างไว้มาก มีกระจัดกระจายอยู่ตามวัดหลวง
วัดราษฎร์ ทั้งในกรุงแลหัวเมืองแทบทุกแห่ง ที่ยังใส่พระไตรปิฎก
ก็มี ที่ไม่มีพระไตรปิฎกทั้งไว้เปล่า ๆ ฤๅใช้ใส่เครื่องสัพเพเหระ
เช่นถ้วยชามก็มี ตั้งทอดทิ้งอยู่ตามศาลาก็มี ตู้เหล่านี้เป็นฝีมือ
ช่างไทย ที่เป็นของทำฝีมือดีมาก ทั้งไว้มีแต่จะเป็นอันตรายไป
ทุกที ด้วยไฟไหม้บ้าง ฝนบ้าง แลที่สุดฝรั่งซื้อเอาไปเสีย
ต่างประเทศก็มีเนือง ๆ ควรจะรวบรวมรักษาไว้สำหรับบ้านเมือง
จะเป็นประโยชน์ถึง ๒ สถาน คือ แผ่นดินรวบรวมของโบราณที่ทำ
ด้วยฝีมือไทยมาเก็บรักษาไว้ ของนั้นก็คงอยู่แก่ชาติไทย ไม่เป็น
อันตรายหายสูญไปเสียสถาน ๑ จะไม่เปลืองเงินแผ่นดินค่าทำตู้
สำหรับห่อพระสมุทสำหรับพระนครสถาน ๑ ตู้ของเก่าเหล่านี้ที่ไม่ได้
ใช้ใส่หนังสืออยู่ตามวัด เห็นพอจะขอมาใช้ใส่หนังสือในหอพระสมุท
สำหรับพระนครได้โดยไม่ต้องซื้อ การรวมการปลูกหาเห็นพร้อมกันดังนี้
จึงได้ตกลงที่จะหาตู้ไทย โบราณมาใส่หนังสือในหอพระสมุทสำหรับ
พระนคร เว้นแต่หนังสืออย่างใดจะใส่ตู้ไทย โบราณไม่ได้ จึงจะทำตู้
ขึ้นสำหรับเฉพาะใส่หนังสืออย่างนั้น ๆ

ว่าด้วยการพิมพ์หนังสือ

แต่ก่อนมากรรมการหอพระสมุทชิวาณเดิม เคยรวบรวม
หนังสือเรื่องเก่าใหม่พิมพ์ออกจำหน่ายแก่สมาชิก เป็นรายสัปดาห์
บ้าง เป็นรายเดือนบ้าง ถึงปรากฏอยู่ในตำนานหอพระสมุทชิวาณ

กรรมการเห็นว่าเป็นการมีประโยชน์ ทำให้ความรู้แพร่หลาย แต่เมื่อมาพิจารณาเห็นว่า หอพระสมุดสำหรับพระนครควรทำต่อไป ฤๅประการใด เห็นพร้อมกันว่า จะทำต่อไปยากอยู่ ด้วยจะต้องลงทุนเสมอ ทุนที่ลงไปแล้ว ถ้าจำหน่ายหนังสือได้หมดฤๅได้มาก ก็พอจะได้ทุนกลับ ไม่เช่นนั้นก็จะขาดทุนเปลืองเงินหอพระสมุด ๑ ไปทุกที หนังสือชีวญาณที่พิมพ์จำหน่ายสมาชิก ราคาหักจากเงินบำรุงหอพระสมุด ๑ ถึงกระนั้นความที่ปรากฏในจดหมายเหตุของหอพระสมุดชีวญาณเดิม ทุนก็ไม่ใคร่พอ หนังสือที่พิมพ์แล้วยังเหลืออยู่มากกว่ามาก ปรึกษาหารือเห็นว่า วิธีพิมพ์หนังสืออย่างหอพุทธศาสนสังฆะนั้นดีกว่า คือชวนผู้มีศรัทธาพิมพ์หนังสือแจกในการกุศล จะเป็นการมงคลก็ได้ ฤๅในงานศพก็ได้ หอพระสมุด ๑ รับเป็นผู้หาเรื่อง แลจัดการพิมพ์ให้ถึงหอพุทธศาสนสังฆะได้เคยทำมานั้น กรรมการแรกของหอพระสมุดสำหรับพระนครได้ปรึกษาหารือระเบียบการหอพระสมุด ๑ ที่จะจัดทำต่อไปไว้ดังนี้

รายงานหอพระสมุด ๑ ระหว่างเวลา ๑๑ ปี

การหอพระสมุดสำหรับพระนครที่จัดทำมา ตั้งแต่ปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๔๘ จนถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ นี้ ได้จัดการตามระเบียบซึ่งกรรมการครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงตำแหน่งเสนาบดีได้ทรงกำหนดไว้ ในตอนนี้จะกล่าวถึงผลของการที่ได้จัดทำในระหว่างเวลา ๑๑ ปี

กรรมการ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งดำรงตำแหน่งนายก
กรรมการอยู่ ๕ ปี ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ตั้งเถลิงถวัลยราชสมบัติ
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นนายก
กรรมการ ทรงจัดการหอพระสมุดฯ อยู่ ๕ ปี กรมพระสมมตอมรพันธุ์
สิ้นพระชนม์เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้กรมพระดำรงราชานุภาพ เป็นนายกกรรมการสนองพระเดชพระคุณ
ต่อมาจนบัดนี้

ส่วนกรมสัมปาทิก พระยาประชาภิกรจักร (แช่ม ขุนนาค)
ถึงอนิจกรรมเมื่อปีแม พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าชัยภักดีนารถ ใน
กรมหมื่นวิศุณหารณนิภาธร เป็นกรมสัมปาทิกแทน มาในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ เมื่อโปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เป็นนายกกรรมการ
ตำแหน่งกรมสัมปาทิกว่างลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล ฅกรุงเทพฯ)
เป็นกรมสัมปาทิก ต่อมากรมสัมปาทิกว่างลงอีก ๒ ตำแหน่ง
เหตุด้วยกรมพระดำรงราชานุภาพเลื่อนเป็นนายกกรรมการ แล
เจ้าพระยาพระเสด็จฯ บวชเฝ้าต้องออกจากราชการ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้พระราชวรรังษีเธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กับ
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ฅกรุงเทพฯ) เป็นกรม

สัมปาทิก แลโปรดให้พระยาศรีภูมิปริชา (กมล สาลักษณ)
เป็นกรรมสัมปาทิกอีกคน ๑ จึงคงกรรมการที่สนองพระเดชพระคุณ
อยู่ในเวลานี้ คือ

กรมพระตำราจรรยานภาพ นายก
พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์)
หม่อมเจ้าปิยภักดินารถ
กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
พระยาศรีภูมิปริชา (กมล สาลักษณ)

อนึ่งในพระราชกำหนดตั้งหออพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่ง
ประกาศเมื่อฉะฉานที่ ๑๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ มีเนื้อความ
ในข้อ ๖ ว่า ตำแหน่งสถานายกต้องเปลี่ยนปีละครั้ง แลกรรมสัมปาทิก
๓ ปีเป็นพันตำแหน่ง อีกแห่งหนึ่งในข้อ ๘ ว่า กรรมการต้องทำ
รายงานทุกเกล้า ๆ ถวายปีละครั้ง ๑ ความทั้ง ๒ ข้อนี้ ไม่ได้เป็นไป
ตามพระราชบัญญัติ เพราะตั้งแต่ลงมือจัดหออพระสมุดสำหรับพระนคร
มา การหออพระสมุด ๆ เจริญรวดเร็ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า
ถ้าย้ายเปลี่ยนกรรมการเสีย ผู้ที่เข้าไปใหม่ไม่รู้การ ความเจริญของ
หออพระสมุด ๆ จะชักเข้าไป แลจะเลือกหาผู้ที่เอาใจรักหออพระสมุด ๆ
เหมือนกรรมการชุดแรกนั้นยากอยู่ จึงไม่โปรดให้เปลี่ยน ข้อที่ไม่
ได้ทำรายงานนั้น ก็เพราะเหตุที่การหออพระสมุด ๆ ดำเนินเร็ว เพียง
แต่จะรวบรวมหนังสือทำบัญชีให้รู้เรื่องรู้ประเภทก็เป็นการยาก ด้วย
เป็นการเกินกว่าความสามารถของพนักงานที่มีอยู่ ถ้าจะทำรายงาน

ประจำให้ไว้ รายงานนั้นก็ไม่มีประโยชน์อันใด เพราะรู้ความจริง ไม่ได้ตลอด จึงมิได้ทำเป็นรายงานมาแต่ก่อน ตำนานหอพระสมุดฯ เล่มนี้ นับว่าเป็นรายงานฉบับแรกของหอพระสมุดสำหรับพระนคร ที่ระดมพนักงานตรวจหนังสือเพียงแต่จะให้ไว้บัญชีประเภท ขาญชี เรื่อง ถึงกระนั้นก็จะให้รู้เลียดถ้วนถี่ก็ยังไม่ได้ ความยากอย่างไร จะปรากฏต่อไปในตอนว่าด้วยทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุดฯ

พนักงานประจำหอพระสมุดฯ

พนักงานประจำหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อมีเวลาว่าง ตำแหน่ง ได้จัดการเปลี่ยนแปลงตามที่กรรมการได้ยัดไว้แต่แรก โดยลำดับมา ในเวลานี้จัดพนักงานเป็น ๔ แผนก คือ แผนกที่ ๑ พนักงานกลาง แผนกที่ ๒ พนักงานหนังสือบาฬี แผนกที่ ๓ พนักงานหนังสือไทย แผนกที่ ๔ พนักงานหนังสือต่างประเทศ แผนกพนักงานกลางมีหน้าที่สำหรับงานเบ็ดเสร็จทั่วไป คือการเบิกจ่ายเงินเป็นต้น แผนกนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาอำมาตย์ตรี พระราชวรพงษ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เป็นหัวหน้า และเป็นเลขานุการของกรรมการ รองอำมาตย์เอก หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โจนานนท์ เปรียญ) เป็นสมุหยาญชี แผนกยาฬีมีหน้าที่สำหรับหนังสือส่วนคัมภีร์ ลาน มีพระไตรปิฎกเป็นต้น ทั้งการแปลและการตรวจเก็บรักษา ในแผนกนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อำมาตย์โท พระยาพนสุนทร (เรือง อติเปรมานนท์ เปรียญ) เป็นหัวหน้า อำมาตย์โท พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) เป็นพนักงานตรวจ

หนังสือเก่า แพนกหนังสือไทย เติมพระวิจิตรธรรมปรีวัตร (เนตร
เปรียญ) เป็นหัวหน้า หลวงประสิทธิ์อักษรสาตร (เทศ) เป็นผู้ช่วย
ทั้ง ๒ คนนี้ถึงแก่กรรม กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา รั้งการตำแหน่ง
หัวหน้า รองอำมาตย์เอก หลวงธรรมมาภิรมย์ (ฉึก จิตรกรถึก)
รองอำมาตย์ตรี ขุนบวรวรรณกิจ (เคี่ยม) เป็นผู้ช่วย แพนกต่าง
ประเทศ มีหน้าที่สั่งซื้อหา แลตรวจเก็บหนังสือภาษาต่างประเทศ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้าย ดอกเตอร์ โอสคาร์ แพร่งก์
เฟอเทอ จากกระทรวงต่างประเทศมาเป็นบรรณารักษ์ของหอพระสมุดฯ
แลหัวหน้าในแพนกหนังสือต่างประเทศ รองอำมาตย์โท หลวงเงินจีน
อักษร (สุคใจ) เป็นผู้ช่วย นอกจากนั้นมีเสมียนพนักงานตามสมควร

ในเรื่องพนักงานหอพระสมุดฯ ค่อยไปภายหน้ายังจะต้องคิดวาง
ระเบียบให้เรียบร้อย ในชั้นนี้ทั้งตัวคนแลอัตราเงินเดือนที่จัดอยู่สม
พอให้การทำงานไป ด้วยการหอพระสมุดฯ ก็ยังไม่ลงระเบียบดังที่
ที่เคียว ตัวคนก็ยังหาไม่ได้เหมาะแก่การทุกตำแหน่ง ทั้งจำนวนคน
ติดมาแต่หอสมุดเดิมยังมีอยู่ ว่าโดยจำนวนยังใช้คนมากกว่า
ที่ควร อัตราเงินเดือนจึงอยู่ข้างต่ำเกินไปโดยมาก ค่อยไปภายหน้า
เมื่อจัดการหอพระสมุดฯ ลงเป็นระเบียบ เช่นทำบัญชีหนังสือสำเร็จ
แลจัดหนังสือเก็บเรียบร้อย จนอาจจะรู้ว่ามีหนังสือเรื่องใด ๆ หยิบ
หนังสือเรื่องใด ๆ แลส่งหนังสือเรื่องใด ๆ ได้สะดวก ไม่ต้องการ
ผู้เป็นพหูสูตรสำหรับการอันนั้นแล้ว จำนวนพนักงานในหอพระสมุดฯ
จะลดลงไปอีก แต่จะต้องแก้ไขอัตราเงินเดือนให้สมควรแก่ตำแหน่ง

เพราะผู้ที่จะเป็นพนักงานในหอพระสมุดฯ จะต้องเป็นผู้มีความรู้ แต่ไม่มีทางที่จะได้เรียนยศศักดิ์ขึ้นไปถึงเป็นข้าราชการชั้นสูง เพราะฉะนั้นจึงต้องวางอัตราเงินเดือนให้พอเลี้ยงชีพได้จริง ๆ สำหรับผู้มีความรู้เช่นต้องการ ให้รู้สึกว่าถึงไม่มีทางที่จะได้เพิ่มเงินเดือนขึ้นไปมากมาย ก็ได้พอเลี้ยงชีวิตตลอดเวลาที่ทำการอยู่ในหอพระสมุดฯ ทั้งนี้จึงจะหาคนเข้ามารับทำการตำแหน่งสำคัญในหอพระสมุดฯ ได้

เงินรับแจกจ่าย

หอพระสมุดสำหรับพระนครแต่แรกตั้ง มีเงินทุน ๓๓,๐๐๐ บาท เงินที่ได้ประจำพระคลังจ่ายปีละ ๒๕,๐๐๐ บาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระราชทานเพิ่มขึ้นสำหรับหนังสือต่างประเทศปีละ ๓๓,๐๐๐ บาท และมีเงินอีกยกยอก ๓ ซึ่งทางอีสต์เอเชียติกยกยอมขึ้นในค่าเช่าที่ ซึ่งได้เช่าจากกระทรวงธรรมการ ด้วยเจตนาช่วยในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นเงินปีละ ๒,๔๐๐ บาท ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระคลังจ่ายเงินเพิ่มขึ้นอีกปีละ ๕,๐๐๐ บาท ด้วยเพิ่มอัตราเงินเดือนเจ้าพนักงานหอพระสมุดฯ จึงรวมยอดเงินประจำปีที่หอพระสมุดฯ ได้รับ กล่าวเฉพาะหลังคือปีละ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นเงินประจำปี ๔๕,๔๐๐ บาท นอกจากเงินที่ได้ประจำดังกล่าวนั้น หอพระสมุดฯ ยังได้ผลประโยชน์อีกทาง ๓ จากการขายหนังสือ ด้วยหนังสือที่หอพระสมุดฯ พิมพ์ขึ้นเช่นมีผู้สร้างในการกุศล เป็นต้น จึงจะปรากฏต่อไปข้างหน้า หนังสือเหล่านี้มีภาคหอพระสมุดฯ ราวร้อยละสิบในจำนวนที่พิมพ์ สำหรับจำหน่ายเป็น

ประโยชน์ของหอพระสมุด ฯ เงินที่ขายหนังสือได้ ในปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๘
เป็นเงิน ๕๐๐ บาท

เงินรายรับรายจ่ายในการหอพระสมุด ฯ เกือบจะเหมือนกัน
ทุกปี จะลงในตำนานนี้พอให้เห็นเป็นรายการ แต่เฉพาะปีเถาะ
พ.ศ. ๒๔๕๘ ปีเดียว

รายรับ

เงินทุนยกมาแต่ปีก่อน	๑๕,๗๒๘ บาท	๘๘ สตางค์
เงินรับจากพระคลัง	๕๓,๐๐๐ บาท	
เงินได้จากค่าเช่า	๒,๔๐๐ บาท	
เงินขายหนังสือได้	๕๐๐ บาท	
รวมเงินรายรับ	๖๑,๖๒๘ บาท	๘๘ สตางค์

รายจ่าย

เงินเดือน	๒๘,๙๖๘ บาท	
ค่าใช้สอย	๘,๓๙๔ บาท	๕๗ สตางค์
ค่าเช่าบ้านบรรณารักษ์	๑,๒๐๐ บาท	
ค่าซื้อหนังสือ	๔,๕๙๘ บาท	๕๕ สตางค์
ค่าพิมพ์หนังสือ	๖๗๒ บาท	๑๑ สตางค์
รวมเงินรายจ่าย	๔๔,๖๓๒ บาท	๒๓ สตางค์

หักแล้วคงเหลือทุนต่อไป ๑๖,๙๙๖ บาท ๖๖ สตางค์

เมื่อได้กล่าวถึงเรื่องเงินรับแลจ่ายในการหอพระสมุด ฯ
กรรมการหอพระสมุด ฯ จะแสดงความให้ปรากฏในตำนานนี้ ว่ากรรมการ

รู้สึกขอบคุณเจ้าพนักงานพระคลังข้างที่เป็นอันมาก ที่ได้ช่วยรับภาระ
เป็นอย่างธนาคารของหอพระสมุด ฯ ตั้งแต่แรกจนทุกวันนี้ เป็นเหตุ
ให้การบัญชีเงินของหอพระสมุดสำหรับพระนครเรียบร้อยไม่ยุ่งเหยิง
เช่นที่เคยมีเหตุมาในหอพระสมุดศิริญาณแต่ก่อน อันเป็นมูลเหตุ
ให้การกรมการต้องขอพึ่งพระคลังข้างที่เพื่อจะมีให้เป็นเช่นนั้น ก็สมควร
ความมุ่งหมาย

การหาหนังสือในเมืองไทย

ตามที่กรมการได้ตกลงกันว่า จะหาหนังสือเก่าอันมีอยู่ใน
พื้นเมืองมารวบรวมก่อนหนังสืออย่างอื่นนั้น ตั้งแต่กรมการได้
ประกาศให้คนทั้งหลายทราบพระราชประสงค์ ก็มีผู้ศรัทธาถวาย
หนังสือสำหรับหอพระสมุด ฯ มาไม่ขาด ยอมยกต้นหนังสือให้
เป็นสิทธิแก่หอพระสมุด ฯ บ้าง ให้ ยืมฉบับมาคัดบ้าง บางทีผู้มีความ
ศรัทธาไปพบปะหนังสือเก่าที่มีอยู่ที่ไหน ช่วยเป็นธุระแนะนำชี้แจง
ให้เจ้าของนำมายังหอพระสมุด ฯ ก็มี ที่มาแจ้งความให้กรมการ
หอพระสมุด ฯ ทราบก็มี ยิ่งพนักงานหอพระสมุด ฯ ซึ่งกรมการ
แต่งตั้งให้ไปเที่ยวสืบเสาะหาหนังสือเก่าได้หนังสือดี ๆ มากี่มาก นอก
จากนี้ยังมีผู้เอาหนังสือมาขายให้หอพระสมุด ฯ เลือกรซื้อได้เสมอไม่ขาด
ด้วยเหตุเหล่านี้หอพระสมุด ฯ จึงหาหนังสือเก่าได้มาก แลได้เร็ว
จนเกินกว่าที่คาดหมาย

ผู้ที่ได้มีคุณูปการแก่หอพระสมุด ฯ ด้วยการทำให้นั่งล้อต่าง ๆ สำหรับหอพระสมุด ฯ มีมาก แลมีทุกชั้นบันดาศักดิ์ นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้น ทั้งพระบรมวงษานุวงศ์ฝ่ายใน ฝ่ายใน ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พระสงฆ์ทั้งในกรุงแลหัวเมือง แม้ชาวต่างประเทศตลอดจนราษฎรก็มีแก่ใจให้นั่งล้อแก่หอพระสมุด ฯ หลายราย จะแลเห็นได้ในบาญชีว่า จำนวนหนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้มา เป็นหนังสือซึ่งมีผู้ให้แก่หอพระสมุด ฯ มากกว่าที่ต้องซื้อ มาก นอกจากนั้นยังควรกล่าวถึงอุปการะอย่างอื่น เช่น ในเวลาหอพระสมุด ฯ ต้องการล้อหนังสือ จะไปตามที่เจ้ากระทรวงทบวงกรม แลบุคคลผู้ใด ญ่าว่าเวลาต้องการความรู้สำหรับแต่งหนังสือ จะไปปรึกษาหารือผู้หนึ่งผู้ใด ก็ได้รับความอนุเคราะห์ทั่วไปในที่ทั้งปวง ตลอดจนถึงการบริจาคทรัพย์ช่วยหอพระสมุด ฯ เช่น พิมพ์หนังสือให้ แลแบ่งส่วนหนังสือซึ่งพิมพ์ให้เป็นภาคหอพระสมุด ฯ เพื่อจะได้จำหน่ายไต่ทุนมาเพิ่มเติม กรรณการขอถือโอกาสอันนี้ขอขอบพระคุณ แลขอบพระคุณท่านผู้ที่ได้มีอุปการะแก่หอพระสมุด ฯ ดังกล่าวมา ด้วยเชื่อว่า เมื่อท่านทั้งหลายนี้ได้ทราบประวัติการของหอพระสมุด ฯ ในหนังสือค่านานี้ แลเห็นจำนวนเรื่องแลจำนวนเล่มหนังสือเก่าซึ่งรวบรวมไว้ได้ในหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนคร คงมีความยินดี ด้วยได้เห็นผลของการที่ได้ช่วยกันตั้งหอสมุด ฯ สำหรับชาติ ว่าอาจจะมีผลก็ได้เพียงใด

หนังสือซึ่งหอพระสมุดฯ ได้มา ควรจะยกขึ้นกล่าวเป็นพิเศษ
มีอยู่หลายราย คือ

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานต้นร่างพระราชนิพนธ์เรื่องปลุกใจเสือป่า ๑ แบบสั่งสอนเสือป่าแลลูกเสือ ๑ เรื่องว่าด้วยการราชาภิเษกพระราม ๑ เรื่องย่อเกิดแห่งรามเกียรติ์ ๑ เรื่องพระนลคำหลวง ๑ โองการแข่งน้ำ ๑ รวม ๖ เรื่องนี้ ให้มีารักษาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ต้นร่างเหล่านี้ทรงด้วยพระราชหัตถเลขาแต่ต้นจนปลายตลอดทุกเรื่อง นับเป็นของสำคัญหาค่ามิได้ ทั้งในเวลานี้แลในอนาคตกาลสืบไป

๒ หนังสือซึ่งหาได้มาจากเมืองเพชรบุรี มีหนังสือเก่าเล่มเรื่องแปลก ๆ มาก ไม่เคยพบหนังสือเช่นนั้นว่ามีที่ไหนอีก มีหนังสือสร้างครั่งกรุงเก่างานข่อยสร้างไว้ที่ใบปก ตั้งแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถแลต่อมาแทบทุกรัชกาล เหตุใดหนังสือเก่าจึงยังมีอยู่ที่เมืองเพชรบุรีมาก สืบถามไต่ความตามคำผู้เฒ่าเล่าสืบต่อกันมาว่า เมื่อครั้งพม่าเข้าศึกยกเข้ามาตีกรุงเก่า พม่าเผาบ้านเมืองรายทางเข้ามา เมื่อข้าศึกจะลงเมืองเพชรบุรี พระสงฆ์ปรารภกันว่า ถ้าเมืองเพชรบุรีถูกพม่าเผา พระไตรปิฎกก็จะเป็นอันตรายนะ จึงช่วยกันเก็บขนพระไตรปิฎกไปซ่อนไว้ในถ้ำ ด้วยเหตุนี้หนังสือเก่าจึงได้รอดพ้นอันตรายมาได้ ความที่อ่านเห็นจะเป็นความจริง ด้วยเมืองเพชรบุรีมีถ้ำอยู่ใกล้ ๆ หลายแห่ง แลประเพณีที่ซ่อนหนังสือไว้ในถ้ำเช่นนี้ เป็นประเพณีที่มักทำกันแต่โบราณ ทุกวันนี้อถ้ำแห่งอื่น

เช่นถ้าที่ริมแก่งสรวัยทางไปเมืองเชียงใหม่ ก็ยังมีหนังสือโบราณ
ซึ่งเอาไปซ่อนไว้แต่ก่อน ส่วนหนังสือเรื่องแปลก ๆ ที่พบที่เมือง
เพชรบุรีนั้นก็มีหลายเรื่อง เช่นไตรภูมิพระร่วง พระราชกำหนดของ
พระเจ้ากรุงธนบุรี แลจดหมายเหตุครั้งสมณะทูตไทยไปสิงห์ทวีป
เมื่อในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น ที่หนังสือเรื่องแปลก ๆ เหล่านี้ไปตก
อยู่ที่เมืองเพชรบุรี สันนิษฐานประกอบกับความรู้ที่ได้ทราบ เข้าใจว่า
เป็นทวยพระราชาคณะผู้ใหญ่แต่ก่อนเป็นชาวเมืองเพชรบุรีมีหลายองค์
เช่นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม) เป็นต้น พระราชาคณะนั้น ๆ
มักไปสถาปนาวัดในเมืองอื่นเป็นชาตินิยม แล้วส่งของออกไปแต่งวัด
โดยลำดับมา บางทีจะเป็นเมื่อท่านเหล่านั้นถึงมรณะภาพ คิมนัยจึง
รวบรวมบริวารแลหนังสือของพระราชาคณะนั้น ๆ ส่งไปเก็บรักษาไว้
ในวัดที่อาจารย์สถาปนา การอย่างนี้มีตัวอย่างได้พบในที่อื่น ๆ เช่น
วัดยานอ่าทองในแขวงกรุงเก่า เป็นวัดพระธรรมไตรโลก ๑ (รอด)
วัดโมฬีโลกสถาปนา ทุกวันนี้หนังสือแลบริวารตลอดจนเครื่องยศ
ของพระธรรมไตรโลก ๑ (รอด) ก็ยังเก็บรักษาอยู่ที่วัดยานอ่าทอง
หลายอย่าง

๓ หนังสือได้มาแต่มณฑลนครศรีธรรมราช มีหนังสือ
พระราชกฤษฎีกาแลตำนานเขียนครั้งกรุงเก่าหลายเรื่อง หนังสือ
เหล่านี้ไปพบเก็บรักษาไว้ที่วัด (วิหาร) เขียนแขวงเมืองพัทลุงมีมาก
ว่าเก็บสืบทอดกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ยังได้ค้นท้องตราเก่า ชั้นกรุง
รัตนโกสินทร ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มาจนรัชกาลที่ ๓ ก็หลายสิบฉบับ

เป็นหนังสือรักษาไว้ ในวนผู้สำเร็จราชการแต่เดิมมา เป็นประโยชน์
ในการสอบพงษาวดารมาก

๔ หนังสือได้มาจากวังหน้า มีหนังสือเรื่องแปลก ๆ มากอีก
พวก ๓ หนังสือพวกนี้ เดิมเป็นของพระเจ้าราชวรวงษ์เธอ พระองค์
เจ้าสุทาสวรรค์ แลพระองค์เจ้าวงจันทร์ ทั้ง ๒ พระองค์นั้นทรงสะสม
หนังสือเก่า ซึ่งได้รับมรดกตกต่อกันมาในพระราชวังบวร ฯ ไว้มาก
เมื่อพระเจ้าราชวรวงษ์เธอทั้ง ๒ พระองค์ทรงทราบกระแสพระราชดำริห์
จะทรงตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร ก็ทรงศรัทธาถวายหนังสือ
บรรดามีแก่หอพระสมุดสำหรับพระนครทั้งสิ้น ยอมให้กรรมกรไป
เลือกมาตามชอบใจ จึงได้หนังสือมาจากวังหน้าหลายร้อยเล่ม แลมี
หนังสือเรื่องแปลก ๆ มาก ยกตัวอย่าง หนังสือที่ได้มาจากพระองค์
เจ้าสุทาสวรรค์ ได้ตำรารำลคร ซึ่งไม่เคยพบฉบับที่อื่น แลบทละคร
เรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย
ทรงแก้ไข แต่ยังคงพระยศเป็นกรมพระราชวังบวร ฯ กับทั้งบท
ละครเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
บทละครทั้ง ๒ เรื่องนี้ ได้ที่ทราบว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ามุขมหาราช
ได้ทรงสืบหาอยู่ช้านานก็ไม่ได้ หนังสือที่ได้จากพระองค์เจ้าวงจันทร์
นั้นมีหนังสือแปลก ๆ ในทางจดหมายเหตุหลายเรื่อง เช่นจดหมายเหตุ
ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งเป็นมูลเหตุให้พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือพระราช
วิจารณ์นี้ ยังเรื่องอื่น เช่นเพลงยาวกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิง

นาทเมื่อเสด็จไปทัฬหี เพลงยาวเรื่องนิพพานวังน่า ซึ่งพิมพ์ในหนังสือ
 พระราชนิพนธ์เหล่านี้ ก็ได้มาแต่พระองค์เจ้าวงจันทร์ทั้งนั้น พระองค์
 เจ้าวงจันทร์ได้มีรับสั่งขอความสงเคราะห์ของหอพระสมุด ฯ อย่าง ๑ ว่า
 ด้วยท่านโปรดทรงหนังสือ ถ้าหากมีหนังสือเรื่องใหม่ ๆ พิมพ์ขึ้น
 ในหอพระสมุด ฯ ขอให้จัดไปถวาย ท่านจะทรงซื้ออย่างละเล่ม
 กรมการเห็นว่า พระองค์เจ้าวงจันทร์ได้ประทานหนังสือมาก จึงตั้ง
 กำหนดไว้ในหอพระสมุด ฯ ว่า หนังสือเรื่องใดหอพระสมุด ฯ มี
 จำหน่าย ให้จัดส่งไปถวายตอบแทนแก่พระองค์เจ้าวงจันทร์อย่าง
 ละเล่ม ได้ถวายเสมอมาจนสิ้นพระชนม์ ประเพณีอย่างนี้เคยใช้ไป
 ถึงผู้อื่น ซึ่งกรมการรู้ดีกว่าจะต้องแทนคุณ เพราะเหตุที่หนังสือ
 ที่ ๆ แก่หอพระสมุด ฯ มาก ๆ ได้ช่วยชวนชวาทหาหนังสือให้แก่
 หอพระสมุด ฯ มามาก ได้ส่งหนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ จำหน่ายไป
 ให้ได้อย่างเคยถวายพระองค์เจ้าวงจันทร์ ในเวลานี้ก็มีอยู่อีกหลายแห่ง
 ๕ หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
 ซึ่งเป็นมรฎกตกอยู่แก่พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
 เมื่อพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์สิ้นพระชนม์แล้ว หนังสือนั้นก็ตกมา
 อยู่แก่พระเจ้าอินทโยธาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร กรมหมื่น
 ไชยนาท ฯ ประทานแก่หอพระสมุด ฯ หนังสือพวกนี้มีตำราแพทย์ที่
 อยู่มาก ด้วยกรมหลวงวงษา ฯ ทรงศึกษาวิชาแพทย์มาแต่ใน
 รัชกาลที่ ๒ แลได้กำกับกรมหม่อมมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓ จนใน
 รัชกาลที่ ๔ นอกจากหนังสือตำราแพทย์ มีหนังสือพงษาวดาร

แลกหมากเหตุนั้น แยก ๗ ด้วยกรรมหลวงวงษา ๗ ทรงเป็นพระ
 ธรรมในเรื่องโบราณคดี มีพระเกียรติยศอยู่เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 พระองค์ ๓

๖ หนังสือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 ซึ่งตกอยู่แก่พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าปรีดา เมื่อพระองค์เจ้าปรีดา
 สิ้นพระชนม์แล้ว หม่อมราชวงศ์หญิงล้นจิ ธิศา ผู้เป็นเจ้าภาพการ
 พระศพ ถวายหนังสือของพระองค์เจ้าปรีดามาไว้สำหรับหอพระสมุด ๗
 ในหนังสือพวกนี้มีจดหมายเหตุเกี่ยวข้องกับต่างประเทศ เมื่อในปลาย
 รัชกาลที่ ๔ แลต้นรัชกาลที่ ๕ ในเวลาเมื่อกรมขุนวรจักร ๗ ได้ทรง
 บัญชาการต่างประเทศ ก็มีตำราแพทย์แลกหมากเหตุนั้นในทาง
 พงษาวดารบ้าง ที่เป็นเรื่องสำคัญในหนังสือพวกนี้ คือ ตำราทำ
 กระเบื้องเคลือบแลหุงกระจุกลี ด้วยกรรมขุนวรจักร ๗ ได้ทรงบัญชา
 การกรรมนั้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ แลพระองค์เจ้าปรีดาได้ทรงบัญชาการ
 ต่อมา ตำราเหล่านั้นแต่ก่อนเป็นของปิดบังกันไม่ให้แพร่หลาย
 ตั้งแต่เลิกกรมช่างเคลือบช่างกระจุกเมื่อในรัชกาลที่ ๕ เข้าใจกันว่า
 ตำรานี้จะสูญ ที่ได้ตำรามาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร นับว่า
 ได้วิชาคืนมาทั้ง ๒ อย่าง

๗ หนังสือลาว ได้มาจากข้างเหนือ หนังสือรายนี้เดิม
 มีศัชนีรคน ๓ ซึ่งขึ้นไปตั้งสอนศาสนาพุทธตั้งอยู่ในมณฑลภาคพายัพ
 เพียรรวบรวมหนังสือลาว ด้วยประสงค์จะเอาไปส่งหอสมุดในอเมริกา
 พยายามรวบรวมอยู่หลายปี ได้หนังสือไว้มาก แต่ไม่ทันจะเอาออกไป

มีคตินันท์คนนั้นถึงแก่ความตาย กรรมกรได้ทราบความจึงไปว่าซื้อ
หนังสือทรวบรวมนั้นไว้ได้ทั้งหมด เป็นหนังสือหมู่ใหญ่ที่ได้จาก
พวก ๓

วิธีซื้อหนังสือ

แต่ก่อนมาผู้เสาะหาสมุดหนังสือไทยของเก่าหลายแห่งด้วยกัน
กัน จึงมีคนจำพวก ๓ ซึ่งหาประโยชน์ในการเที่ยวหาหนังสือเก่า
ขาย มีมาตั้งแต่ก่อนตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร การรับซื้อหนังสือ
เก่าแต่ก่อนมานั้น อยู่ในไทยที่ชอบสะสมหนังสือเก่ามีบ้าง แต่โดย
มากอยู่ในพวกชาวต่างประเทศที่ประสงค์จะซื้อหนังสือไทยไปเข้าหอ
สมุดในยุโรปแลอเมริกา แต่ผู้ซื้อเหล่านั้นทั้งไทยแลฝรั่ง ชอบซื้อ
แต่หนังสือที่เขียนงาม เช่นเขียนเส้นทอง ฤๅเส้นหรรดาส ฤๅเป็น
หนังสือเขียนรูปภาพพระยา ฯลฯ เช่นตำราช่างแลหนังสือไตรภูมิ เป็นต้น
ครั้นตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้น เมื่อความปรากฏว่าหอพระสมุด
หาซื้อหนังสือเก่า ก็มีพวกที่เคยหาหนังสือขาย เอาหนังสือมาขาย
หอพระสมุด ฯ ในชั้นแรกทำนองจะลองคว้า ขาขฝรังๆ ขาขฝรังๆ
หอพระสมุด ฯ จะได้อะไรมากกว่ากัน ฝ่ายข้างความประสงค์ของ
กรรมการหาซื้อหนังสือสำหรับหอพระสมุด ฯ ไม่ใช่ต้องการแต่
หนังสือเขียนงาม อย่างเช่นฝรั่งต้องการนั้นอย่างเดียว ความต้องการ
ข้อสำคัญอยากจะได้หนังสือที่เรื่องแปลก แลที่เขียนถ้อยคำที่ถูกต้อง
ยิ่งกว่าที่เขียนงาม การหาซื้อหนังสือในชั้นแรกจึงมีความลำบาก

อยู่ข้าง ด้วยผู้ขายไม่รู้ราคาของหนังสือ เข้าใจว่าถ้าเล่มไหน
ใหญ่แลเขียนกว้างๆ จะเป็นเรื่องอะไร ๆ ก็เรียกราคาแพงตั้งเล่ม
ละ ๒๐ บาท แลมักหาแต่หนังสือชนิดนี้มาขาย. ถ้าเป็นหนังสือเขียน
ด้วยเส้นดินสอ ฤๅลายมือเขียนไม่สู้งาม ถึงจะเป็นหนังสือเรื่องดี
ก็ไม่มีใครจะเอามา กรรมาการจึงต้องคิดวิธีข้อ ตั้งเป็นกำหนดใน
หอพระสมุด ฯ ว่า หนังสือเป็นชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี
หนังสือชั้นเอกนั้น เรื่องดีแลเขียนดีด้วย
หนังสือชั้นโท เรื่องแปลกแต่เขียนไม่ดี
หนังสือชั้นตรี เขียนดีแต่เรื่องกิน ฤๅเขียนไม่สู้จะดี
แต่หอพระสมุดต้องการฉบับไว้สอย

เมื่อผู้ใดเอาหนังสือมาขายก็ว่าราคาโดยกำหนดคตินั้น จึงเป็น
การแปลกกว่าที่อื่น หนังสือที่มัวเฒ่ามาขาย บางทีคิดว่าจะได้
ราคาสูง หอพระสมุดฯ ตีราคาถูก ๆ ฤๅไม่ยอมซื้อเสียทีเดียวก็มี
บางที่เป็นหนังสือเก่าแก่คร่ำคร่า ผู้ขายเรียกราคาต่ำ ๆ กรรมการ
ตีราคาแรงกว่าที่เรียกถึงสองเท่าสามเท่าก็มี อาทิเช่น ผู้ที่หา
หนังสือมาขายรู้ว่ากรรมการรู้จักเลือกหนังสือดีกว่าตัวแลให้ราคาเป็น
ธรรม ก็ไว้ใจกรรมการ จนในบัดนี้คนที่เอาหนังสือมาขายไม่มีใครตีราคา
เป็นแต่เอาหนังสือมาส่ง แล้วยอมให้กรรมการตีราคาตามเห็นสมควร
แลพากันชวนขายหาหนังสือมาขายมากขึ้น ด้วยบางทีสมุดอย่าง
ป่อน ๆ อาจจะได้ราคาถึงเล่มละ ๕ บาท ๖ บาท จึงเป็นเหตุให้

หอพระสมุด ฯ หาหนังสือได้มากขึ้นด้วยประการอื่น ๑ แลเงินที่ใช้ค่า
ซื้อหนังสือก็ไม่แพงขึ้นกว่าที่วราคาราคาต่อตามกันอย่างแต่ก่อน ด้วย
หนังสือชั้นเอกที่ควรแก่ราคาสูงย่อมมีน้อยกว่าชั้นโทแลชั้นตรี

การหาหนังสือต่างประเทศ

ตามที่กรรมการได้ปรึกษากันแต่แรกว่า หนังสือ
ต่างประเทศที่จะหาไว้สำหรับหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะหา
หนังสือจำพวกที่ต้องการใช้ ในราชการบ้านเมือง กับหนังสือต่าง
ประเทศที่เกี่ยวข้องในพงษาวดารไทย ๒ จำพวกนั้น หนังสือ
เรื่องที่ต้องการใช้ในราชการ ได้หารือไปยังต่างประเทศ ขอให้
จดบัญชีชื่อหนังสือต่าง ๆ ซึ่งต้องการจะให้หอพระสมุด ฯ มีไว้
สำหรับตรวจสอบเพื่อประโยชน์ราชการของกระทรวงนั้น ๆ ส่งมาให้
ต่างประเทศได้เอาเป็นระจกบัญชีชื่อหนังสือมาให้ทุกกระทรวง แต่
การที่จะซื้อหนังสือเหล่านั้นจัดซื้ออยู่ ด้วยเกิดสงครามในยุโรป
จึงต้องรอไว้ จนกว่าจะมีโอกาสหาซื้อได้สะดวก ถึงเมื่อมีโอกาสแล้ว
ก็จะต้องผ่อนซื้อไปเป็นคราว ๆ ด้วยเงินทุนของหอพระสมุด ฯ
ไม่พอจะซื้อได้ทุกอย่างในคราวเดียว จึงคิดว่าจะซื้อจำพวกอักษร
ภาษาต่าง ๆ ก่อน

หนังสือต่างประเทศที่เกี่ยวข้องด้วยพงษาวดารไทย ซึ่งเป็น
พระราชประสงค์ให้เสาะหาแต่เดิมนั้น หนังสือพวกนี้มี ๒ ชนิด คือ
ที่พิมพ์แล้วชนิด ๑ ที่ยังไม่ได้พิมพ์ชนิด ๑

หนังสือต่างประเทศแต่งมีเรื่องเนื่องในพงษาวดารไทยที่ได้พิมพ์แล้ว เซอเออเนสต์ เมซัน ซาเตา ที่เคยเป็นราชทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ ได้รวบรวมบัญชีพิมพ์ไว้ในหนังสือของรอยัลอาเซียติกโซไซเอตี้ไคยมาก ได้ตรวจดูเฉพาะหนังสือเก่าที่พิมพ์ก่อนคฤศตกักราช ๑๘๗๐ พ.ศ. ๒๔๑๓ ซึ่งมีชื่ออยู่ในบัญชีนั้น แลสอบกับหนังสือที่มีอยู่ในหอพระสมุด ฯ แล้ว ได้ความดังนี้

ภาษาโปรุเกต	๒๐	เรื่อง หอพระสมุด ฯ	มี	๘	เรื่อง
ภาษาวิลันดา	๑๖	,, ,,	,,	๑๓	,,
ภาษาอังกฤษ	๑๒๐	,, ,,	,,	๘๒	,,
ภาษาฝรั่งเศส	๑๓๐	,, ,,	,,	๔๓	,,
ภาษาเยอรมัน	๓๐	,, ,,	,,	๒๙	,,
ภาษาลติน	๑๒	,, ,,	,,	๗	,,
ภาษาสเปน	๕	,, ,,	,,	๔	,,

นอกจากหนังสือต้องนับหนังสือที่แต่งด้วย แต่จะมิกร่องยังไม่ทราบ ที่ทราบได้หาชื่อมาแล้วมี ๘ เรื่อง หนังสือที่แต่งเรื่องเมืองไทยภายหลังคฤศตกัศก ๑๘๗๐ มายังมีอีกมาก แต่เป็นหนังสือหาว่าย มีในหอพระสมุด ฯ แล้วเกือบจะหมดทุกเรื่อง

จำพวกหนังสือต่างประเทศแต่ง อันเนื่องด้วยพงษาวดารไทยที่ยังไม่ได้พิมพ์นั้น สืบได้ความว่ามีอยู่ในหอสมุดของรัฐบาลหลายประเทศ คือ (๑) อังกฤษ (๒) วิลันดา (๓) ฝรั่งเศส (๔) เตนมาร์ก (๕) โปรุเกต (๖) สเปน (๗) หอสมุดของ

สังคยาปาที่กรุงโรม กรรมการได้ขอให้กระทรวงการต่างประเทศ
ขออนุญาตคึกหนังสือที่ประเทศอังกฤษแลประเทศสวีเดนคาก่อน รัฐบาล
ทั้ง ๒ ประเทศนั้นก็มิได้ใจยอมอนุญาตให้คึก หอพระสมุดฯ ได้
จดหมายเหตุมาจากประเทศอังกฤษ ๒ เรื่อง คือ

๑ จดหมายเหตุอังกฤษเข้ามาค้าขายในครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่
คฤศตศก ๑๖๐๗ พ.ศ. ๒๑๕๐ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถน
คฤศตศก ๑๖๘๘ พ.ศ. ๒๒๓๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเรื่อง ๑
แลได้พิมพ์แล้ว ๓ เล่ม กำลังพิมพ์อยู่เล่ม ๑ รวมเป็นหนังสือ ๑๒๒๐ หน้า

๒ ใบบอกครอเพอภทตอังกฤษ เข้ามาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๔ ในรัชกาลที่ ๒ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๒๘๖ หน้า
เรื่อง ๑

๓ ใบบอกเบอนัทตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ในรัชกาล
ที่ ๓ ได้พิมพ์แล้วเป็นหนังสือ ๓๔๘๕ หน้า เรื่อง ๑

๔ ใบบอกเซอเยมสปรทตอังกฤษ เข้ามาเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๑
พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ ๕๕๐ หน้า เรื่อง ๑

๕ ใบบอกเรื่องเมืองไทรบุรี ครัรัชกาลที่ ๓ เป็นหนังสือ
๔๗๐ หน้า เรื่อง ๑

๖ ใบบอกเซอเยอนเบาริงทตอังกฤษ แลเซอแฮร์ปากซุ่ปท
อังกฤษเข้ามาทำสัญญา เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๗ พ.ศ. ๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔
เป็นหนังสือ ๑๑๐๐ หน้า เรื่อง ๑

๗ ใบบอกเรื่องทูตไทยไปประเทศอังกฤษ เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๗
พ.ศ. ๒๔๐๐ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นหนังสือ ๘๐๐ หน้า เรื่อง ๑

หนังสือที่ได้มาจากประเทศวิลันดา

๑ หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คฤศตศก ๑๖๒๔ พ.ศ. ๒๑๖๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มาจนคฤศตศก ๑๖๔๑ พ.ศ. ๒๑๘๔ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง คัดจากหอหนังสือเมืองเบเตเวีย เกาะชวา ได้มาเป็นภาษาวิลันดา กรรมการได้จ้างแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้ว เป็นหนังสือ ๒ หน้า เรื่อง ๑

๒ หนังสือจดหมายเหตุวิลันดาเข้ามาค้าขายครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่คฤศตศก ๑๖๐๘ พ.ศ. ๒๑๕๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ คัดจากหอหนังสือกรุงเซก เวียงนรวิบูลวิลันดาช่วยแปลเป็นภาษาไทยเป็นภาษาอังกฤษมาเสร็จ แต่ได้มายังไม่จบ

หนังสือที่ได้มาจากประเทศเดนมาร์ก

๑ ลำเนาท้องตราอนุญาตให้ชาวเดนมาร์กเข้ามาค้าขายเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กงสุลเยเนราล แอนเทอส์น จ้างลงมาให้ ๒ ฉบับ

หนังสือได้จากฝรั่งเศส

๑ พงษาการฉวนฉวยหลวง รัฐบาลฝรั่งเศสให้มา เรื่อง ๑

๒ รูปพระนครวัดเมื่อบริบูรณ์ตามความสันนิฐานของช่าง รัฐบาลฝรั่งเศสให้ ฉบับ ๑

๓ รายงานนายทหารเรือฝรั่งเศสครั้งกรุงเก่า บอกเรื่องจับวิชัยนทร์ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดชได้ ในเมืองฝรั่งเศส เมื่อเสด็จคราวหลัง ฉบับ ๑

๔ หนังสือสัญญาไทยทำกับฝรั่งเศส เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระยาประสิทธิ์ศิลปการ (สอาด สิงห์เสนี) ได้สำเนาจากเมืองฝรั่งเศส แต่ครั้งไปรับราชการเป็นราชทูต ฅบปี ๓

๕ จดหมายเหตุเรื่องโกษาปานเป็นทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เคอวิล์ แต่งพิมพ์เมื่อ คฤศตศก ๑๖๘๖ พ.ศ. ๒๒๒๙ หนังสือเรื่องนี้ได้ทราบอยู่นานแล้วว่ามี ใ้ให้หาซื้อทั้งในประเทศอังกฤษฝรั่งเศสแลเยอรมันยังมิได้ นายคายอิลอุปทูตออสเตรเลียในกรุงเทพ ฯ มีใ้แกใ้ให้หนังสือนี้แกหออพระสมุท ฯ ชุดหนึ่ง ๓ เล่ม ยังขาดเล่ม ๔ เรื่อง ๑

หนังสือได้มาจากเมืองลังกา

๑ หนังสือสยามปดัมปทวัตร ทำนนานเรื่องขอพระสงฆ์สยามไปให้อุปสมบทในลังกาทวีป พระยาอรรถการประสิทธิ์ (คุณทิลก) มีใ้แกใ้ให้แปลจากภาษาสิงหฬเป็นภาษาอังกฤษ ให้แกหออพระสมุท ฯ เรื่อง ๑

๒ จดหมายเหตุระยะทางทูตลังกาเข้ามาขอพระสงฆ์ ใ้ได้คำแปลภาษาอังกฤษมาจากลังกา เรื่อง ๑

บันทึกของสมเด็จพระสังฆราช (มี) เรื่องสมณะทูตไปลังกา แต่งในรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร ต้นฉบับหนังสือนี้ตกไปอยู่กรุงปารีส อาจารย์เลยู ซึ่งเคยเป็นกงสุลฝรั่งเศสอยู่กรุงเทพ ฯ แต่ก่อน มีใ้แกใ้ช่วยจัดการให้ ใ้ได้คัดสำเนา มา เรื่อง ๑

หนังสือไต่มาจากเมืองพม่า เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า
 ฤๅที่เรียกอีกอย่าง ๑ ว่า คำให้การชนหลวงท้าวค นายโทเชียนโก
 บรรณารักษ์หอสมุดรัฐบาลอังกฤษที่เมืองพม่า มีแก้ใจช่วยเป็นพระ
 คัตล้าเนลบีหลวงของพม่าส่งมา ได้แปลออกเป็นภาษาไทยแล้ว
 เรื่อง ๑

หนังสือไต่มาจากเมืองสิงคโปร์ เรื่องพงษาวดารเมืองไทรบุรี
 แต่โบราณ เรียกว่า เรื่องพระองค์มหาราช ได้ฉบบแปลเป็นภาษา
 อังกฤษมาจากเมืองสิงคโปร์ เรื่อง ๓

ยังหนังสือต่างประเทศซึ่งเกี่ยวแก่พงษาวดารไทยบางเรื่อง ที่
 กรรมการได้ให้แปลจากภาษาอื่นออกเป็นภาษาอังกฤษ คือ

๑ พงษาวดารกรุงเก่า เตะแบ่งแต่ง ได้แปลจากภาษา
 ฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ เรื่อง ๑

๒ จดหมายเหตุครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วัน
 วลิตแต่งเป็นภาษาวิสันตา ได้ให้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เรื่อง ๑

หนังสือต่างประเทศที่เรื่องเนื่องด้วยพงษาวดารไทยตามที่
 กล่าวมานี้ กรรมการได้ให้พิมพ์แล้วหลายเรื่อง ดังจะปรากฏใน
 บัญชี่หนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ ให้พิมพ์ต่อไปข้างหน้า

การเสาะหาจดหมายเหตุโบราณในเมืองต่างประเทศ เพื่อ
 ประโยชน์แก่การตรวจสอบเรื่องพงษาวดารไทยที่กล่าวมาในตอนนี้
 นับว่าสมประสงค์ทุกอย่าง แลยังมีทางที่จะสืบหาได้ต่อไปในภายหน้า
 อีกมาก ประโยชน์อันนี้เกิดขึ้นด้วยพระราชดำริห์ในพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัว แต่ยังมีเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ประกอบกับความมอญเคราะห์ของกระทรวงการต่างประเทศ แล้วรัฐบาล
อังกฤษ รัฐบาลฝรั่งเศส รัฐบาลวิลันดา กับทั้งบุคคลอื่น ๆ ซึ่งมี
แก่ใจช่วยเหลือหนุน กววมการขอขอบพระเดชพระคุณแลขอขอบพระคุณใน
เรื่องนี้

มีหนังสือต่างประเทศนอกจากที่กล่าวมาแล้วอีก ๒ จำพวก
ซึ่งขอพระสมุด ๆ ได้มา คือ

๑ หนังสือเงิน ด้วยมีกิจที่ต้องสอบสวนจดหมายเทศเงินอยู่บ้าง
แลมีผู้รับหนังสือเงินในหอพระสมุด ๆ แล้ว จึงได้หาซื้อหนังสือเงิน
ซึ่งมีกิจเกี่ยวข้องต้องสอบสวนมาไว้อีกอย่าง ๑ แต่ยังมีไม่สู้มากนัก

๒ หนังสือแลกเปลี่ยนกับนานาประเทศ ด้วยมีหอสมุดแล
สมาคมต่างประเทศทั้งในยุโรป อเมริกา แลเอเชีย ที่พิมพ์หนังสือ
แสดงวิชาแลกิจการของหอสมุดแลสมาคมนั้น ๆ จำหน่าย หอสมุด
แลสมาคมเหล่านั้น มีประเพณีให้หนังสือซึ่งพิมพ์ขึ้นแลแลกเปลี่ยน
กันเองไม่ต้องซื้อ ฝ่ายหอพระสมุดทวชิรญาณก็มีหนังสือซึ่งพิมพ์ออก
จำหน่าย คือหนังสือซึ่งขอพระสมุด ๆ พิมพ์เองบ้าง หนังสือซึ่ง
ผู้อื่นรับพิมพ์แล้วแบ่งส่วนให้เป็นภาคของหอพระสมุด ๆ บ้าง ในสมัยนี้
การเล่าเรียนภาษาต่าง ๆ ในนานาประเทศเจริญแพร่หลาย ความ
ต้องการหนังสือไทยเกิดขึ้น จึงมีหอสมุดแลสมาคมต่างประเทศ
หลายแห่ง ยินดีรับหอพระสมุดทวชิรญาณเข้าเป็นสมาชิก แลก
เปลี่ยนหนังสือกัน เวลานั้นหอพระสมุด ๆ ได้แลกเปลี่ยนหนังสืออยู่กับ
หอสมุดแลสมาคมในนานาประเทศ ๒๔ แห่ง คือ

อังกฤษ	๑	สถาน รอยัล แอนโรว์โพลีเทคนิคัล	เมืองลอนดอน
	๒	หอสมุดกระทรวงอินเดีย	เมืองลอนดอน
	๓	สโมสรวอยัล อาเซียมติก	เมืองลอนดอน
	๔	หอสมุด บอเคเลียน มหาวิทยาลัย	ออกสฟอร์ด
ฝรั่งเศส	๕	สโมสรวอาเซียมติก	เมืองปารีส
	๖	หอสมุด มิวเซียมซีเมนต์	เมืองปารีส
	๗	โรงเรียนพิเศษสำหรับภาษาตะวันออก	เมืองปารีส
	๘	สมาคมโบราณคดี อินเดียตะวันออก	เมืองปารีส
เยอรมนี	๙	มิวเซียมเฮโนโลจี	เมืองเบอร์ลิน
	๑๐	โรงเรียนภาษาตะวันออก	เมืองเบอร์ลิน
	๑๑	เสมินารี ภาษาตะวันออก	เมืองฮัลเล
ออสเตรีย ฮอลแลนด์ อิตาลี	๑๒	สโมสรวัลโตรโปส	เมืองเวียนนา
	๑๓	สถาน รอยัล อินสติตยูต	เมืองเฮก
	๑๔	โรงเรียนออเรียนตัล ในมหาวิทยาลัย	เมืองโรม
อเมริกา	๑๕	สโมสรวอเมริกัน ออเรียนตัล	เมืองนิวยอร์ก
	๑๖	สถาน สมิทโซเนียน	เมืองวอชิงตัน
	๑๗	หอสมุด สถิติพยากรณ์	เมืองมอนเตวิโด
อินเดีย	๑๘	สาขาสโมสรวอยัล อาเซียมติก	ภาคเบงกอล
		เมืองกัลกัตตา	

- ๑๙ กรมโยธาธรคต เมืองลิมลา
- ๒๐ อาศรม ปานิณี ภวนเศวรี เมืองอาละหะยัต
- ๒๑ สาขาโสธร รอยัล อาเชยติค ภาคบอมเบ
เมืองบอมเบ
- ลังกา ๒๒ สาขาโสธร รอยัล อาเชยติค ภาคลังกา
เมืองโกลัมโบ
- สเตรตเสด
- เทลเมนต์ ๒๓ สาขาโสธร รอยัล อาเชยติค เมืองสิงคโปร์
- อินโดจีน
- ฝรั่งเศส ๒๔ สโมสรเรือนการอินโดจีน เมืองไซ่ง่อน
- ๒๕ สมาคม อิกสเตรมอเวียนต์ เมืองชานอญ
- ชวา ๒๖ สโมสร ขะเตเวียน เมืองขะเตเวีย
- เกาะฟิลิปปิน ๒๗ กรมทรรว อะเฮโอโลซี เมืองมะนิลา
- เมืองจีน ๒๘ สาขาโสธร รอยัล อาเชยติค เมืองเซี่ยงไฮ้
- ญี่ปุ่น ๒๙ สโมสร เยอรมัน สำหรับความรู้ทางควันออก
เมืองโตเกียว

หอพระสมุทวชิรญาณได้เข้าไปในสมาคมนานาชาติด้วยเหตุ
ดังกล่าวนั้น ถ้าหากว่าไม่ติดการสงครามในยุโรป เห็นจะได้
แลกเปลี่ยนหนังสือกับต่างประเทศกว้างขวางกว่านี้

การหาตู้หนังสือ

กรรมการได้ตกลงกันมาแต่แรกว่า ตู้สำหรับใส่หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร จะใช้ตู้ไทย คือตู้ลายทองรดน้ำของเก่า ตามกระแสพระราชดำริห์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ลงมือหาตู้ชนิดนั้นมาแต่แรกตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร แต่การเร่งรัดกว่าที่คาดไว้ ด้วยหอพระสมุดฯ ได้หนังสือเพิ่มเติมมา รวดเร็ว จำต้องหาตู้ให้ได้ทันกัน ตู้ชนิดที่ต้องการเป็นของมีอยู่ตามวัด ต้องให้ราชบัณฑิตไปเที่ยวสืบสวนแลชี้แจงขอต่อพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของตู้ แต่เป็นข้อควรยินดีที่พระเจ้าพระสงฆ์โศกมาก ทั้งที่ในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง พวกนั้นเห็นชอบในกระแสพระราชดำริห์ที่จะรักษาตู้ของเก่าไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร มิให้เป๋อันตรายไปเสีย ด้วยตู้ของเก่าที่คิดใส่หนังสืออยู่นั้นมีน้อย ที่อยู่เปล่า ๆ ไม่มีหนังสือ ฉะนั้นตู้เดิมเป็นอันตรายหายสูญไปเสียแล้วนั้นมีมาก ใช้แต่เท่านั้น ยังมีกษัตริย์ซึ่งจะรักษาตู้ตัวเอง ด้วยหอไตรของเก่าชำรุดชุกโชยต้องเอาไปฝากไว้ตามกุฎก็มิข้างบางที่กุฎชุกโชยไม่มีที่เอาไว้ ต้องเอาไปไว้ตามศาลาก็มิข้าง การที่หอพระสมุดฯ หาตู้ไทยมาใส่หนังสือรักษาตู้ไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร นับว่าเหมาะแก่ความจำเป็นของการรักษาตู้ขึ้น พระเจ้าพระสงฆ์จึงยอมยินดีถวายตู้กันโดยมาก ได้ตู้หนังสือที่มีมาเวลานี้มีตู้ไทยของเก่าอยู่ในหอพระสมุด ฯ รวมทั้งสิ้น ๑๕๐ ใบ

เมื่อรวบรวมตู้ไทยของเก่ามาตั้งในหอพระสมุดฯ แล้ว มาปรากฏประโยชน์ขึ้นอีกอย่าง ๑ ซึ่งเกิดขึ้นจากการรวมตู้ไทยมาไว้ในหอพระสมุดฯ ด้วยบรรดาตู้ทองลายรดน้ำ มักเป็นของเขียนลวดลายต่าง ๆ อย่างประณีต ตู้ที่ได้มา มีตู้สร้างตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าตลอดมาจนสร้างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อรวบรวมมาตั้งไว้ในหอพระสมุดฯ แห่งเดียวกัน ก็ปรากฏความคึกแล่นมีอย่างเขียนไทยแต่โบราณเป็นลำดับมาทุกอายุวิชาช่าง จึงเกิดเป็นประโยชน์ในการรักษาแบบอย่างลวดลายแล่นมีอย่างไทยไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวิชาช่างได้อีกอย่าง ๑ ซ้อนมีพยาน ด้วยตั้งแต่รวมตู้ไทยมาจัดไว้ในหอพระสมุดฯ มีทั้งช่างไทยแลช่างชาวต่างประเทศพากันมาขอตรวจแลจำลองลายตู้หนึ่งสื่อในหอพระสมุดฯ ไม่ช้าก็ถึงเอาตัวอย่างลายส่งไปพิมพ์ในยุโรปก็มี

อนึ่งตู้ไทยของโบราณมักปิดทองแลเขียนลายแต่ ๓ ด้าน ด้านหลังเป็นแต่ลงรักฉาบสี การที่จะใช้ ใส่นั่งสื่อในหอพระสมุดฯ ได้คิดแก้ติดบานกระຈกเปิดข้างด้านหลังให้แลเห็นสมุดในตู้นี้ได้ แลไม่ต้องจับทางข้างบานตู้ให้ลายหมอง ดูก็เหมาะดี ค่อยไปคงยังจะต้องหาตู้เพิ่มเติมอีก แต่เห็นว่ายังจะพอหาได้ ด้วยเมื่อคนทั้งหลายแลเห็นการที่รักษา แลเห็นประโยชน์ที่จะถวายเป็นหอพระสมุดฯ คงจะพากันมีใจถวายเป็นอีก

จัดหนังสือในหอพระสมุด ฯ

การเก็บหนังสือในหอพระสมุด ฯ สำหรับพระนคร ตั้งแต่แรก
มาจัดเป็นแผนกใหญ่ ๓ แผนก อนุโลมตามประกาศตั้งหอพระสมุด ฯ
คือ แผนกหนังสือไทยแผนก ๑ แผนกหนังสือต่างประเทศแผนก ๑
แผนกหนังสือพระศาสนาแผนก ๑ แต่เมื่อได้หนังสือเข้ามาเข้า
จำต้องแก้ไขวิธีกำหนดแผนกไปบ้าง ด้วยหนังสือแผนกพระศาสนา
ถ้าจะกำหนดตามเรื่องกว้างนัก หนังสือไทยที่มีมาแต่โบราณ
เป็นเรื่องในฝ่ายพระศาสนาแทบทั้งนั้น แม้แต่โคลงฉันท์กาพย์กลอน
ต่าง ๆ ก็เป็นเรื่องชาดกโดยมาก ถ้าจะเอาเรื่องเป็นกำหนด
หนังสือในหอพระสมุด ฯ แผนกพระศาสนาจะมากเกินไปส่วนหนังสืออื่น
มาก จึงได้แก้ไขเอาทางภาษาเป็นกำหนด คือ บรรดาหนังสือ
ภาษามคธจัดไว้ในแผนกพระศาสนา จำนวนหนังสือแผนกนี้ก็ยังมีมาก
กว่าครึ่งหอ หนังสือภาษาไทยแม้เป็นเทศนาก็จัดไว้ในแผนกหนังสือ
ไทย ส่วนหนังสือต่างประเทศนั้น หนังสือทั้งปวงนอกจากภาษาไทย
แลภาษามคธ กำหนดไว้ในแผนกต่างประเทศทั้งนั้น วิธีกำหนด
อย่างนี้ก็แลเห็นอยู่ว่ายังไม่ดีทีเดียว แต่เป็นประโยชน์ในชั้นแรก
ตั้งหอพระสมุด ฯ ด้วยหนังสือทั้ง ๓ แผนกมากนักย่อยพอใกล้ ๆ กัน
สะดวกแก่การจัดเก็บแลทำบัญชี ไว้ต่อไปวันน่าจึงจะคิดจัดแผนก
ให้ดีกว่านี้

หนังสือแผนกหนึ่ง ๆ ได้จัดแบ่งเป็นหมวดอีกชั้น ๑ หนังสือ
แผนกพระศาสนา การจัดแบ่งหมวดมีเครื่องบังคับหลายอย่าง ซึ่งจำ

ต้องพิจารณาเห็นว่าในทางเรื่องหนังสือฤๅในลักษณะหนังสือ เป็น
 กันว่า ในพวกหนังสือพระไตรปิฎกฉบับหลวง เป็นหนังสือมีตำนาน
 เฉลิมพระเกียรติยศประจำรัชกาลเกือบจะทุก ๆ ฉบับ จำต้องจัด
 รักษารวบรวมไว้ด้วยกันเป็นฉบับ ๆ เอาตำนานของหนังสือนั้นเป็น
 หลัก นอกจากหนังสือมีตำนาน จึงแยกเป็นส่วนตามชนิดเรื่อง
 เป็น ๕ หมวด คือ เป็นพระวินัยหมวด ๑ พระสูตรหมวด ๑
 พระปรมาภิไธยหมวด ๑ สัททวิเสสหมวด ๑ ตำนานหมวด ๑
 หนังสือไทยจัดแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ หมวดโบราณ
 คคหมวด ๑ หมวดวรรณคดีหมวด ๑ หมวดตำราหมวด ๑

หมวดโบราณคดียังแบ่งเป็นหมู่ดังนี้ คือ

๑. พงษาวดาร
๒. ตำนาน
๓. ประวัติ
๔. เหตุหมายเหตุ

หมวดวรรณคดีแบ่งเป็นหมู่ดังนี้ คือ

๑. กลอนเทศน์
๒. บทละคร
๓. กลอนอ่าน
๔. กลอนสวด
๕. กลอนร้อง
๖. ฉันท์
๗. โคลง ลิลิต

หมวดตำราแบ่งเป็นหมุดังนี้ คือ

๑. ภูมิศาสตร์
๒. ยุทธศาสตร์
๓. สัตวศาสตร์
๔. เวชศาสตร์
๕. อาถรรพศาสตร์
๖. ศิลปศาสตร์
๗. นาฏศาสตร์
๘. ชาติศาสตร์
๙. ตำราพระราชพิธี
๑๐. ตำรายืดเตล็ด
๑๑. โหราศาสตร์
๑๒. คารวศาสตร์
๑๓. เลขวิธี
๑๔. ธรรมศาสตร์
๑๕. อักษรศาสตร์

แผนกหนังสือต่างประเทศยังไม่ได้จัดลงระเบียบ ด้วยในหอพระสมุดฯ ที่ไม่พอเก็บหนังสือ กรรมการกำลังชวนชาวรวบรวมหนังสือในพื้นเมืองกับหนังสือต่างประเทศแต่บางอย่าง หนังสือต่างประเทศที่มีอยู่แต่ก่อน โดยมากต้องพิทักษ์รักษาไว้นั่นเอง เขาจะมาจัดเรียงเรียงยังไม่ได้ เมื่อชนสมุคย้ายมาหอพระสมุดฯ ใหม่แล้ว จึงได้จัดหนังสือต่างประเทศเป็น ๒ หมวด คือ หนังสือภาษาตะวันตก (ภาษาฝรั่ง) หมวด ๑ หนังสือภาษาตะวันออก (ภาษาจีน ญี่ปุ่น มลายู สิงหฬ แลพม่า รามัญ เป็นต้น) หมวด ๒

หนังสือในหอพระสมุดฯ ในเวลานี้ได้จัดเก็บแยกกันเป็นแผนก เป็นหมวดแลหมู่ดังกล่าวมานี้ หยิบคั่นแลตรวจได้ง่ายกว่าแต่ก่อน แต่ต่อไปบางทีจะต้องแก้ไขวิธีกำหนดแผนกหมวดหมู่บ้าง

การทำบัญชีหนังสือ

บรรดาการที่ทำมาในหอพระสมุดสำหรับพระนคร การทำ บัญชีหนังสือนี้ว่าเป็นการลำบากยากยิ่งกว่าการอื่น ๆ ลำบากตั้งคั่น แต่บัญชีหนังสือที่รวมมาจากหอสมุดเดิม ทั้งหอพระมณเฑียร ธรรม หอวชิรญาณ แลหอพุทธศาสนสังฆะ ไม่มีแห่งใดซึ่ง บัญชีถูกต้องแน่นอน บัญชีที่มักเป็นบัญชีเดินท่ง ดูบัญชีแล้ว จะไปหยิบหนังสือก็ไม่ถูก จึงต้องตั้งคั่นด้วยจัดหนังสือบรรดาที่รวม มา แยกไว้เป็นแผนกเป็นหมวดแลเป็นหมู่ดังกล่าวมา ไม่ให้หนังสือ ปะปนกันก่อน แล้วจึงตรวจทำบัญชีไปที่ละหมู่ ๆ แต่หนังสือที่ได้ มาใหม่ ก็ได้มามากมายรวดเร็ว นับว่าเพราะความเจริญของหอพระ สมุด ฯ นั้นก็จริง แต่ก็ก็เป็นความยากยิ่งขึ้นด้วยทำบัญชีไม่ใคร่ จะทัน เพราะวิธีทำบัญชีหนังสือในหอพระสมุด ฯ ที่จะทำ ให้ดี แม้เพียงจะให้รู้ว่ามื่ออะไรบ้าง เมื่อต้องการเรื่องอะไร ให้หยิบได้ง่าย แลเมื่ออ่านแล้วให้อาเข้าเก็บถูกที่ เท่านั้นก็ยาก กว่าที่คาดหมาย ด้วยหนังสือมีมาก การทำบัญชีแต่เดิมเชื่อ ตามข้อเรื่องที่จะบอกไว้หลังสมุด ทำบัญชีหนังสือด้วยเอาข้อเรื่องเป็น หลัก เมื่อทำมาได้มากแล้วจึงรู้สึกว่าการทำอย่างนั้นใช้ไม่ได้ บัญชี ที่ทำเสียไปหมดคราวหนึ่ง ด้วยข้อเรื่องที่เอาจดไว้หลังสมุดไม่ใคร่

ตรงกับตัวเรื่องข้างใน หนังสือเรื่องเดียวกัน ต่างฉบับก็ชื่อต่างกัน
ไว้ข้างหลังสมุดก็ชกชม ยกตัวอย่าง เช่นหนังสือคำให้การชาว
กรุงเก่า ฉบับพิมพ์เรียกว่า คำให้การชนหลวงหาวิท ฉบับห้อง
อาลักษณ์เรียกว่า พระราชพงษาวดารแปลจากภาษารามัญ ฉบับ
กรมหลวงวงษา ฯ เรียกว่า พระราชพงษาวดาร แต่ที่จริงความ
ข้างในเป็นหนังสือเรื่องเดียว ยังมีอีกอย่าง ๑ หนังสือเรียกชื่ออย่าง
เดียวกัน แต่ที่จริงเป็นเรื่องต่างกัน ยกตัวอย่าง เช่นหนังสือ
ไทรภูมิ ถ้าขยายตามชื่อก็มีแค่ ๒ เรื่อง เรียกว่า ไทรภูมิ
โลกวิธานเรื่อง ๑ ไทรโลกวิธานเรื่อง ๑ แต่ครั้งเมื่อตรวจสอบ
ดูข้อความหนังสือไทรภูมิทุกฉบับบรรดามีในหอพระสมุด ฯ จึงปรากฏ
ว่ามีต่างกันถึง ๗ เรื่อง คือ ไทรภูมิพระร่วง แต่งครั้งสมเด็จพระ
พระร่วงลิไทยครองพระนครสุโขทัยเรื่อง ๑ ไทรโลกวิธาน แต่ง
แก้ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อปลายเบญจศก พ.ศ. ๒๓๒๖
เรื่อง ๑ ไทรภูมิโลกวิธาน แต่งย่อความในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ
ปลายเบญจศก พ.ศ. ๒๓๒๖ เรื่อง ๑ ไทรภูมิโลกวิธาน แต่งใน
รัชกาลที่ ๑ เมื่อปลายจุลศักราช พ.ศ. ๒๓๔๕ เรื่อง ๑ ไทรภูมิโลกวิธาน
ชำระในรัชกาลที่ ๓ เรื่อง ๑ ไทรภูมิโลกวิธานความขล่ายศึกที่ได้
มาจากวัดท่าในคลองบางหลวงเรื่อง ๑ ไทรภูมิโลกวิธานความเก่า
ได้มาจากเมืองเพชรบุรีเรื่อง ๑ หนังสือเรื่องอื่นที่เรื่องเดียวเรียกชื่อ
ต่าง ๆ กัน เช่นเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า แลที่ชื่อเดียวแต่
ต่างความกันเป็นหลายเรื่องอย่างไทรภูมินั้นยังมีอีกมาก

เมื่อความปรากฏดังนี้ จึงแสดงให้เห็นว่า การทำบายศรีหนังสือ
 ในหอพระสมุดฯ จำต้องอ่านตรวจดูก่อนทุกเล่ม และผู้ทำบายศรี
 ต้องเป็นพหูสูตร พอสามารถที่จะสังเกตว่า ความเหมือนกันอย่างไร
 แลความต่างกันอย่างใด จึงจะทำบายศรีได้ถูกต้อง ผู้ที่มีความสามารถ
 เช่นนั้นในพนักงานหอพระสมุดฯ ก็มีน้อยตัว ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้
 การทำบายศรีหนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทำมาถึง ๓๑ ปี
 ยังไม่แล้ว แลสัญญาไม่ได้ว่าเมื่อไรจะแล้ว แต่การที่เป็นเช่นนี้ เมื่อ
 มาได้ทราบวิธีของหอสมุดต่างประเทศก็หมกความอัศจรรย์ใจ ด้วย
 เป็นความยากของเขาย่างเดียวกัน ได้ทราบว่า ในหอสมุดของ
 กระทรวงอินเดียอังกฤษ รัฐบาลให้หาผู้รู้ประจำทำบายศรีหนังสือ
 เก่า ทำมาหลายสิบปียังไม่แล้วจนทุกวันนี้ เพราะการทำบายศรี
 หนังสือเขียนผิดกับหนังสือพิมพ์มาก การทำบายศรีในหอพระสมุด
 สำหรับพระนครในตอนนี้ กำลังทำบายศรีหนังสือเขียนจึงเป็นการทำยาก
 ต้องพยายามหัดคนขึ้นในหอพระสมุดฯ สำหรับการทำบายศรี ฟังจะ
 เข้ารูปใดเมื่อใน พ.ศ. ๒๔๕๕ นี้ ได้พิมพ์บายศรีเรื่องหนังสือแผนกพระ
 ศาสนาเฉลิมพระเกียรติยศพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมต
 อมรพันธุ์ นายการรวมการหอพระสมุดฯ เมื่อพระราชทานเพลิงพระศพ
 เมื่อต้นขพอรุเรื่องแล้วส่วน ๑ ส่วนหนังสือไทยหวังใจว่า คงจะได้
 พิมพ์บายศรีพิศดารให้ปรากฏในไม่ช้านัก

แบบขานัญชี่หนึ่งสื่อในหอพระสมุดฯ ก็ต้องแก้ไขมาหลายอย่าง แต่เดิมใช้จดลงสมุด ที่หลังใช้ไม่ได้ ด้วยสมุดเป็นของเย็บตายตัว เมื่อจดขานัญชี่เต็มหน้ากระดาษแล้ว ได้หนึ่งสื่อซึ่งเรื่องเป็นหมวดหมู่เดียวกันมาใหม่ ไม่มีที่จะเขียนต่อ ต้องตกเติม บางที่ถึงเพลากระดาษ บางที่หนึ่งสื่อซึ่งลงขานัญชี่แล้ว จะเปลี่ยนลำดับก็เปลี่ยนหมวดหมู่ ก็ต้องขีดฆ่าเสียขานัญชี่ จึงได้เปลี่ยนทำขานัญชี่ด้วยวิธีเขียนลงแผ่นกระดาษแข็งเรื่องละแผ่น ซึ่งสลับเปลี่ยนแก้ไขขานัญชี่ได้ง่าย แลเป็นวิธีที่ใช้กันอยู่ตามหอสมุดต่างประเทศโดยมากในเวลานี้ การทำขานัญชี่จักพนักงานทำเป็น ๒ พวก คือ มีพนักงานกลางพนักงาน ๑ บรรดาหนึ่งสื่อที่ไ้มาใหม่ส่งพนักงานกลางก่อน พนักงานกลางลงขานัญชี่เกินท่งเสียชั้น ๑ แล้วตรวจว่า หนึ่งสื่อเรื่องนั้นควรอยู่ในแผนกแลหมวดหมู่ไหน ถ้าส่งไปเสียหน้าชั้นหรือกรรมการ แล้วส่งหนึ่งสื่อนั้นไปยังพนักงานประจำแผนก พนักงานประจำแผนกอ่านตรวจแล้ว จึงลงขานัญชี่กระดาษแข็งจัดหนึ่งสื่อเข้าที่วิธีทำอย่างนี้เชื่อได้ว่า หนึ่งสื่อที่ไ้มาใหม่คงจะเข้าขานัญชี่ได้เรียบร้อยไม่ยุ่งเหยิง การที่จะสะสมมีแต่หนึ่งสื่อที่ไ้มาก่อน

ไ้กล่าวมาแล้วว่า ขานัญชี่หนึ่งสื่อที่มีในหอพระสมุดสำหรับพระนครในเวลานี้ ยังทำขานัญชี่เลียบคไม่แล้ว จะให้ทรายเรื่องแลฉบับหนึ่งสื่อซึ่งมีอยู่ให้ชัดเจนยังไม่ได้ แต่จะไม่ลงขานัญชี่ในตำนานนทเศียว ก็เห็นว่าจะขาดข้อสำคัญของรายงาน กรรมการ

จึงได้ขอแรงเจ้าพนักงานในหอพระสมุด ฯ ให้ช่วยกันระดมทำบัญชี
 สืบเลขพอทราบจำนวนหนังสือที่มีในหอพระสมุดสำหรับพระนคร
 พิมพ์ไว้ต่อไปนี้

หนังสือพระศาสนา

ภาษามคธ

หนังสือเดิม ๒๘๑๘ คัมภีร์ กับหนังสือปลีก ๑๓๑๕ ผูก
 ถวายใหม่ ๕๐๒ คัมภีร์ กับหนังสือปลีก ๑๔๒๘ ผูก
 หอช่อ ๗ คัมภีร์

รวมพระไตรปิฎกคัมภีร์ลานที่มีอยู่

พระวินัย	๔๓๖ คัมภีร์
พระสุต	๑๓๗๓ คัมภีร์
พระอภิธรรม	๖๖๐ คัมภีร์
สังคหะ	๓๐๘ คัมภีร์
คัมภีร์	๘๖ คัมภีร์
อักษรลหัพ	๑๘๕ คัมภีร์
อักษรวามัญ	๖๖ คัมภีร์
อักษรลาว	๑๐๐ คัมภีร์ ๓ ผูก

๓๐๐

รวมเป็นหนังสือ ๖๖๔๐ คัมภีร์ กับหนังสือปลีก ๒๗๔๖ ผูก
ประมาณปานกลางว่าคัมภีร์หนึ่งมีหนังสือ ๑๕ ผูก เป็นหนังสือภาษา
มคธ ๓๒๗๐๖ ผูกลานทมออยู่

แปลร้อยเทศนาภาษาไทย

หนังสือเดิม	๔๕๓๗ ผูก	สมุด	๘๕๖ เล่ม
ถวายใหม่	๒๒๕๕ ผูก	สมุด	๗๑๓๔ เล่ม
หอข	๘ ผูก	สมุด	๑๕๖ เล่ม
รวม	๓๘๐๓ ผูก	สมุด	๘๑๑๖ เล่ม

แปลร้อยเทศนาอักษรลาว

หนังสือเดิม	๓๖๓ คัมภีร์	กับหนังสือปลีก	๑๐๕๑ ผูก
ถวายใหม่	๘๘ คัมภีร์	กับหนังสือปลีก	๑๘๖ ผูก
หอข	๔๒๘ คัมภีร์	กับหนังสือปลีก	๔๘๘๕ ผูก
รวมหนังสือ	๖๔๙ คัมภีร์	กับหนังสือปลีก	๖๑๒๒ ผูก
คิดเฉลี่ยคัมภีร์เป็นผูก		เป็นหนังสือ	๑๕๘๔๒ ผูก

หนังสือไทย

โบราณคดี คือ พงษาวดาร ตำนาน ประวัติ

หนังสือเดิม	๗๗ เรือง	๓๔๓ เล่ม
ถวายใหม่	๓๘๘ เรือง	๘๔๕ เล่ม

หอยขม ๑๒๑ เรือง ๔๑๓ เล่ม
 หอยคัต ๔๘ เรือง ๔๕๓ เล่ม
 รวม ๔๔๔ เรือง ๘๖๕๔ เล่ม

ภูมิศาสตร์

หนังสือเดิม ๓ เรือง ๑๓ คัมภีร์ สมุด ๓๗ เล่ม
 ถวายใหม่ ๕ เรือง ๑๓ คัมภีร์ ๔ สมุด สมุด ๒๕ เล่ม
 หอยขม ๑ เรือง ๑ เล่ม
 รวม ๙ เรือง ๒๖ คัมภีร์กับหนังสือปลัก ๔ สมุด คัต
 เฉลยคัมภีร์เป็นสมุด เป็นหนังสือ ๓๘๔ สมุด สมุด ๖๓ เล่ม

ยุทธศาสตร์

หนังสือเดิม ๕ เรือง ๒๖ เล่ม
 ถวายใหม่ ๒ เรือง ๕ สมุด สมุด ๓๒ เล่ม
 หอยขม ๑ เรือง ๑๐ เล่ม
 หอยคัต ๑ เรือง ๑ เล่ม
 รวม ๙ เรือง ๕ สมุด สมุด ๖๘ เล่ม

สัตว์ศาสตร์

หนังสือเดิม ๕ เรือง ๑๓ เล่ม
 ถวายใหม่ ๖ เรือง ๑๓ เล่ม
 หอยขม ๑๒ เรือง ๓๓ เล่ม
 หอยคัต ๕ เรือง ๕ เล่ม

รวม ๒๘ เรือง ๖๔ เล่ม

เวชศาสตร์

หนังสือเดิม	๑๓	เรื่อง	๑๒	เล่ม
ถวายใหม่	๔๗	เรื่อง	๔๓	ผูก สมุด ๓๙๔ เล่ม
หอขอ	๒๕	เรื่อง	๕	ผูก สมุด ๙๒ เล่ม
รวม	๘๓	เรื่อง	๔๘	ผูก สมุด ๔๘๖ เล่ม

อาถรรพศาสตร์

ถวายใหม่	๘	เรื่อง	๒๖	เล่ม
หอขอ	๔	เรื่อง	๔	ผูก สมุด ๔๐ เล่ม
หอคัด	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
รวม	๑๓	เรื่อง	๔	ผูก สมุด ๖๗ เล่ม

ศิลปศาสตร์

หนังสือเดิม	๑๒	เรื่อง	๑๗	เล่ม
ถวายใหม่	๒๔	เรื่อง	๕๓	เล่ม
หอขอ	๗	เรื่อง	๑๑	เล่ม
รวม	๔๓	เรื่อง	๗๙	เล่ม

นาฏศาสตร์

หนังสือเดิม	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
ถวายใหม่	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
หอขอ	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
รวม	๓	เรื่อง	๓	เล่ม

ชาตสาตร

หนังสือเดิม	๒	เรื่อง	๒	เล่ม
ถวายใหม่	๗	เรื่อง	๑	ผูก สุมท ๘ เล่ม
หอขื่อ	๗	เรื่อง	๑๒	เล่ม
หอคัก	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
รวม	๑๗	เรื่อง	๑	ผูก สุมท ๒๓ เล่ม

ตำราพระราชพิธี

หนังสือเดิม	๒๒	เรื่อง	๒๘	เล่ม
ถวายใหม่	๓๒	เรื่อง	๓๘	เล่ม
หอขื่อ	๓	เรื่อง	๓	เล่ม
หอคัก	๕๗	เรื่อง	๖๑	เล่ม
รวม	๑๑๔	เรื่อง	๑๓๑	เล่ม

ตำราเบ็ดเตล็ด

หนังสือเดิม	๓	เรื่อง	๓	เล่ม
ถวายใหม่	๔	เรื่อง	๔	เล่ม
หอขื่อ	๓	เรื่อง	๓	เล่ม
หอคัก	๑	เรื่อง	๑	เล่ม
รวม	๑๑	เรื่อง	๑๑	เล่ม

โหราสาตร

หนังสือเดิม	๑๓	เรื่อง	๗	ผูก สุมท ๑๑๑ เล่ม
ถวายใหม่	๑๓	เรื่อง	๑๐	ผูก สุมท ๗๘ เล่ม

๓๐๕

หอชอ	๑๓	เรื่อง ๕	ผูก สุ่มท	๔๘	เล่ม
หอคัก	๒	เรื่อง ๒			เล่ม
รวม	๔๑	เรื่อง ๒๒	ผูก ๒๓๘		เล่ม

ดาราสาตร

หนังสือเดิม	๒	เรื่อง ๓		เล่ม
ถวายใหม่	๒	เรื่อง ๗		เล่ม
หอชอ	๒	เรื่อง ๔		เล่ม
รวม	๖	เรื่อง ๑๔		เล่ม

เลขวิธี

หนังสือเดิม	๒	เรื่อง ๒		เล่ม
หอชอ	๒	เรื่อง ๒		เล่ม
หอคัก	๑	เรื่อง ๑		เล่ม
รวม	๕	เรื่อง ๕		เล่ม

ธรรมสาตร

หนังสือเดิม	๑๑๗	เรื่อง ๓๒๐		เล่ม
ถวายใหม่	๑๒๘	เรื่อง ๓๐๕		เล่ม
หอชอ	๗๖	เรื่อง ๑๘๕		เล่ม
หอคัก	๒๗	เรื่อง ๒๗		เล่ม
รวม	๓๔๘	เรื่อง ๘๓๗		เล่ม

อักษรศาสตร์

หนังสือเดิม	๑๘๘	เรื่อง	๓๘๕	เล่ม
ถวายใหม่	๒๖๖	เรื่อง	๔๖๘	เล่ม
หอชอ	๓๖	เรื่อง	๖๖	เล่ม
หอคัต	๖	เรื่อง	๖	เล่ม
รวม	๔๙๖	เรื่อง	๙๖๕	เล่ม

โอราท

หนังสือเดิม	๑๓	เรื่อง	๓	ผูก	สมุด	๑๖	เล่ม
ถวายใหม่	๒๓	เรื่อง	๓	ผูก	สมุด	๗๘	เล่ม
หอชอ	๗	เรื่อง	๑๓	เล่ม			
หอคัต	๖	เรื่อง	๑๐	เล่ม			
รวม	๔๙	เรื่อง	๖	ผูก	สมุด	๑๑๗	เล่ม

แผนกกถณ

๑ กลอนเทศน์

หนังสือเดิม	๔	เรื่อง	๗๗	เล่ม
ถวายใหม่	๕	เรื่อง	๓๒	คัมภีร์ ๑ ผูก ๙๖ เล่ม
หอชอ	๖	เรื่อง	๗๓	เล่ม
หอคัต	๔	เรื่อง	๑๔	เล่ม
รวม	๑๙	เรื่อง	๓๒	คัมภีร์ กับหนังสือปลีก ๑ ผูก คิต
เฉลี่ยคัมภีร์เป็นผูก	เป็นหนังสือ	๔๘๑	ผูก	สมุด ๒๖๐ เล่ม

๓๐๖

๒ บทละคร

หนังสือเดิม	๒๘	เรื่อง	๘๔	เล่ม
ถวายใหม่	๒๘๘	เรื่อง	๓๓๘๐	เล่ม
หอซอ	๑๘๗	เรื่อง	๗๕๘	เล่ม
หอคึก	๒	เรื่อง	๘	เล่ม
รวม	๕๒๖	เรื่อง	๒๒๕๒	เล่ม

๓ กลอนอ่าน

หนังสือเดิม	๕๗	เรื่อง	๑๔๖	เล่ม
ถวายใหม่	๗๘	เรื่อง	๒๘๓	เล่ม
หอซอ	๑๑๘	เรื่อง	๖๔๒	เล่ม
หอคึก	๘	เรื่อง	๒๓	เล่ม
รวม	๒๖๒	เรื่อง	๑๑๐๒	เล่ม

๔ กลอนสวด

หนังสือเดิม	๓๖	เรื่อง	๗๔	เล่ม
ถวายใหม่	๓๓	เรื่อง	๖๗	เล่ม
หอซอ	๗๓	เรื่อง	๒๓๘	เล่ม
หอคึก	๒	เรื่อง	๒	เล่ม
รวม	๑๔๔	เรื่อง	๓๖๒	เล่ม

๕ กลอนร้อง

หนังสือเดิม	๒๓	เรื่อง	๓๐๓	เล่ม
ถวายใหม่	๑๘	เรื่อง	๘๕	เล่ม
หอซอ	๑๔	เรื่อง	๖๓	เล่ม
หอคึก	๘	เรื่อง	๒๑	เล่ม
รวม	๖๓	เรื่อง	๒๘๒	เล่ม

๖. นันท์

หนังสือเดิม	๒๔	เรื่อง	๗๘	เล่ม
ถวายใหม่	๒๑	เรื่อง	๖๘	เล่ม
หอซอ	๒๖	เรื่อง	๘๑	เล่ม
หอคึก	๗	เรื่อง	๑๒	เล่ม
รวม	๗๘	เรื่อง	๒๓๙	เล่ม

๗. โคลง ลิลิต

หนังสือเดิม	๓๔	เรื่อง	๑๒๙	เล่ม
ถวายใหม่	๓๙	เรื่อง	๑๓๗	เล่ม
หอซอ	๔๒	เรื่อง	๑๖๔	เล่ม
หอคึก	๘	เรื่อง	๒๘	เล่ม
รวม	๑๒๔	เรื่อง	๔๕๘	เล่ม

จดหมายเหตุ

หนังสือเดิม	๔๗๗	เรื่อง	๕๙๒	เล่ม
ถวายใหม่	๑๑๘๘๒	เรื่อง	๑๒๙๘๘	เล่ม
หอซอ	๒๙๕	เรื่อง	๖๘๕	เล่ม
หอคึก	๙๕	เรื่อง	๙๙	เล่ม
รวม	๑๒๗๕๙	เรื่อง	๑๔๓๕๔	เล่ม

รวมทั้งสิ้นเป็นหนังสือ ๗๓๔๖ คัมภีร์ กับหนังสือปลีก ๑๒๗๖๐ ผูก
 คึกเคลือบคัมภีร์เป็นผูก เป็นหนังสือ ๑๒๒๙๕๐ ผูก สัมพั ๓๕๕๓๔ เล่ม
 รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๕๕๔๘๔

๘ หนังสือพวกนี้โดยมาก รับมาจากกระทรวงมหาดไทย เป็นสมุดไทย
 เขียนเล่มละหลายเรื่องบ้าง เรื่องเดียวกันแยกอยู่หลายเล่มบ้าง ตรวจโดยเลื่อยดไม้ทัน

หนังสือต่างภาษาตัวนอก

หนังสือเดิมอักษรจีนภาษาจีน	๒๐ เรื่อง	๒๓๔๓ เล่ม
ถวายใหม่อักษรขอมภาษาขอม	๕๒ เรื่อง	๔๕๘ เล่ม
ถวายใหม่อักษรจีนภาษาจีน	๑๓ เรื่อง	๕๗ เล่ม
ถวายใหม่ภาษามอญ	๗ เรื่อง ๑๑ ผูก สุมก	๒๕ เล่ม
ถวายใหม่ภาษามลายู	๑ เรื่อง	๑ เล่ม
หอช่ออักษรจีนภาษาจีน	๕๘ เรื่อง	๑๗๘๗ เล่ม
หอช่อภาษาพม่า	๑ เรื่อง	๑ เล่ม

รวม ๑๕๓ เรื่อง ๑๑ ผูก สุมก ๔๖๘๒ เล่ม

จำนวนเรื่องที่ลงในบาญชีหนังสือหอพระสมุด ฯ นี้ ขอให้เข้าใจว่า ไม่ใช่เรื่องต่างกันหมดทั้งนั้น ที่เป็นเรื่องเดียวกันเรื่องละ ๓ ฉบับ ๔ ฉบับก็มี อีกประการ ๑ ที่ว่าด้วยจำนวนเล่มนั้น ก็ต้องคละกันทั้งเล่มสมุดฝรั่งแลเล่มสมุดไทย ที่จริงหนังสือสมุดฝรั่งเล่ม ๑ ๆ หลาย ๆ เล่มสมุดไทย แต่จะแยกกันออกให้ชัดทำไม่ทัน

การชำระหนังสือ

ความมุ่งหมายของหอพระสมุด ฯ ไม่ใช่แต่จะเพียรหาหนังสือให้มีครบทุกเรื่องเท่านั้น ความประสงค์ยังมีอีกอย่าง ๑ ที่จะให้หนังสือทุก ๆ เรื่องบรรดาในหอพระสมุด ฯ เป็นฉบับที่ถูกต้องอย่างคทาสักที่จะเป็นได้ บรรดาหนังสือที่หอพระสมุด ฯ จะพิมพ์ให้

ปรากฏแก่มหาชน ก็ระพิมพ์แต่ฉบับที่ถูกต้อง ฤๅที่ที่สุด ด้วยเหตุนี้
จึงมีการชำระหนังสือเพิ่มเติมขึ้นในหน้าที่ของพนักงานหอพระสมุด ฯ อีก
อย่าง ๑ การชำระหนังสือ ถ้าว่าโดยลักษณะการที่ต้องทำเป็น ๒ อย่าง
คือ ชำระเนื้อความอย่าง ๑ ชำระถ้อยคำอย่าง ๑ ทั้ง ๒ อย่างผกผัน
ดังนี้ คือ

ชำระเนื้อความนั้น เป็นเรื่องโบราณคดีเป็นพื้น จะพิมพ์
หนังสือเรื่องใด ตรวจสอบหนังสืออื่น ๆ ซึ่งกล่าวเรื่องราวทั่วถึง
เรื่องที่พิมพ์ เก็บความมาลงคำอธิบายไว้ในหนังสือที่พิมพ์นั้น ให้
ผู้อ่านเข้าใจเรื่องดีขึ้น เช่นชำระหนังสือจดหมายเหตุหอสมุด
ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เป็นต้นอย่าง

การชำระถ้อยคำนั้น คือหนังสือเก่าซึ่งถ้อยคำวิปลาคัลล
เคลื่อน เพราะคัดเขียนกันมาหลายต่อ ฤๅเพราะมีผู้แก้ไข
ตกเติมให้ผิดของเดิมไปเสีย ดังเช่นหนังสือบทละคร เรื่องไชยเชษฐ
เรื่องคำวี่ เรื่องสังข์ทอง เรื่องมณีพิไชย เรื่องไกรทอง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้ชำระแก้ไขพิมพ์แล้ว ๕
เรื่องนั้นเป็นตัวอย่าง เพราะมีการชำระหนังสืออย่างนี้ จึงต้องหา
ต้นฉบับไว้หลาย ๆ ฉบับสำหรับสอบกัน

การพิมพ์หนังสือ

หอพระสมุดสำหรับพระนครได้พิมพ์หนังสือหลายเรื่อง บรรดา
เรื่องแลจำนวนหนังสือที่ได้พิมพ์จะปรากฏในบัญชีต่อไปข้างหน้า วิธี
พิมพ์หนังสือในหอพระสมุด ฯ มีเป็น ๓ อย่าง คือ พิมพ์เป็นของหอ

พระสมุท ฯ อย่าง ๑ พิมพ์ให้ผู้^๕อื่นสร้างอย่าง ๑ อนุญาตให้พิมพ์
ขายอย่าง ๑ การพิมพ์หนังสือโดยวิธีทั้ง ๓ อย่างนี้ อาไศรยเหตุ^๕
ต่างกันซึ่งสมควรจะอธิบายไว้ในตำนานนี้

แต่จริงประโยชน์ที่หอพระสมุทสำหรับพระนครทำให้แก่บ้าน
เมืองได้ ไม่ใช่แต่รวมหนังสือเก็บไว้เป็นสมบัติของบ้านเมืองอย่าง
เดียว ถ้าหากสามารถจะตรวจสอบหนังสืออันเป็นเหตุให้เกิดวิชา
ความรู้ พิมพ์ให้แพร่หลายได้ ยังเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น เหมือนกับแจก
จ่ายสมัคกันนั้นไปให้ถึงมหาชนอีกชั้น ๑ การรวมการจึงเห็นเป็นข้อสำคัญ
มาแต่แรกตั้งหอพระสมุทสำหรับพระนคร ซึ่งหอพระสมุท ฯ ควรจะ
เขาเป็นพระใน^๕เรื่องพิมพ์หนังสือด้วย

การที่หอพระสมุท ฯ พิมพ์หนังสือ ได้ถือข้อสำคัญเป็น
กำหนดในเบื้องต้น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ การเลือกแต่เรื่อง
หนังสือซึ่งเป็นแก่นสารในทางวิชาความรู้ ไม่พิมพ์หนังสือสักแต่จะมี
ผู้ชอยซื้อ เช่นเรื่องวงษ์ ๆ จักร ๆ ที่พิมพ์ขายกันอยู่กันตลาด
ประการที่ ๒ เลือกฉบับหนังสือซึ่งจะพิมพ์นั้น ตรวจชำระจนเห็นว่า
ถูกต้อง ถ้ามีวิปลาศก็น้อยอย่างที่สุด แลอธิบายบอกไว้มิให้
ผู้อ่านหลง ประการที่ ๓ พนักงานหอพระสมุท ฯ ตรวจไปพิมพ์ ๓ ครั้ง
ทุกฉบับ บรรดาหนังสือซึ่งหอพระสมุท ฯ ให้พิมพ์ได้ทำตามหลักฐาน
๓ ประการที่กล่าวมานั้นทุกเรื่อง ส่วนการที่พิมพ์หนังสือเรื่องใดควร
พิมพ์ด้วยวิธีอย่างใด อาไศรยเหตุต่างกันก็จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

หนังสือที่พิมพ์เป็นของหอพระสมุท ฯ นั้น เฉพาะเรื่องท่หอ

พระสมุทฯ เห็นควรจะต้องพิมพ์ แต่ไม่มีผู้อื่นจะรับพิมพ์ หอพระสมุทฯ จึงต้องพิมพ์จำหน่ายเอง หนังสือจำพวกนี้มักเป็นหนังสือต่างประเทศ เช่นจดหมายเหตุโบราณอันเกี่ยวกับพงษาวดารไทย ซึ่งคัดมาจากยุโรป เมื่อได้มาแล้วกรรมการเห็นว่า มีอยู่แต่ต้นฉบับ ถ้าขาดหายไปอย่างไร จะหาอีกยากนัก อีกประการ ๑ ผู้ที่ศึกษาโบราณคดีอยากอ่านหนังสือเหล่านั้นมีอยู่ด้วยกันมาก ด้วยเหตุ ๒ ประการนี้ จึงได้ให้พิมพ์เป็นของหอพระสมุทฯ แต่การพิมพ์หนังสือเป็นของหอพระสมุทฯ จำหน่ายเองเป็นการลำบากมาก เบื้องต้นต้องลงทุนของหอพระสมุทฯ ถิ่นน้อย ครั้นเมื่อพิมพ์แล้วก็จำหน่ายไม่หมด มีหนังสือพวกนี้ตกค้างอยู่ในหอพระสมุทฯ มากมาย เป็นเหตุที่ถอยถึงจำต้องงดการพิมพ์จดหมายเหตุต่างประเทศไว้ในเวลานี้ แต่มีท่านผู้ศึกษาโบราณคดีได้แนะนำแก่กรรมการว่า ควรจะพิมพ์หนังสือนั้นต่อไป ถ้าหากกำลังหอพระสมุทฯ ไม่พอจะพิมพ์หนังสือเหล่านั้นได้ ต่อไปจะพิมพ์เรื่องใด ควรลองเรียบเรียงผู้ศึกษาโบราณคดีด้วยกันทุนที่พิมพ์หนังสือเล่ม ๑ ราว ๓๐๐๐ บาท ถ้าเรียบเรียงกันคนละเล็กละน้อยพิมพ์บละเล็มีเห็นจะพอพิมพ์ได้ คำแนะนำอันนี้คืออยู่ กรรมการจะลองพยายามจัดทำต่อไป

การพิมพ์หนังสือให้ผู้อื่นสร้างนั้น เป็นของแจกในการกุศล เป็นหนังสือ เป็นวิทยานิพนธ์แต่ครั้งหอพุทธศาสนสังคหะทั้งกล่าวมาแล้ว เมื่อทำต่อมาในหอพระสมุทฯ สำหรับพระนคร เป็นประโยชน์ยิ่งกว่าพิมพ์ถวายวัดอื่นทั้งสิ้น ด้วยมีผู้ศรัทธาสร้างหนังสือแจกในการกุศลอันมาก

แลมากขึ้นทุกที ถึงเป็นการหนักแรงกรรมการแลพนักงานหอ
พระสมุด ฯ ที่ต้องแต่งแลตรวจหนังสือพิมพ์ในจำพวกนี้ ก็เห็นว่า
เป็นสาธารณประโยชน์ ด้วยเป็นเหตุให้มีหนังสือเรื่องดี ๆ พิมพ์
แพร่หลายไ้มาก กรรมการจึงถือว่าเป็นหน้าที่ที่จะรับพิมพ์หนังสือ
ให้ผู้ศรัทธาสว่างในการกุศลทุกว้ายไป ไม่เลือกชั้นบันดาศักดิ์ ถ้ามี
ผู้มาแจ้งความประสงค์แล้วกรับเป็นธุระให้ทุกว้าย หนังสือที่สร้าง
เป็นของแจกในการกุศลต่างกันโดยลักษณะการเป็น ๒ อย่าง คือ หนึ่ง
ด้วยการมงคลอย่าง ๑ หนึ่งด้วยการศุภอย่าง ๑ ทุกวันนี้ยังสร้าง
หนังสือแจกในงานศุภมากกว่าแจกในงานมงคล เรื่องหนังสือพิมพ์
แจกในงานศุภมีข้อจำกัด จะพิมพ์เรื่องประโลมโลก เช่นบทร้องลำนนำ
ฤาษทลคร ฤาเพลงยาวสังวาศขัดอยู่ หนังสือดี ๆ ในพวกประโลม
โลกก็มีมาก ยังมีโอกาสที่จะได้พิมพ์น้อยนัก ถ้าหากความนิยมการ
พิมพ์หนังสือแจกแพร่หลายออกไปถึงการมงคลให้มากขึ้น มหาชน
จะได้เห็นหนังสือดี ๆ อีกมาก

หนังสือซึ่งอนุญาตให้พิมพ์จำหน่ายนั้น มักเป็นเรื่องที่ไม่มี
โอกาสสร้างในการกุศล แต่เป็นหนังสือซึ่งคาดว่าจะขายดี ด้วยมี
ผู้ต้องการมาก หอพระสมุด ฯ ไม่มีทุนพอที่จะพิมพ์เอง จึงอนุญาต
ให้เจ้าของโรงพิมพ์ ฯ ขาย ด้วยสัญญาเป็นเนื้อความ ๓ ข้อ คือ
ข้อ ๑ ขายเพียงราคาที่กรรมการหอพระสมุด ฯ เห็นชอบด้วย
ข้อ ๒ อนุญาตพิมพ์ครั้งเดียว ถ้าจะพิมพ์ต่อไปต้องมาขอ
อนุญาตใหม่

ข้อ ๓ เจ้าของ โรงพิมพ์ให้หนังสือนั้นเป็นภาคหอพระสมุด ฯ
ร้อยละสิบ ในจำนวนหนังสือที่พิมพ์

หนังสือซึ่งได้อนุญาตให้พิมพ์ขายมาแล้ว เป็นบทละครว่า
พระราชนิพนธ์บ้าง เป็นเรื่องธรรมปริยายบ้าง เป็นบทกลอนบ้าง
เจ้าพนักงานหอพระสมุด ฯ เป็นกระทรวงสอยคดียังเห็นว่าดีที่สวดที่จะทำ
ได้แล้วจึงให้พิมพ์ หนังสือเหล่านี้ที่เรียกว่าฉบับหอพระสมุดหรือ
จึงขายดีกว่าฉบับอื่น ๆ ที่จำหน่ายกันในท้องตลาด

หนังสือต่าง ๆ ซึ่งหอพระสมุด ฯ พิมพ์แต่ตั้งหอพระสมุด
สำหรับพระนครมา จนถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๘ มีรายเรื่องดังนี้

ค่างมาแต่หอพุทธศาสนาสังคหะ

พ.ศ. ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔)

- ๑ เรื่องมหาชนกชาดก กรมพระดำรงราชานุภาพ พิมพ์ครั้งที่ ๒
เนื่องจากงานศพหม่อมเฉื่อย ๕๐๐ เล่ม
- ๒ เรื่องพรหมนารถชาดก กรมหลวงวรเสรฐสุดา พิมพ์
ประทานหอพระสมุด ๖๐๐ เล่ม

สมัยหอพระสมุดสำหรับพระนคร

พ.ศ. ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๕)

- ๑ เรื่องพระวิรุชาดก พระยามหาอำมาตยาธิบดี (เสง) พิมพ์
ในงานศพท่านยี่มมารดา ๑๐๐๐ ใบ

- ๒ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่สามเณรปัญหา พระยาอมรินทร
ภานุไชย (จรัสรัตนกุล) พิมพ์ในงานศพเปลี่ยนนภรรยา
๑๐๐๐ ใบ

พ. ศ. ๒๔๕๐ (ร. ศ. ๑๒๖)

- ๓ เรื่องราโชวาทชาดก บรรดาศิษย์พิมพ์ในงานศพพระยา
โอวาทวรกิจ (แก่น เปรียญ) ๑๐๐๐ ใบ
- ๔ เรื่องนันทโพนันทสูตรคำหลวง เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพ
เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ ท่านผู้หญิงอยู่ ๕๐๐ ใบ
- ๕ เรื่องพระราชพงษาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ หอพระ
สมุดพิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ
- ๖ เรื่องจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ครั้งที่ ๑ หอพระสมุด
พิมพ์จำหน่าย ๒๐๐ ใบ
- ๗ เรื่องมหาวงษ์ โรงพิมพ์ไทย ขออนุญาตกรรมการหอพระ
สมุด ฯ พิมพ์จำหน่าย ๑๐๐๐ ใบ

พ. ศ. ๒๔๕๑ (ร. ศ. ๑๒๗)

- ๘ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่ทศธรรมสูตร พระยาราชสงคราม
(กร) พิมพ์ในงานศพเขื่อนภรรยา ๕๐๐ ใบ
- ๙ เรื่องพระราชวิจารณ์ หอพระสมุด ฯ พิมพ์จำหน่าย ๑๐๐๐ ใบ
- ๑๐ เรื่องชินกาลมาลินี สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ พิมพ์
ทุกเกล้า ฯ ถวาย แด่เจ้าในงานพระศพพระองค์เจ้าศิริวงศ์
วัฒนเกษ แลศพคุณแม่นัน ๑๐๐๐ ใบ

พ. ศ. ๒๔๕๒ (ร. ศ. ๑๒๘)

๑๑. เรื่องมโหสถชาดก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ปัตยุบัน ทรงพิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระ
ไอยิกา ๑๐๐๐ ใบ
๑๒. เรื่องพระปฐมเจดีย์ หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๑๐๐๐ เล่ม
๑๓. เรื่องอภัยนุราช โรงพิมพ์สามมิตร ขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๑๐๐๐ ใบ
๑๔. เรื่องเทพวิไลย โรงพิมพ์สามมิตร ขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๗๐๐๐ ใบ

พ. ศ. ๒๔๕๓ (ร. ศ. ๑๒๙)

๑๕. เรื่องสวคณัตถ์บัพผลวง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาล
ปัตยุบัน ทรงพิมพ์ในงานพระบรมศพ สมเด็จพระบรม
ชนกนารถ ๕๐๐๐ ใบ
๑๖. เรื่องปฏิจุตมยุบาท พระยาศุภกฤษฎีบรรณสาร (นุ้ม) พิมพ์
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ฆราวาส ๒๐๐๐ ใบ
๑๗. เรื่องสารัตถสมุจจัย แกมิงกลสูตร พระยาศุภกฤษฎีบรรณสาร
(นุ้ม) พิมพ์ให้หอพระสมุดฯ ๕๐๐ ใบ
๑๘. เรื่องเชอเชมสยรูก หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๑๐๐๐ ใบ

พ. ศ. ๒๔๕๔ (ร. ศ. ๑๓๐)

- ๑๙ ^{ผู้}เรื่องมหาเวสสันดรชาดก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงสร้างค่างมา พิมพ์สำเร็จพระราชนิพนธ์
บำเพ็ญพระราชกุศลตรงกับวันเสด็จสวรรคต ๑๐๐๐ จบ
- ๒๐ ^{ผู้}เรื่องฉันทกัณฑ์พระเสวตรวชิรพาหะ พระยาอมรินทรภาไชย
พิมพ์ ๕๐๐ จบ
- ๒๑ ^{ผู้}เรื่องธรรมบทแปล โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๕๐๐ จบ
- ๒๒ ^{ผู้}เรื่องฎีกาหม่อมเจ้าพิมพ์โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ จบ

พ. ศ. ๒๔๕๕ (ร. ศ. ๑๓๑)

- ๒๓ ^{ผู้}เรื่องจดหมายนายทรงอานุภาพหุ้มแพร กรมพระกำแพงราช
นภาพ พิมพ์ในงานศพหม่อมเจ้าหญิงบรรลือศิริสาร ๑๐๐๐ เล่ม
- ๒๔ ^{ผู้}เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้วสลิขยาบท กรมพระกำแพงราช
นภาพ พิมพ์ในงานศพ หม่อมเจ้าหญิงบรรลือศิริสาร
๕๐๐ จบ
- ๒๕ ^{ผู้}เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้วตติยสังการ แลแก้ปัญจเวกษณะ
เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพเจ้าจอมมารดาเงิน ๑๐๐๐ จบ
- ๒๖ ^{ผู้}เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้วตันสุตร เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพ
เจ้าจอมมารดาแถม ๑๕๐๐ จบ

- ๒๗ เรื่องสารัตถสมุทัย แก้วพลีบเมตตสุต สมเด็จพระบรม
ราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ไปรกเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงาน
พระศพ พระองค์เจ้าสุทาสวรรค์ ๓๐๐๐ ใบ
- ๒๘ เรื่องอุฎฐัธรรมปัญหา ของสมเด็จพระเพทราชา หม่อม
อนันต์ศิริวงษ์ พิมพ์ในงานพระศพ พระองค์เจ้าจันทร์สุเทพ
๓๐๐๐ ใบ
- ๒๙ เรื่องไตรภูมิพระร่วง เจ้าภาพพิมพ์แรกในงานพระศพพระองค์
เจ้าประจักษ์ศรีโส พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด ๓๐๐๐ ใบ
- ๓๐ เรื่องพระราชพิธี ๓๒ เดือน เจ้าจอมมารดาแล พิมพ์ใน
งานศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ๓๐๐๐ ใบ
- ๓๑ เรื่องวามัญสมณวงษ์ กรมพระสมมตอมรินทร์ กรมพระ
ตำรวจราชานุภาพ พิมพ์ในงานศพพระสาสนโสภณ (อ่อน)
พระธรรมราชาวัตร (แสง) ๓๐๐๐ ใบ
- ๓๒ เรื่องเทศนาในการพระราชพิธีรัชฎาภิเศก พระองค์เจ้า
วรลักษณาวดี พิมพ์ในงานศพเจ้าจอมมารดาสด ๓๐๐๐ ใบ
- ๓๓ เรื่องพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจีนหยี่ พระองค์เจ้าวร
ลักษณาวดี พิมพ์ในงานศพเจ้าจอมมารดาสด ๓๐๐๐ ใบ
- ๓๔ เรื่องเทศนาในการพระราชกศลพระชนมายุคัมภีร์ พระองค์
เจ้าอาทรทิพยนิภา พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พิมพ์ในงานศพ
เจ้าจอมมารดาชุ่ม ๓๐๐๐ ใบ

- ๓๕ เรื่องพระราชนิพนธ์เสด็จประพาศไทรโยค พระองค์เจ้าอาทร
ทิพยนิภา พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ พิมพ์ในงานศพเจ้าจอม
มารดาชุ่ม ๑๐๐๐ ใบ
- ๓๖ เรื่องพระราชบุดา กรุงรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาล
ที่ ๕ พระอรรคชายาเธอในรัชกาลที่ ๕ พระองค์เจ้าสาย
สวลีภิรมย์ พิมพ์ทุกเกล้า ๆ ถวายแลแจกในงานพระเมรุ
ท้องสนามหลวง ๕๐๐ ใบ
- ๓๗ เรื่องพระนิพนธ์กรมหลวงพิชิตปรีชากร หม่อมเจ้าหญิงอาภา
พรณี หม่อมเจ้าหญิงฉวีไลย หม่อมล้น พิมพ์ในงานพระ
ศพ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ๑๐๐๐ ใบ
- ๓๘ เรื่องรัตนพิมพวงษ์ สมเด็จพระเจ้าพำจรรพมขุนลพบุรีราเมศวร์ พิมพ์
ทุกเกล้า ๆ ถวาย แลแจกในงานพระเมรุท้องสนามหลวง
๕๐๐ ใบ
- ๓๙ เรื่องพระราชพงษาวดาร ฅบัยพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้ง
แรก สมเด็จพระเจ้าพำจรรพมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช พิมพ์ใน
งานพระเมรุท้องสนามหลวง ๓๐๐๐ ใบ
- ๔๐ เรื่องโคลงสุภาสิดใหม่ โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุด พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ใบ
- ๔๑ เรื่องโคลงสุภาสิดใหม่ เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพหลวงบรรมา
นุวัติงาน (จุ้ย) ๑๐๐๐ ใบ

- ๔๒ เรื่องวชิรญาณสุภาสิต พระยาราชพินิจัย (อุไทยวรรณ
อมาตย์กุล) พิมพ์ในงานศพพุ่มพวงภรรยา ๓๐๐๐ ใบ

พ.ศ. ๒๔๕๖

- ๔๓ เรื่องพทฺธโมสนิทาน พระยาพิพากษาสัตยาธิปไตย พิมพ์
ในงานศพ แยม ภรรยาพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย)
๓๐๐๐ ใบ

- ๔๔ เรื่องตำนานพระพทฺธสัทธิง พระบัญชาถาวรการ พิมพ์ใน
งานศพหลวงเทพามาตย์ (จว) ๕๐๐ ใบ

- ๔๕ เรื่องพระราชนิพนธ์ไคยวิชัยชาบกับตามเสด็จประพาศไทรโยค
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ กับหม่อมเจ้าหญิงอัครสมาน
พิมพ์ในงานศพหม่อมเจ้าชาย ๓๐๐๐ ใบ

- ๔๖ เรื่องพระราชนิพนธ์บ่อเกิดรามเกียรติ์ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพิมพ์ในงานเฉลิมพระตำหนัก
จิตรลการะโหลฐาน ๓๐๐๐ ใบ

- ๔๗ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพิมพ์ในงาน
เฉลิมพระตำหนักจิตรลการะโหลฐาน ๓๐๐๐ ใบ

- ๔๘ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้อหิราชสูตร พระยาราชพินิจัย

(อุไทยวรรณ อมาตยกุล) พิมพ์ในงานศพผู้มั่งพวงภรรยา

๕๐๐ ๖๖

๕๘ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้มืดตานิสังสสูตร แลเม็ดตานิสังสคาถา ท่านผู้หญิงตลับ-สุขุม พิมพ์ในงานศพท่านอิมมาย ๕๐๐ ๖๖

๕๐ เรื่องโคลงยวนพ่าย โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอพระสมุด ฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖๖

๕๑ เรื่องโคลงนิราศพระบาทวัง โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอพระสมุด ฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖๖

๕๒ เรื่องโคลงนิราศพระปฐม โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอพระสมุด ฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖๖

พ.ศ. ๒๔๕๓

๕๓ เรื่องประชุมพงษาวดารภาค ๓ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา สมเด็จพระมาตุจฉา ทรงพิมพ์ในงานศพหม่อมเจ้าตโยชน ๕๐๐ ๖๖

๕๔ เรื่องสาวกนิพพาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพิมพ์พระราชทานในงานพระศพ กรมหมื่นสรรพวิไลยนรบดี ๓๐๐๐ ๖๖

- ๕๕ โคลงเรื่อง คือ โคลงหลายเรื่องรวมกันมีเรื่องพระราชพิธีศรี
สัจปานการเป็นต้น พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕ เจ้าภาพพิมพ์
ในงานพระศพ พระองค์เจ้าภีทรายูวภิ ๑๐๐๐ ใบ
- ๕๖ เรื่องทรงตั้งพระบรมวงษานวงษ์ กรุงรัตนโกสินทร พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน กับสมเด็จพระบรมราชินี
นารถ พระบรมราชชนนี ทรงพิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
พระองค์เจ้าแม่ในเย็น ๑๐๐๐ ใบ
- ๕๗ เรื่องนางนพมาศ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม กรมหลวง
สรรพสาตรศุภกิจ พระองค์เจ้ากาญจนากร พิมพ์ในงานศพ
เจ้าจอมมารดาสังวาล ๑๐๐๐ ใบ
- ๕๘ คาทาพระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ ๕ เรื่องพระราชพงษาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพเจ้าจอมมารดาเที่ยง
๑๐๐๐ ใบ
- ๕๙ เรื่องประชุมตำรากลอน สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
วรพินิต พิมพ์ในงานศพ นายพลเรือโท พระยาเทพอรชุน
(เจ้าแก้ว จารจินดา) ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๐ เรื่องเทศน์อาถรรพ์หีบจวเขกขณปาฐ เจ้าภาพพิมพ์ในงานพระศพ
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๑ เรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า พระยาโชดึกกราชเศรษฐี (มื่น
เลาหเศรษฐี) พิมพ์ในงานศพมามารดา ๑๐๐๐ ใบ

- ๖๒ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก้มหากัสสยโพชนงคสูตร แก้มหา
โมคคัลลานสูตร แก้มหาหุนทโพชนงคสูตร กรมพระนเรศว
วรฤทธิ์ พิมพ์ในงานศพ พระสเมธจารย์ (ศรี) ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๓ เรื่องชุมนุมฉันทกฤษฏ์สังเวจ เจ้าภาพพิมพ์ในงานศพ พระยา
ศรีธรรมศุกรราช (เจริญ จารุจินทา) ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๔ เรื่องทำเนียบนามภาค ๓ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระบรม
ราชาชนนี ทรงพิมพ์ในงานศพเจ้าจอมมารตาเฒ ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๕ เรื่องพงษาวดารราชินิกุลบางช้าง นวลภรรยาพระยาสุรนาถ
เสนี แลบุตร พิมพ์ในงานศพ พระยาสุรนาถเสนี (เข้า
สวัสดิ์-ชูโต) ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๖ เรื่องตำนานพระอาราม แลทำเนียบสมณศักดิ์ เจ้าภาพพิมพ์
ในงานศพ เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คดี สุทัศน์
ธณรงคเทพ) ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๗ เรื่องประชุมพระบรมราชาธิบายรัชกาลที่ ๔ เจ้าภาพพิมพ์ใน
งานพระศพ พระองค์เจ้าศรีนาคสวาทิ ๑๐๐๐ ใบ
- ๖๘ เรื่องประชุมพงษาวดารภาค ๒ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
พระบรมราชาชนนี ทรงพิมพ์ในงานศพพ่อกของราชินิกุล
๑๐๐๐ ใบ
- ๖๙ เรื่องประชุมพงษาวดารภาค ๓ เจ้าพระยาอภัยราชา (ม.ร.ว. ลข

สุทัศน์ ฅนกรุงเทพ) พิมพ์ในงานศพ หม่อมเจ้าอรชร

๑๐๐๐ จบ

๗๐ เรื่องโคลงพิพิพากย์ พระยาราชนิธิชัย (อุไทยวรรณ
อมาตย์กุล) พิมพ์ในงานศพ ว่าที่นายพันโท หลวงไกรกริ
ธา (บรรยง บวรศิริ) ๑๐๐๐ จบ

๗๑ เรื่องโคลงพิพิพากย์ เพิ่มโชติก พระยาบริบูรณ์โกษากร
แลเลื่อนมหาเทพ อมาตย์กุล พิมพ์ในงานศพ พระยาโชติก
ราชเศรษฐี (ฮวก โชติกะพุกกะ) ๑๐๐๐ จบ

๗๒ เรื่องขณหาธรรมวินิจฉัย พระบัญชาภัตการ พิมพ์ในงาน
ศพ ยนนาถ หงสกุล ๑๐๐๐ จบ

๗๓ เรื่องโอวาทานสาสน์ หม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ พิมพ์ในงานศพ
หม่อมราชวงศ์สงฆ์ หม่อมห้าม ๑๐๐๐ จบ

๗๔ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่โมรปริต จันทปริต สร้อยปริต
พระยาราชนกุล (อวย เปาโรหิตย์) พิมพ์ให้หอพระสมุด
พิมพ์ ๕๐๐ จบ

๗๕ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่ศิริมานนทสูตร หม่อมเจ้าฉ่างศิริ
พิมพ์ในงานศพ เอื้อน หม่อมห้าม ๑๐๐๐ จบ

๗๖ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่อำนาจานาธิปไตย หลวงเสนาภักดี
(บศย์ ศิริธรรณัท) พิมพ์ในงานศพแจ่มมารดา ๕๐๐ จบ

๗๗ เรื่องสารัตถสมุจจัย แก่อิสสิลิสัตว์ หลวงญาณวิจิตร (สิทธิ์
โลจนานนท์) พิมพ์ในงานศพ บุษกรรยา ๑๐๐๐ จบ

- ๗๘ เรื่องพระราชพงษาวดาร ฅบัยพระราชหัตถเลขาพิมพ์ครั้งที่ ๒
หอพระสมุดฯ อนุญาตให้ โรงพิมพ์ไทยพิมพ์จำหน่าย ๓๐๐๐ ๖บ
- ๗๙ เรื่องโคลงอุภัยพากย์ พิมพ์ครั้งที่ ๒ หอพระสมุดฯ พิมพ์
จำหน่าย ๓๐๐๐ ๖บ
- ๘๐ เรื่องโคลงขอพระเกียรติ โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ
- ๘๑ เรื่องพหยาตราเพชรพวง โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
การหอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ
- ๘๒ เรื่องโคลงนิราศวิตรวก โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ
- ๘๓ เรื่องกลบทศิวิชัยลิต โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ
- ๘๔ เรื่องกลบทเพลงยาว โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ
- ๘๕ เรื่องกลบทสุภาสิต โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอ
พระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ๖บ

พ. ศ. ๒๔๕๘

- ๘๖ เรื่องเทศนาพระราชพงษาวดารสังเขป นายร้อยเอก หลวง
อนันตยทณัทร พิมพ์ในงานศพนวนลมารดา ๓๐๐๐ ๖บ

- ๘๗ เรื่องคำให้การชาวอังวะ หม่อมเจ้าธานีวัธ พิมพ์ในงานศพ
หม่อมเอมมารดา ๑๐๐๐ จป
- ๘๘ เรื่องเอกนิบาตชาดกสามวรรคภาคที่ ๒ พระยาอุเทนเทพ
โกสินทร พิมพ์ในงานศพ หลวงพิไชยชาญยุทธ (ชลอ บุรณ
ศิริ) จมนมหาสนิท (มานพ บุรณศิริ) ๑๐๐๐ จป
- ๘๙ เรื่องพระราชดำรัสรัชกาลที่ ๕ ประโศ.พระยาราชพิณิจัย (อุไทย
วรรณ อมาตยกุล) พิมพ์ในงานศพอำพันมารดา ๑๐๐๐ จป
- ๙๐ เรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค แล
ชลมารค พระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ธรรมหาไชย) พิมพ์ใน
งานศพ พระยาสุนทรสงคราม (ถม ธรรมหาไชย) ปีศา
๑๐๐๐ จป
- ๙๑ เรื่องพระราชนิพนธ์ บทละครชุดแยกเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์
พระยาราชนกุล (อวบ เป้าโรหิตย์) พิมพ์ในงานพิธิ
ขึ้นชิงช้า ๑๐๐๐ จป
- ๙๒ เรื่องพระราชกำหนดพระเจ้ากรุงธนบุรี หม่อมเจ้าสารภี พิมพ์
ในงานศพหม่อมพลับมารดา ๑๐๐๐ จป
- ๙๓ เรื่องประชุมพงษาวดารภาค ๔ พระยาศรีลำรวง (ชื่น ภัทร
นาวิก) พิมพ์ในงานศพ พัน ภัทรนาวิก มารดา ๑๐๐๐ จป
- ๙๔ เรื่องตำราฆ่าของเก่า พระยาकर्ทาทรรบคัสทราชบาลเมือง
(เทียบ อัครวิทย์) พิมพ์ในงานศพ หลั อัครวิทย์ ภรรยา
๑๐๐๐ จป

๘๕ เรื่องเงินทปริต สิริยปริต ละม้าย พิมพ์ในงานศพนายทองเงิน
๕๐๐ ใบ

๘๖ คำวสำหรับสอยศักราช โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการ
หอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐ ใบ

๘๗ พระราชนิพนธ์แปลเรื่องสังข์ทอง โรงพิมพ์ไทยขออนุญาต
กรรมการหอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๘๘ พระราชนิพนธ์แปลเรื่องไกรทอง, มณีพิไชย โรงพิมพ์ไทย
ขออนุญาตกรรมการหอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๘๘ พระราชนิพนธ์แปลเรื่องคำขวัญ โรงพิมพ์ไทยขออนุญาต
กรรมการหอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๑๐๐ พระราชนิพนธ์แปลเรื่องไชยเชษฐา โรงพิมพ์ไทยขออนุญาต
กรรมการหอพระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๑๐๑ ฎีกาพาหุง โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอพระสมุดฯ
พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๑๐๒ เรื่องลิลิตพระลอ โรงพิมพ์ไทยขออนุญาตกรรมการหอ
พระสมุดฯ พิมพ์จำหน่าย ๕๐๐ ใบ

๑๐๓ เรื่องจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ พิมพ์ครั้งที่ ๒ หอพระสมุดฯ
พิมพ์จำหน่าย ๓๐๐๐ ใบ

รวม ๑๐๓ ราย หนังสือ ๑๐๐ เรื่อง พิมพ์เป็นจำนวนสมุด
๓๐๗๘๐๐ เล่ม เป็นราคา ๑,๕๘,๔๓๐ บาท

บรรดาหนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ ให้พิมพ์ คงได้เป็นสมบัติ
ของหอพระสมุด ฯ มากมายน้อยอย่างทุกเรื่อง หนังสือที่มีผู้สร้าง
ในการกุศล แม้หอพระสมุด ฯ ไม่ได้กำหนดว่า จำจะต้องให้
เป็นภาคหอพระสมุด ฯ มากน้อยเท่าใด โดยปรกติผู้สร้างมักยก
ให้เป็นภาคหอพระสมุด ฯ ไม่น้อยกว่าร้อยละสิบในจำนวนที่พิมพ์
ส่วนหนังสือที่อนุญาตให้พิมพ์ขายนั้น ก็ได้ภาคหอพระสมุด ฯ ร้อย
ละยี่สิบตามสัญญากัน หนังสือเหล่านี้กับทั้งหนังสือที่หอพระสมุด ฯ
พิมพ์เอง นับว่าเป็นสมบัติอันเกิดประโยชน์แก่หอพระสมุด ฯ ส่วน
การจำหน่ายหนังสือเหล่านั้น เบื้องต้นได้จัดส่งไปเป็นของแลกเปลี่ยน
กับนานาประเทศ เหลือที่ขายที่หอพระสมุด ฯ โดยราคาพอสมควร
บางทีก็มีร้านขายหนังสือมาซื้อไปขายบ้าง หอพระสมุด ฯ คง
จำหน่ายหนังสือได้เงินเป็นผลประโยชน์พิเศษอยู่เสมอไม่ขาด

จัดแผนกจดหมายเหตุ

ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้ ได้จัดการเพิ่มเติมขึ้นใหม่อีก
อย่าง ๑ คือแผนกจดหมายเหตุ ด้วยกรรมการมาปรารภกันว่า
การเก็บรักษาหนังสือจดหมายเหตุ สำหรับราชการบ้านเมืองคงจะเป็น
การสำคัญส่วน ๑ ของหอพระสมุดสำหรับพระนครต่อไปในภายหน้า จึง
ได้จัดตั้งแผนกหนังสือจดหมายเหตุขึ้นอีกแผนก ๑ วิธีที่คิดนั้น เริ่ม
ต้นด้วยบันทึวจดหมายเหตุเป็นอดีตพวก ๑ เป็นปัจจุบันพวก ๑ กำหนด
วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ นี้เป็นเขต

จดหมายเหตุฝ่ายอดีต มีหนังสือเดิมของหอพระสมุดฯ
 อยู่แล้วพวก ๓ หนังสือสำเนาที่องคมนตรีฯ ขอร้องกราชการหัวเมืองตั้ง
 แต่รัชกาลที่ ๔ ขึ้นไปมีอยู่ในกระทรวงมหาดไทยมาก กระทรวง
 มหาดไทยไม่มีที่พอจะเก็บหนังสือ จึงส่งจดหมายเหตุนั้นมาให้รักษาไว้
 ที่หอพระสมุดสำหรับพระนครอีกพวก ๓ ได้จัดแยกออกเก็บเป็นรัชกาล
 หนังสือที่ได้มาใหม่ ถ้าพบเป็นจดหมายเหตุในรัชกาลไหน ก็เอา
 ไปเก็บไว้ในตู้สำหรับจดหมายเหตุรัชกาลนั้น แล้วตรวจเอาเข้าเรื่อง
 อีกชั้น ๓ ตามเรื่องราชการ ยกตัวอย่าง ดังจดหมายเหตุเรื่อง
 กองทัพไทยไปตีเมืองเชียงตุงเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ได้จดหมายเหตุ
 มาแต่ที่โน่นข้างนั้นข้าง เดียวรวมกันเข้าในเรื่องนั้นมีจดหมายเหตุ
 กว่าสิบเล่มสมุด วิธีรวมหนังสือจดหมายเหตุไว้เช่นนั้นเชื่อว่าจะเป็น
 ประโยชน์ในการสอบสวน แต่งหนังสือพงษาวดารได้มากทีเดียว
 กรรมการไต่ลงหรือเจ้ากระทรวงต่าง ๆ เพื่อจะขอรับหนังสือราชการ
 เก่าในกระทรวงนั้น ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ขึ้นไปมารวบรวมรักษาไว้
 ในแผนกจดหมายเหตุในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ต่างกระทรวง
 ก็เห็นชอบด้วย แลรับจะออกหนี้ แต่ในเวลานี้การตรวจจัดหนังสือ
 จดหมายเหตุที่ได้มาแล้วยังได้มีอุปสรรคงาน จึงยังต้องรอการที่จะ
 ขยายต่อออกไป

ส่วนจดหมายเหตุปัจจุบันนี้ กรรมการได้จัดหมายเหตุแจ้งความ
 ไปยังกระทรวงต่าง ๆ บอกให้ทราบความคืบหน้าที่จะจัด แลขอให้กระทรวง
 นั้น ๆ ช่วยส่งเคราะห์ ส่งบรรดาคำสั่งฯ ข้อยบังคับแลรายงานอย่าง

ไท ๆ ซึ่งพิมพ์โฆษณาในกระทรวงนั้น มาเก็บรักษาไว้ในหอพระ
สมุดสำหรับพระนครอย่างละ ๓ ฉบับ คือ เก็บไว้ในตู้เบ็ดสำหรับ
ดูแลสอยสอยได้เสมอฉบับ ๑ เก็บไว้ในตู้เบ็ดสำหรับรักษาไว้ไม่ให้
หาย ๒ ฉบับ กระทรวงต่าง ๆ ต้องเห็นชอบในความคำริห์ของ
กรรมการ แลได้เป็นธรรมสิ่งหนึ่งสิ่งใดต่าง ๆ มาให้ทุกกระทรวง
ส่วนหนึ่งสิ่งพิมพ์ข่าวที่ออกรายวันในกรุงเทพ ฯ นี้ หอพระสมุด ฯ
ก็ได้เลือกซื้อมาเก็บรักษาไว้ทุกฉบับอย่างเดียวกัน หนังสือแผนกนี้
เข้าใจว่าคงจะเป็นแผนกสำคัญต่อไปในหอพระสมุด ฯ แผนก ๓

ห้องอ่านหนังสือ

หอพระสมุด ฯ คงรับหนังสือพิมพ์ข่าวต่างประเทศ แลหนังสือ
พิมพ์ข่าวในพื้นเมือง เรียบเรียงไว้ในห้องอ่านหนังสือ เหมือนกับมี
เมื่อครั้งหอพระสมุดฯ ชีวญาณเดิม แลยอมให้สาธุชนเข้ามาอ่านได้
ตามใจปรารถนา ถึงหนังสือทั้งปวงบรรดาที่หอพระสมุด ฯ หามาได้
ก็ยอมให้อ่านในหอพระสมุด ฯ มีผู้มาอ่านหนังสือ แลมาขอสอย
หนังสือต่าง ๆ ในหอพระสมุด ฯ อยู่เสมอไม่ขาด เชื่อได้ว่าห้องอ่าน
หนังสือในหอพระสมุดฯ สำหรับพระนคร คงจะเป็นประโยชน์แก่มหาชน
ต่อไปในวันข้างหน้าทุกที จนเป็นที่ผู้แต่งหนังสือจะมาหาใครยืม เหมือน
กับหอสมุดใหญ่สำหรับเมืองในประเทศอื่น ที่เขาได้จัดการเป็น
หลักฐานมาแต่ก่อนนั้น อนึ่งหอพระสมุดฯ สำหรับพระนครตั้งแต่
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ซ่อมแซมตึกแต่ครั้งเจ้านายแลขุนนาง

ต่างประเทศ ที่เข้ามาช่วยงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช เมื่อ
 ปกญ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) แล้วมา พวกชาวต่างประเทศที่มา
 ที่เยวบ้านเมือง ก็มาขอหออพระสมุท ฯ เสมอ ๖ เป็นที่เข้าใจกัน
 อยู่ทั่วไปแล้วว่า หออพระสมุทสำหรับพระนครในกรุงสยามนี้ เป็น
 สถานที่อันสมควรแยกเมืองจะดูแลแห่ง ๓

ราชการเกี่ยวแก่หออพระสมุท ฯ

มีราชการบางอย่างซึ่งหออพระสมุทสำหรับพระนครมีหน้าที่เกี่ยว
 ข้อง ตามพระราชบัญญัติแลพระราชนิมิต ควรจะนำมากล่าวให้
 ปรากฏในตำนานด้วย คือ

๑ เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๑ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕
 ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดให้ประกาศห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด
 คัดจำลองหนังสือซึ่งแต่งลงในหนังสือขีรญาณไปพิมพ์ที่อื่นโดยพลการ
 กรวมสืบมาถึงหออพระสมุทขีรญาณเดิมเป็นพนักงานรักษาพระราช
 บัญญัตินี้มาแต่แรก ไม่ปรากฏว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดได้ล่วงละเมิด ถึงแม้
 ในทุกวันนี้ ถ้าผู้ใดประสงค์จะคัดเรื่องหนังสือขีรญาณพิมพ์ ก็มา
 ขออนุญาตต่อกรรมการก่อนเสมอ

๒ เมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ปีฉลู รัตนโกสินทรศก ๑๐๘
 พ.ศ. ๒๔๓๒ ในรัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างเหรียญขีรญาณ เป็น
 เหรียญทองสำริด มีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง ๒ พระองค์อยู่หน้าหนึ่ง
 อีกหน้าหนึ่งมีรูปพวงมาลัย ในนั้นเป็นที่สำหรับจารึกนามผู้ได้รับ

เหยียบย่ำ สำหรับพระราชทานเป็นรางวัลในนามของหอพระสมุด
 วชิรญาณ แก่ผู้ซึ่งมีความอุสาหะแต่งหนังสือฎาแปลหนังสือซึ่งมี
 ประโยชน์แก่ทางความรู้ แลควรเป็นแบบแผนสืบไปภายหน้าได้ เป็น
 พยานยกย่องความดีความรู้แลความอุสาหะของผู้แต่งนั้น ว่าได้ทำ
 ความชอบไว้ในวิชาหนังสือ สมควรเป็นที่สรรเสริญของบัณฑิต
 ทั้งหลาย แลควาพระราชบัญญัติสำหรับเหยียบย่ำไว้ในหอพระสมุด ฯ
 นี้เนื่องความว่า สมาชิกหอพระสมุดวชิรญาณคนใดเห็นว่าหนังสือ
 เรื่องใดควรจะได้รับเหยียบย่ำวชิรญาณ ให้จดหมายแจ้งความต่อ
 กรรมการสัมปาทิก ให้กรรมการสัมปาทิกประชุมกันในเดือนเมษายนปีละครั้ง
 เพื่อตรวจพิจารณาที่ตัดสินรางวัลเหยียบย่ำวชิรญาณ เมื่อกรรมการสัมปาทิก
 เห็นว่าหนังสือเรื่องใดควรจะได้รับเหยียบย่ำวชิรญาณบ้าง ให้นำความขึ้น
 กราบขังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
 ให้พระราชทานผู้ใดบ้าง เมื่อกรรมการประชุมสมาชิกที่หอพระสมุด
 วชิรญาณ ในวันกลางเดือน ๖ ซึ่งตรงกับวันบรมราชาภิเศกพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เชิญผู้ที่จะได้รับเหยียบย่ำวชิรญาณ
 มารับในที่ประชุมสมาชิก ต่อมาไม่ได้จึงให้ส่งไป เหยียบย่ำวชิรญาณ
 นั้น ให้มีประกาศนียบัตรกำกับด้วย แต่คนหนึ่งจะรับเหยียบย่ำได้แต่
 เหยียบย่ำเดียว เมื่อได้รับแล้วต่อไปวันหน้า ถ้าผู้นั้นแต่งหนังสือดีสมควร
 จะได้รับเหยียบย่ำอีก จะได้รับแต่ประกาศนียบัตรเป็นสำคัญทุกคราวไป
 อนึ่งถ้ากรรมการสัมปาทิกเห็นว่าผู้ที่ได้รับเหยียบย่ำวชิรญาณสมควรจะได้รับ
 ความอุดหนุนด้วยทุนทรัพย์เป็นกำลังบ้าง ก็ให้ให้ทุนทรัพย์ได้อีก

โสด ๑ มีกำหนดคราวละ ๘๐ บาทเป็นอย่างมาก ๒๐ บาทเป็นอย่างน้อย
มีเนื้อความในพระราชบัญญัติสำหรับเหรียญกษาปณ์ และได้สร้างเหรียญ
วชิรญาณขึ้นไว้แล้ว แต่ยังไม่ได้วางวัดผู้หนึ่งผู้ใดตามพระราชบัญญัติ
จนเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ก่อนงานพิธีย้ายหอพระสมุดสำหรับ
พระนคร กรมการปกครองเห็นพร้อมกันว่า ควรทูลเกล้าฯ ถวาย
เหรียญวชิรญาณ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นการยกย่อง
หนังสือพระนลคำหลวง ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์พิมพ์โฆษณาใน
เป็นฤกษ์ก่อน แล้วจะได้จัดการเรื่องวางวัดเหรียญวชิรญาณต่อไป
ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓ เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม ปีฉลู รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
พ.ศ. ๒๔๔๔ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราช
บัญญัติกรรมสิทธิผู้เช่าที่ดิน เนื้อความในพระราชบัญญัตินั้น
มาตรา ๑๕ ว่าบรรดาหนังสือที่มีกรรมสิทธิตามพระราชบัญญัติ ผู้มี
กรรมสิทธิจะต้องถวายไว้สำหรับหอหลวงฉบับ ๑ หอพระสมุดวชิรญาณ
ฉบับ ๑ หอพุทธศาสนสังฆะฉบับ ๑ ทั้งนี้ บัดนี้หอสมุดทั้ง ๒ นั้น
รวมอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร ว่าตามพระราชบัญญัติควรได้
รับหนังสือที่มีกรรมสิทธิ ๒ ฉบับ

๔ เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ปีมะแม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖
พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับ
ณโบราณสถานเวศน์ กรุงศรีอยุธยา ในงานพระราชพิธีชมงคล
ทรงพระราชดำริว่า ทุกวันนี้ผู้พอใจศึกษาโบราณคดีมากขึ้น

ด้วยกันแล้ว เรื่องราวพงษาวดารไทยที่ยังจะต้องตรวจสอบให้รู้ความจริงแจ่มแจ้งกว่าแต่ก่อนยังมีอีกมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งโบราณคดีสโมสร สำหรับตรวจตราสอบค้นเรื่องโบราณซึ่งเกี่ยวในพงษาวดารไทย พระองค์ทรงสถิตย์ในตำแหน่งเสนาบดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้เป็นอุปนายก พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่าเป็นเลขาธิการ ทรงเลือกสรรพระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการ ซึ่งเป็นผู้ศึกษาโบราณคดีเป็นสมาชิกในโบราณคดีสโมสรมากด้วยกัน แลพระราชทานพระราชบัญญัติกรมมังกายแก้ว สำหรับประทับเป็นเครื่องหมายของสโมสรมาแต่ครั้งนั้น ตั้งแต่ตั้งโบราณคดีสโมสรแล้ว ก็โปรดให้หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นที่ทำการต่าง ๆ ของสโมสร มีการพิมพ์หนังสือในโบราณคดีสโมสรเป็นต้นมาจนบัดนี้

๕ เมื่อวันที ๒๓ กรกฎาคม ปีชวด พ.ศ. ๒๔๕๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร เพื่อกำหนดวิชาแต่งหนังสือไทยให้เป็นคู่กับโบราณคดีสโมสร ในพระราชบัญญัตินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีของสโมสร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นอุปนายก แลกรมศิลปากรหอพระสมุดสำหรับพระนคร เป็นกรมการของวรรณคดีสโมสรโดยตำแหน่ง แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระ

ราชัญญกรรูปพระคณิศร สำหรับใช้เป็นเครื่องหมายของวรรณคดี
 สโมสร์ เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๙ นี้
 กรรมการวรรณคดีสโมสร์ ได้ประชุมกันครั้งแรกณหอพระสมุดวชิร
 ญาณ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ปฏิกษาเห็นพร้อมกันว่า
 หนังสือซึ่งสมควรจะได้รับประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร์ในเวลานี้ มี
 เรื่องพระนลคำหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราช
 นิพนธ์ เป็นหนังสือแต่งใหม่แลพิมพ์แล้ว เป็นหนังสือเรื่องดี
 แลแต่งดีในทางกวีนิพนธ์ ดังตามพระราชบัญญัติ อันสมควรจะได้
 รับประกาศนียบัตร เหมาะด้วยเป็นพระราชนิพนธ์ จะได้ทูลเกล้า ฯ
 ถวายประกาศนียบัตรเป็นฤกษ์ก่อนให้หนังสือซึ่งผู้อื่นแต่ง จึงตกลง
 กันว่าจะทูลเกล้า ฯ ถวายประกาศนียบัตรวรรณคดีสโมสร์สำหรับพระ
 ราชนิพนธ์พระนลคำหลวง เมื่อเสด็จเฝ้าหอพระสมุด ฯ วันที่ ๖
 มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙

การย้ายหอพระสมุด ฯ

ในเรื่องสถานที่ตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการได้
 คิดเห็นกันมาแต่แรกจัดตั้งหอพระสมุด ฯ ว่า ที่กใหญ่ที่น่าประทุ
 พิมานไชยศรีนั้นไม่เหมาะ แลคงไม่พอแก่การหอพระสมุด ฯ แต่
 กรรมการไม่กล้าคิดหาหอพระสมุดใหม่ ด้วยแลเห็นอยู่ว่า ถ้าจะ
 สร้างหอพระสมุดใหม่ จะต้องใช้เงินนับด้วยแสนจึงจะสร้างตึกให้
 สมควรเป็นหอพระสมุด ฯ ได้ ไม่แลเห็นว่า จะได้เงินมาอย่างไร

จึงเป็นอันทอดทิ้งไว้ในเรื่องหาห่อใหม่มาตลอดรัชกาลที่ ๕ ถึงในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ทรงพระราชปรารภถึงการทำงานซึ่งยังค้าง
มาแต่รัชกาลก่อน มีพระราชประสงค์จะทรงสถาปนาการทั้งปวงให้
เสร็จสมดังพระราชประสงค์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ ทรงพระ
ราชดำริว่า ตึกใหญ่ริมถนนหน้าพระธาตุ ซึ่งเรียกกันว่า “ตึกถา
วรวัตถุ” นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้
สร้างขึ้น แต่การค้างมาช้านาน ถ้าสร้างขึ้นให้สำเร็จจะเป็นสง่า
พระนคร เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศ แลสมควรเป็นที่ทำราชการ
สำคัญได้แห่งหนึ่ง ทรงรุดถึงหอพระสมุดสำหรับพระนคร ซึ่งได้
ทรงพระราชอุสาหะจัดการมาแต่แรกตั้ง ที่ยังขาดสถานที่อันสมควร
อยู่นั้น ทรงพระราชดำริว่า หอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นสิ่ง
สำคัญ สมควรแก่สถานที่เช่นนี้ด้วยประการทั้งปวง จึงทรงพระ
กรุณาโปรดให้ก่อสร้างตึกถาวรวัตถุขึ้นต่อมานี้แล้ว แลโปรดให้
ตกแต่งเพิ่มเติมตามสมควร พระราชทานให้เป็นที่ตั้งหอพระสมุด
สำหรับพระนครต่อไป การทั้งปวงสำเร็จทันพระฤกษ์พระราชพิธีเฉลิม
พระชนมพรรษานักขัตติคมงคลครบ ๓ รอบ จึงทรงพระกรุณา
โปรดให้กำหนดฤกษ์เปิดหอพระสมุดใหม่ในวันที่ ๖ มกราคม พระ
พุทธศักราช ๒๔๕๙ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
มหามงคลสมัย

ขออำนาจพระราชาศุภคุณซึ่งได้ทรงบำเพ็ญเพื่ออุปถัมภ์ภพพระบรม
พุทธศาสนา แลเป็นสาธารณประโยชน์แก่มหาชน ด้วยทรงทำนุบำรุง
หอพระสมุดสำหรับพระนครถึงพร้อมมานี้ จงเป็นปัจจัยให้พระบาท
สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ เจริญพระชนมายุ วรพรณ สุข
พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพศิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลทุกประการ
ขอให้พระเกียรติคุณวิมลย เกษานภาพแผ่ไพศาลไปในทิศานุทิศทั่ว
เมทนีดล สกลสถูปทุกเมื่อเทอญ ฯ

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๙

